

БІСМІ АЛЛАГІ АР-РАГМАНІ АР-РАГІМ

БАЏРАМ

ТАТАРЫ НА ЗЯМПІ БЕПАРУСІ

Квартальнік

Беларускага згуртавання татараў-мусульман

"АЛЬ-КІТАБ"

№ 2

БАЙРАМ

ТАТАРЫ НА ЗЯМЛІ БЕЛАРУСІ

**КВАРТАЛЬНІК
БЕЛАРУСКАГА ЗГУРТАВАННЯ ТАТАРАЎ-МУСУЛЬМАН
«АЛЬ-КІТАБ»**

№ 2

Редакторская група:

І.Александровіч,

Я.Гучок,

І.Каналацкі,

Н.Салауёва,

Т.Панчанка.

**Бялікую дапамогу Беларускаму згуртаванню
татараў-мусультман "Аль-Кітаб" аказалі:**

Т.Забіт,

В.Фешчанка,

В.Міненко.

Выказваем ім за гэта падзяку (рэкамат)

Надрукавана у Навагрудку.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
السلام عليكم ورحمة الله تعالى وبركاته

Ассаламу алейкум, спадарыні! і спадары,
супляменнікі!—татары, усе браты мусульмане
і сёстры мусульманкі!

У красавіку, траўні і чэрвені ў нашай беларускай татарскай мусульманскай адбыліся важныя падзеі.

Весняныя работы на палях і агародах былі напружанымі, без упэўненасці, што надвор'е паспрымае, што ўзарэш зямлю, што цяпіцу пад агародніну змайструеш. Вось дзяды нашыя неяк абыходзіліся без гэтых цяпіц, гербіцыдаў, інсектыцыдаў і ўраджа! збіракі! неаблія.

Адно з найвялікшых мусульманскіх святаў Курбан-Байрам (па-арабску Ід аль-Адха) святкавалі большасць татарскай, а ў некалькіх дзясятках адбыліся калектыўныя набажэнствы, былі зарэзаны ахвярныя жывёлы, прыгатаваны святочны абед. У час жалобнага свята Ашура ў Відзях, Смілавічах, Доўчыцах (каля Навагрудака), Амбросавічах (каля Ганьбокага) татары маліліся за душы памёрлых. Зборны татарскай (іх найчасцей называюць з'ездамі — бо з'язджаюцца людзі аддалёк) — гэта магчымасць пагаварыць пра свае мусульманскія справы, даведацца пра добрыя, а нярэдка і пра сумныя весткі ў сям'ях мусульман. У гэтых нумары "Байрама" шмат інфармацыі пра гэтыя нашы з'езды.

Істотнай падзеяй была Другая міжнародная навукова-практычная канферэнцыя "Ісламская культура татарскай-мусульман Беларусі, Літвы, Польшчы і яе ўзаемадзеянне з беларускай і іншымі культурамі", у якой прынялі ўдзел 70 навукоўцаў з краін Еўропы, Азіі, Афрыкі і Амерыкі.

З вялікім задавальненнем адзначаем, што з дапамогай Аллага пайшлі ў свет у трох кніжках матэрыялы Першай міжнароднай навуковай канферэнцыі "Татары-мусульмане на землях Беларусі, Літвы і Польшчы". На канферэнцыі адбылася цікавая гаворка пра тое, што трэба рабіць для ўмацавання сувязяў паміж нашымі супляменнікамі, якія воляй лёсу апынуліся ў трох краінах.

Нягледзячы на ​​адрывы пра рэфармацыю і выбары ў Варшавы Савет Беларусі. Мы ўжо раней пісалі, што стопрацэнты ўдзел ці

сто процентны неўдзел татараў у гэтых галасаваннях мог паўшчы-
наць толькі самым мінімальным чынам, бо татараў-выбаршчыкаў
не было чым 0,1%. Спадзяемся, што якія б яшчэ дзяржаўныя мо-
шы не аблясцілі б у Беларусі, а думаць нашы татары будуць на
беларускай мове, размаўляць паміж сабой і з беларусамі будуць
па-беларуску, як размаўлялі нашы продкі ўжо 600 гадоў.

Вайна ў Ічкерыі - Чэчні, вайна ў Босніі і Герцагавіне,
падзеі ў Крыме... Яны засмучаюць нас. Мы душою разам з тымі,
хто пакрыўджаны. Мы просім Аллага, каб скончылася вайна і лю-
дзі маглі спакойна працаваць, жыць, гадаваць сваіх дзяцей.

Да ведама чытачоў. Рэдактарская група асмеркавала пытанне:
ці добра будзе тое, што вялікі ас"бм матэрыялу ў гэтым лямары
друкуцца на рускай мове, ці не падумаюць чытачы, што на квар-
тальніх татараў-мусульман паўшчыналі вынікі реферэндуму пра мову.
Толькі ці разумна мы паступілі б, калі наоуперак волі асобных
аўтараў перакладзі іх артыкулы на беларускую мову. Нашы калегі
вгадалі пра выказванне аднаго вялікага чалавека Беларусі, які
сапраўды разумна можа гаварыць толькі на мове вялікага ўходзяча
оусца. Дык някай за усе моц працуць даследчыкі, калі гэта бу-
дзе на карысць беларускім татарам.

І яшчэ адна праблема: якім правапісам карытацца пры выданні
"Байрама". Вядома, тым правапісам, якім карытаецца школа. І дзе-
ці і ўнукі нашы някай карытацца гэтым правапісам. А калі ча-
век надрукаваў кнігі, артыкулы ў часопісах і газетах, дзе кары-
стаецца правіламі, прынятымі ў беларускай да 30-х гадоў? Дык
што, перапраўляць аўтароў на іспанне ў "Байраме"? Вядома, аўтар
будзе разгневаны і ніколі нічога нам не напіша. А што расіць з
тымі матэрыяламі, якія вельмі карысна ведаць нашым чытачам, але
аўтара ўжо няма ў жывых? Ён ужо не будзе гневацца на нас, але
пераіначванне яго тэкста будзе вялікай знявагай яго пекціі і му-
сульманіна на гэта не павінен ісці. І яшчэ адно: некаторыя ведаюць
пра тое, як пагнэваліся добрыя сябры за тое, што адзігн напісаў і
надрукаваў правішча панорнага даследчыка без макнута зніка.

Ці варта нам губляць сяброўства з людзьмі толькі за тое, што
незасту правапіс адзінца найважнейшым за усе.

Пішыце на адрас: Беларусь, 220086, Менск,

вул. Славінскага, д.21, кв. 8.

Якубоўскаму Якубу

Сура пятая — Аль-Міда
(Трапеза — Застаўлены стол)

заканчэнне

85. Ты, напэўна, зразумееш, што найбольшую варожасць да павер-
нуўшых (мусульман) выказваць [удэ] і мнагабожн[к], і ты,
напэўна, зразумееш, што самця бл[эк]ія да павернуўшых тых,
як[я] казав[і]: "Мы назарэ[і] (хрысціянэ)!" Гэта таму, што ся-
род [х] ёсць святары і манах[і] і што яны не ганарл[і]ліся.
86. І калі яны слухаюць тое, што паслана Прароку, ты бачыш, як
вочы [х] перапаўняюцца слязямі ад [сцін]ы, якую яны спасціг-
лі. Яны кажуць: "Божа наш! Мы паверылі, залічы нас паміж
сведкамі!"
87. І чаму б нам не верыць у Бога і ў тое, што нам з [сцін]ы
прышло, калі мы жадаем, каб Гасподзь нас залічы да лю-
дзей праведных?"
88. І ўзнагародзіў [х] Аллаг за тое, што яны казалі, садамі,
дзе ўнізе цякуць рэкі, — вечна знаходзіцца яны там будуць.
І гэта аддзяка тым, хто тварыў дабро. А тыя, якія не вер-
мі і хіцлі маной Навы знак[і], яны — жыхары пекла!
89. О вы, хто верыць! Забарону не рабіце на ўсё тое добрае,
што вам дазволіў Аллаг. Прамірнасці не дазваляйце сабе,
бо Аллаг не любіць тых, хто перасягае (дазволена публікацыя).
90. І харчуйцеся тым, чым надзяліў вас Аллаг, дазволена, доб-
рым. І бойцеся Аллага, у якога вы верыце!
91. Аллаг не будзе вас караць за вашу легкадумную бажбу, але
будзе вас караць за клятвы, зробленыя разважана. Можаце ад-
кары адкупіцца накарміўшы дзесяць беднякоў тым, чым жыліце
вашу сям'ю — або апракатуўшы [х], або вызваліўшы нявольні[ка]
(раба). А хто не мае такой маж[і]васці, таму — абавязкова
тры дні пасціцца. Так нам Аллаг тлумачыць Свое знакі — мо-
жа вы будзеце ўдзячнымі.
92. О вы, хто веруе! Усё, што ап'яняе (і атраўляе — халіп —

не тольк! алкагольныя нап!тк! , але ! наркотык!) розум,
азартныя гульні, камін! і балваны, якім пакланяюцца язич-
нік! , варажба (гаданне) на стрелах - гэта мязота шайтана.
Будзьце ў баку ад гэтага - можа будзеце рэчаслівым!

93. Шайтан можа пасеяць м!ж вам! варажнечу і нянавісьць, алка-
гольным! напоям! і наркотыкам! адхіліць вас ад памінання
Аллага ! ад малітвы. Н!жэ вы не зможаце устрымацца? Паві-
нуйцеся Аллагу і пасланніку, асперагайцеся! А кал! адвер-
нецца, то ведайце, што да Намага пасланніка належыць толь-
к! лоннае абвяшчэнне.

94. І няма граху на тых, хто зьміць і чыніць дабро, у той эмі,
якую эмі лны (раней), кал! ад граху лны высперагаюцца, і
веруюць і чыняць дабро. Аллаг любіць тых, хто чыніць дабро!

95. О вы, вернік! Вядома, Аллаг будзе выпрабоўваць вас здабы-
чай, якую атрымаць на паліванні вашня рук! і вашня дзіды,
каб стала вядомым Аллагу, хто баіцца Яго сапраўды. І хто
пасля гэтага зробіць правінасьць, таго чакае пакутлівая
кара.

96. О вы, якіх пажарылі! Не забівайце дзічыну (не палойце),
пакуль на вас вяртацца пілігрыма (іграм). А хто з вас сля-
дома заб'е - павінен аддаць у замену свойскую жывёлу та-
кой жа вагі і гэта будзе засведчана дзвума праўдз!ным! свед-
кам!, якія ідуць да Каабы, або як адкадаванне - накарміць
беднякоу ці роўнае гэтаму - пасціцца, каб чалавек адчуу
шкоднасьць свайго праступку. Аллаг прабачыць, што было ра-
ней. Хто ж паўтарыць (гэты грэх), таў адплату Аллаг пры-
значыць. Аллаг, сапраўды, магутны, уладар адплат!

97. Дазволена вам рыбная лоўля ў моры і тым, хто трымае пях
(у сьвітлі для мусульман месіры). Але вам забаронена пах-
ванне на зямлі, пакуль на вас вяртацца пілігрыма. Вайцеся
гневу вашага Уладыкі, да Якога вас уо!х (аднойчы) паклі-
чуць.

98. Аллаг устанавіў Забаронены (для граху) Дом - Каабу - пры-
станішча людзей (адной зьры), а таксама і забароненыя
(для відзеньня майна) месцы (Зіль Хаджа, Шауал, Зіль
Каадда) і ахалрых жывёл, і ўпрыгожанні (каб адраэніць

يَأْتِيهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَبْلُغُوَكُمْ اللَّهُ شَيْئًا مِّنَ الصَّيْدِ
كَمَا لَهُ أَيْدِيكُمْ وَيَمَاحُكُمْ لِيَعْلَمَ اللَّهُ مَن يَخَافُهُ
بِالْغَيْبِ ۚ فَمَنِ اعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٩٥﴾
يَأْتِيهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرُمٌ
وَمَن قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُّتَعَتِدًا فَجَزَاءٌ مِّثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ
النَّعَمِ يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ
أَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسْكِينٍ أَوْ عَدْلٌ ذَلِكَ صِيَامًا
لِيَذُوقَ وَبَالَ أَمْرِهُ ۚ عَفَا اللَّهُ عَنْهُ لَمَّا سَلَفَ ۚ وَمَنْ عَادَ
فَيَلْتَقِمُ اللَّهُ مِنْهُ ۚ وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ ﴿٩٦﴾
أُحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مَتَاعًا لَّكُمْ
لِلنَّيَّارَةِ وَحُرْمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرُمًا
وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٩٧﴾

акварных живёл ад звычайных). І гэта для таго, каб вы ведалі, што Аллага ведама усё, што на зямі і ў небе (адомнаецца). І ведаец: у пакаранні суровы Аллаг! І усё ж, прабама Аллаг і праўдліва Літасць.

99. І абавязак, што ускладзены на Пасланніка, — толькі паведамленне (пасланне Аллага). І Аллага ведама усё; і тое, што вы робіце адкрыта, і тое (што так старанна) хаваеце ў душы.
100. Скажы: "Не аднолькавыя агідныя і добрае, хоць бы і падабалася тое, што а'мудліцца дрэнным". Найперш бойцеся Аллага, о вы, надзеленыя розумам! Выць можа, будзеце шчаслівымі!
101. О вы, якія паверылі! Не пытайце пра рэчы, якія засмудзіць вас, калі яны вам адкрыта. А калі вы спрабаеце пра іх, то вам пасмаецца Кур'ан, яны вам будуць растлумачаны. Аллаг даруе вам за гэта, — Літасціны Ён і (у пакаранні) стрыманы.
102. Былі да вас такія людзі, што ставілі такія ж пытанні, але (атрыманы адказ) пазней аказалася, што яны не веруць.
103. Не даў Аллаг нічога такога, як бахіра або саіба, васіля або гамін^{*}, але ты, які не верыш, і шудумляць хлусню на Аллага (прышварым гэта Яму). І няма ніякага розуму ў большасці з іх.

* У кнізе Валерыя Порахавай "Перевод смыслов и комментарии Корана" (Москва, 1993, комментарий № 351, стр. 569-570) сазана: "Таворка ідзе аб забабонных (предрасудках) звычайных жывёліну. "Бахіра" — вярблюдзіца або самка іншай свойскай жывёліны, якая прынесла багаты прыход, звычайна адзначалася паметай і прысвятчалася богу язычнікаў. "Саіба" — вярблюдзіца ці самка іншай свойскай жывёлы адпускалася на волю гаспадаром ці яго роднымі, калі чалавек вяртаўся дадому пасля доўгага і небяспечнага падарожжа, або шадараўлення пасля хваробы. "Васіля" — самка, якая ацільлася цукатамі-блізнятамі ліць разоў запар. Яна прысвятчалася язычніцкаму богу. Прысвячэнне гэта заключалася ў тым, што не далі жывёліну, не стрыглі воўну, не скарыстоўвалі на работах. "Гамін" — самец свойскай жывёлы, ад якога атрыманы вялікі прыход. Яго не скарыстоўвалі ў рабоце і прысвятчалі язычніцкаму богу. Усе гэтыя забабоны (большасць арабаў да прыняцця Ісламу былі язычнікамі), як несумігальныя з Ісламам, Мухаммад — пасланнік Аллага — ратуе асудзіў і адкінуў.

104. Калі ім кажуць: "Прыдзіце ж да таго, каго вам прыслаў Аллаг, да Яго пасланніка прыдзіце", - яны адказваюць: "Хопіць нам таго, што мы знаходзім у нашых бацькоў!". Няўжо і тады, калі ў іх бацькоў не было ні разумення ні настаўлення (Аллага)?
105. О тыя, якія паверылі! Самі вы адказныя за свае душы. Не перашкодзіць вам той, хто зблудзіў, калі вы ідзеце дарогай прастай. Да Аллага ўсе вернецца! Ён скажа вам пра тое, што вы рабілі!
106. О вы, якія паверылі! Калі да каго-небудзь з вас прыйдзе смертны час, пры складанні завяшчання сведкамі ў вас павінны быць двое з вашай акругі, ці двое з іншых, не вашай веры (хрысціянэ ці іудэі), калі вы падарожнічаеце ў чужых краях і вам пагражае небяспэка смерці. Але калі вы ў сумленнасці іх не ўпэўнены, то затрымайце іх пасля малітвы (звычайна Аль Аср) і няхай клянуцца імем Бога: "Сведчанне гэта не прадамо мы ні за якую цану (дабrot зямных), хаця б і пайшло гэта на карысць нашым блізкім; і мы не схаваем гэтага сведчання, якое мы імем Бога далі, - інакш былі б мы, сапраўды, з грэшнікаў".
107. І калі б адарылася, што яны абодва заслужылі абвінавачванне ў граху, то двое другіх, больш дастойных, зоймуць іх месца, супроць якіх прэтэндуець на спадчыну. І няхай клянуцца імем Аллага: "Сведчанне, якое мы даём, больш справядлівае за сведчанне тых двух папярэдніх. І мы не схлусім, інакш былі б мы беззаконнымі!".
108. Гэта - бліжэй да таго, каб яны давалі сведчанне пра яго крывадушша і баяліся таго, што пасля іх бажом будзе зноў паўторана бажба. Бойцеся ж Аллага і слухайце, - бо Аллаг не вядзе народа распуснага!
109. У той дзень, калі пакліча Аллаг пасланнікаў і скажа: "Які быў водгук (на заклікі вашы)?". Яны адкажуць: "Гэтага мы не ведаем. Табе Адзінаму ўсе тайны адкрытыя".
110. І скажа Аллаг: "О Іса, сын Мар'ям! Успомні аб Маёй міласці да цябе і маці тваёй, калі Я духам умацаваў цябе святым, каб і маленькім яшчэ ў калысцы, і дарослым ужо мужчынам ты

звяртаўся з прамовай да людзей. Пісанню і мудрасці Цябе
Я навучу, Евангеллю і Законам (Тора). І вось ты воляю
Маёй з гліны стварыў выйду птушкі, дыкнуў на яе, і воляю
Маёй яна стала жывою. І воляю Маёй ты вылучыў таго, хто
нарадзіўся невідучым. І хворага на праказу ты вылучыў
Маёй воляй, і аживіў Маёй воляй памёрлых. І вось Я утры-
маў сямію Ізраіля, калі ты прыйшоў да іх з яўнымі доказа-
мі. І тыя, якія не паверылі, сказалі: "Гэта яўнае чара-
дзейства".

III. І вось я абвясціў апосталам: "Паверце ў Мяне і Майго па-
сланніка!" Яны сказалі: "Паверым! Дай сведчанне, што мы
цалкам падданыя!"

II2. Сказалі апосталы: "О Іса, сын Марыям! Ці твой Бог можа
падаць нам трапезу (Застаўлены стол) з неба?" Ён сказаў:
"Бойцеся Бога, калі вы паверылі!"

II3. Яны сказалі: "Мы жадаем (гэтай трапезы) пакантаваць і су-
пакоіць нашы душы, і будзем ведаць, што ты сказаў нам
праўду, і гэтаму мы будзем сведзімі".

II4. Сказаў Іса, сын Марыям: "О Божа, Уладка наш! Падая нам
трапезу з неба, і стане святая яна, знакам ад Цябе для
усіх: ад першага да апошняга з нас. Даруй нам пасіхак, бо
Ты ёсць найлепшы з тых, хто забяспечвае!"

II5. Аказаў Бог: "Сапраўды, Я гэта вам пакажу. А хто з вас
будзе пасля няверным, то Я, сапраўды, пакараю яго такой
карай, якой не караў яшчэ ні аднаго з народаў".

II6. І сказа (у Дзень Суда) Алааг: "О Іса, сын Марыям! Няўжо
ты людзям казаў: "Мяне і маці маю, акрамя Бога, прыміце
Багамі!" "Хвала Табе", — адказа Іса. "Як гаваріць мне
тое, на што я не маю права? Калі б я казаў такое, Ты, на-
паўна, ведаў бы гэта, — Ты ведаеш, што ў маёй душы, і што
у Цябе ў душы; бо Табе ўсе таямніцы адкрытыя."

II7. Я не казаў ім нічога, акрамя таго, аб чым Ты мне загадаў:
"Пакланяйся Богу, Гаспадару майму і Госпаду нашаму!"
Пакуль сярод іх я знаходзіўся, я быў сведкам аб іх. Калі ж
Ты паклікаў мяне да Сябе, Ты стаў над імі Ізраільскім, —

бо Ты — сведка ўсяму, што існуе!

118. Калі Ты пакараеш іх, бо яны ж — Твае рабы, а калі Ты да-
руеш ім, бо Ты магутны і мудры бязмёрна!"

119. Сказаў Аллаг: "Гэта — Дзень, калі дапаможа праўдзіным
іх праўдзінасць. Ім — сады, дзе ўнізе цякуць рэкі, яны
там будуць знаходзіцца вечна". Аллаг задаволены імі, а
яны задаволены Ім. І гэта ёсць вялізнае дасягненне!"

120. Аллагу належыць улада над небам і зямлёю і над тым, што
ёсць паміж імі. І Ён над усім усёмагутны!

Яшчэ ў канцы мінулага года я лічыў расейскую недзяржаўную прэсу ўзорам галоснасці на былых савецкіх абшарах. Фактычнасць, крытычнасць, сур'ёзнасць аналізу, дакладнасць прагнозу — усе гэтыя якасці добрай журналістыкі відавочныя. Вядома, хапала і заганаў, але ўсё ж расейскім журналістам было чым ганарыцца. Ва ўсялякім разе ў параўнанні з большасцю беларускіх "работнікаў пера".

Але пачалася вайна ў Чачні, і нешта незразумелае для мяне стала адбывацца ў расейскіх газетах. Спачатку аб'ектамі рэпартажаў былі простыя людзі: жыхары Чачні (у тым ліку ня толькі рускамоўныя), расейскія салдаты, палонныя, зрэдку нават абаронцы Чачні. Пакуль федэральныя байцы штурмавалі Грозны, распаўсюджанай была тема разбурэнняў гэтага горада. Хаця заўважу: інфармацыя аб тым, што ненавіта расейскія самалёты і гарматы бамбяць ды абстрэльваюць мірныя будынкі, сустракалася вельмі рэдка. Маўляў, зразумела, хто гэта робіць.

Але чым далей ад Грознага рухаліся войскі, тым меншым рабіўся ручаёк навінаў з Чачні. Гудэрмэс, Аргун, Ведзяно і Шалі — гэтыя назвы разбураных і спаленых гарадоў наогул былі б невядомыя, калі б не кароткія рэпартажы па тэлебачанні (зразумела, не па беларускім). Аднай, пачынаючы з сакавіка і да падзей у Будзёнаўску, чачэнская тема стала як бы нямоднай. Такое ўражанне, што рэдактараў маскоўскіх выданняў ці то запалохалі, ці то яны самі, як адданыя рыначнікі, разабраліся, што антываенная тема падчас разгукі імперскіх настрояў не надта спрыяе росту тыражоў.

Што ж тычыцца грамадскае думкі, нагадаю, што спачатку нейкія хістанні ў бок чачэнцаў яшчэ назіраліся. Здавалася, вось-вось рух салдацкіх маці ўздыме такую хвалю пратэстаў, што кіраўніцтва Расеі вымушана будзе спыніць бойню. Але гэтага не адбылося. Жанчын з плакатамі і фотаздымкамі прапаўшых бязь востак сыноў перасталі паказваць па тэлебачанні, журналістаў не пускалі ў шпіталі (ці яны туды не імкнуліся). Усё часцей замест ліхараў у падвалах без святла, які і надзі сталі браць інтэрвію ў чырванатварых генэралаў, якія, сядзячы ў бляндах, абураліся з

нагоды чарговага часовага перамір'я: маўляў, гэтыя паўзы толькі чацэнцам на карысць! І яны свайго дамагліся: падзе бліжэй да красавіка расейская прэса і электронныя СМІ прышлі да агульнай думкі – поспех чацэнскай кампаніі ня ў мірных перамовах, а ў найхутчэйшым завяршэнні яе вайсковымі сродкамі.

Вось калі выбухнуў Будзёнаўск. Вось чаму ён быў гromам сярод яснага дня. Грамадзкасць Расеі ўжо расслабілася, ужо заблішчэла для яе перамога "над чацэнцамі" і раптам ... такая парва! Згодзен, што кашчунна параўноўваць колькасць ахвяраў у Чачні і Будзёнаўску, але ці ўзварвалася б такім жа гнёвам расейскае грамадства, калі яму паказалі тысячы ахвяраў мірных жыхароў Чачні, загінуўшых ад расейскіх бомбаў?! Вельмі хацелася б верыць у гэтыя гіпатэтычныя гнёў і боль, але рэч у тым, што гора Чачні не пакажуць так, як паказалі гора Будзёнаўска. У Крамлі няма дурных! Там вельмі добра ведаць кошт такіх "карцінак" і паклапоціцца, каб іх не паказалі простым расейцам.

Будзёнаўск адбыўся пасля таго, як расейскія войскі пачалі выкарыстоўваць для захопу чарговага сяла Чачні мэтад татальнай вайны – папярэдняе знішчэнне ўсёй жывой зоны. Ахвярамі гэтай тактыкі сталі зноў жа мірныя жыхары – беларусы з Гроднага ды іншых буйных гарадоў рэспублікі, якія знайшлі прытулак у гэтых існых горцаў. Будзёнаўск і стаў адказам на беспалавецкую татальную вайну. Можна толькі эдзіўляцца, што пакуль гэта адзіны такі адказ... Але каб шчыра эдзіўляцца, трэба, напершае, больш-менш валодаць праўдзівай інфармацыяй, па-другое, слухаць і глядзець ня толькі расейскае радыё і тэлебачанне, пасля якіх усе мы нібыта пакрываемся коркай бяздушнасці. Чаму нам не спачуваць чацэнцамі? Няўжо яны, сапраўды, усе бандыты, якія заслужылі Божую кару? Няўжо гэта ад нас хацела адыйсці Чачня? Няўжо гэта нашу нафту збіраюцца ўкрасыць? Не. Аднак нешта адбылося і ў сьведомасці беларусаў. Чамусьці падзеі ў Чачні мы ўспрынялі досыць абіякава.

Толькі падчас падзеяў у Будзёнаўску наша цікавасць да чацэнцаў зноў павысілася. "Комсомольскую правду", "Известия", "Труд" у кіёсах было не купіць нават у 9 гадзін раніцы, некаторыя чакалі праграму расейскіх навінаў больш, чым "Сянта-Барбару". Кажу гэта з уласных уражанняў, але пераканана. Падзеі ў Будзёнаўску сталі для мяне нечым большым, чым проста вартым

журналістскай увагі фактам: яны закрунулі тое пацучцё, якое называецца сорам. Першы яго ўкол я адчуў, калі ў "Комсомольской правде" прачытаў аб тым, як муж адной з заложніцаў "расчараваў" журналістаў, якім абяцаў арганізаваць інтэрвію з жонкай. Маўляў, яна зараз гаворыць зусім ня тое, што патрэбна, яна бароніць сваіх захопнікаў-чачэнцаў і абвінавачвае салдат, якія штурмавалі шпіталь. Уяўляю расчараваньне маскоўскіх журналістаў, ад якіх рэдакцыя патрабавала апэратыўнага матэрыялу. Відаць, вымунтаваць былі марнаваць час на новыя пошукі — не абараняць жа чачэнцаў, калі ўся краіна іх праклінае. Але, пагадзіцеся, такое расчараваньне не магло ўзнікнуць у журналістаў замежных краінаў. Наадварот, нечаканы паварот у адносінах паміж чачэнцамі і заложнікамі "цягнуў" на сапраўдную сенсацыю.

Яшчэ большую расколіну ў маіх асабістых меркаваньнях пра вайну ў Чачні зрабіў спецкарэспандэнт "Известий" Валерый Якаў. У ягоным рэпартажы з Будзёнаўска "пераыхаваньне заложнікаў" было ўжо ня факцікам, а лейтматывам артыкулу. Прапаную зазірнуць у рэпартаж В.Якава "Як гэта было", які зьявіўся ў газэце 23 чэрвеня.

Накалькі цытатаў: "Нас сёгодняшні штурм многому наўчыў, — гаворыць сядзячая радом Светлана Елисеева, замяститель главного врача больницы. — Пули доставали не только у окон в кабинетах, но и здесь, в коридоре. Хорошо, хоть ребята чеченцы вовремя затащили в глухие участки детей и показали, как надо прятаться. Иначе погибло бы значительно больше людей".

... "Врачи рассказывали мне, как во время дневного штурма многие мужчины-заложники, увидев как рядом гибнут люди, умоляли чеченцев дать им оружие, чтобы отстреливаться от спецназа. Бессмысленный, жестокий и абсолютно проваленный штурм самым неожиданным образом сплотил террористов и заложников. На разных этажах мне довелось не раз услышать эмоциональные рассказы о том, как "наши ребята спасали от тех варваров и убийц". "Наши-ми ребятами" заложники называли террористов".

... "Покидая больницу, почти все боевики просили прощения у врачей и оставшихся заложников за происшедшее. "У нас не было другого выхода, иначе бы эта война никогда не закончилась. Простите нас!" — говорили они. "Спасибо вам, ребята, берегите себя", — отвечали врачи и женщины-заложницы. Всё происходящее на-

поминало какой-то жуткий театр абсурда. Женщины, на руках которых шариковыми ручками ими же самими были выведены собственные фамилии и адреса, чтобы в случае гибели труп не остался неопознанным, пожимали руки террористам, протягивали им сохраненные продукты и воду, а потом еще долго махали вслед нашей удаляющейся колонне".

... "Мегафон взял главный разработчик операции Асламбек Исмаилов и произнес: "То, что мы сделали в Буденновске, не является актом мести, мы вынуждены были пойти на такой шаг, чтобы остановить уничтожение нашего народа".

Канечнє, чытач не павінен верыць на слова, якім бы шчырым гэтакія слова ні падавалася. Тым больш, што самыя ілжывыя словы заўсёды вымаўляюцца шчыра! Таму і паўстае слушнае пытаньне: ці можна верыць людзям, якія абралі шлях вайны, хоць яны і лічаць сваю барацьбу самай справядлівай?

Але "верыць ці ня верыць" – справа другасная, спачатку трэба мець інфармацыю. Крыніцай такой інфармацыі для мяне сталі нэсьць відэакасет, што патрапілі да нас у рэдакцыю. Яны запісаны ў Чачні, але не чачэнскімі апэратарамі, а тэлевізійшчыкамі з CNN, Associated Press, Reuters, шматлікімі расейскімі тэлежурналістамі. Вядома, што ўсё, пачутае падчас гэтага 18-гадзіннага тэлемарафону, не ўмясьціць і на два нумары газеты СВАБОДА. Я выкарыстаў толькі самыя, на мой погляд, балючыя сцэны, размоны. Цалкам адмаўляюся ад сваіх каментароў, лават прамаўчу там, дзе стрымання зусім немагчыма. Услухаемся ж у гэтыя галасы, многія зь якіх, мне здаецца, належаць ужо загінуўшым людзям.

Інтэрв'ю з двума расейскімі палоннымі

Адзін: "Калі ўсе разам адмовяцца ад удзелу ў гэтай вайне, то могуць войскі і адвесьці. Калі ж паасобку, то не. Ня ведаю, якім законам карыстаецца Ельцын, калі забівае тут мірных людзей. Бамбёжкі як у Афганістане".

Другі: "Хачу сказаць усім салдатам, якія наступаюць на Грозны: "Хлопцы, ня трэба гэтага рабіць".

Барадаты чачэнец гаворыць 40: "Я хачу быць незалежным, свабодным чалавекам. Я не за Дудаева ваяю, я за сваю свабоду ваяю".

Жыхарка Грознага: "Што ім трэба? Навошта яны бамбяць нас? Вось падумайцеся парамі. За што яны нямі дом бамбілі? Тут баеві-

коў няма і ніколі не было".

Аслан Масхадаў, начальнік галоўнага штабу ўзброеных сілаў Чачні, сустрэкаецца з маціркамі палонных: "Калі мы перавялі сяды палонных, вавых сыноў, хацелі трымаць іх у будынку гаўптвахты, але пачакалі. У той жа дзень гаўптвахту бамбілі. Яны хочаць знішчыць вавых сыноў".

Старая жанчына: "Навошта такую грамаду войска сяды прыцягнулі? Хіба мірна нельга было дамовіцца?"

Чачэнскі камандзір вяртае палонных: "Больш сіды не прыяжджайце, толькі ў гэты момант можна".

Чачэнскія старыя: "Прыпыніце нас здолее толькі Усаяышні".

Расейская жанчына: "Салдацікам расейскія афіцэры морды б'юць, хто ня хоча ваяваць. Дваіх пацаноў з верталёта скінулі".

Джахар Дудаеў: "Па якіх жа стратэгічных аб'ектах ідуць бамбардзіроўкі? У ліку іх шпіталь вэтэранаў вайны і працы".

Дэпутат расейскай Думы Віктар Шэйніс: "Ідзе варварская вайна супраць свайго ж народу. Трэба спыніць гэтую бойню".

Леў Панамароў: "Ідзе бамбёжка, там знаходзяцца сотні параненых, у тым ліку і нашых салдат. Чачэнцы ставяцца да іх вельмі гуманна..."

Айцец Глеб Якунін: "Прэзідэнт, які стаіць са свечкай у храме, крывадушны. Во ён даў каманду, каб ішла бамбёжка... Але там тысячы апалчэнцаў, ім усё роўна не прайсці".

Сяргей Кавалёў: "Расейскія танкі знішчаюць усё, што перашкаджае іхнаму абзору".

Шаміль Басаеў з'яўраецца да палонных: "Ваш урад вас не павяжае. Навошта ж вас сіды ўводзілі? У вас не хапіла грамадзянскай мужнасці, каб ня ўдзельнічаць у гэтай вайне...

- Нам загадалі.

- Загадалі? Вам загадаць у родную маці страляць, вы і гэты загад выканаете? Трыбунал? Дык таксама ж пад трыбунал пойдзеце. Навошта сіды прыехалі страляць, навошта?"

Абдула Асманаў, інжынер-будаўнік: "Мы прымусім расейскіх палонных аднавіць усё, што яны зруйнавалі. Мы будавалі гэтыя дамы, а іх прымусім аднавіць... У нас і інтэлігенцыя вапе, усе вакопцы".

Параненая чачэнка: "Што я дрэннага Ельцыну зрабіла? Чаму

ён так і намі абыходзіцца? За што мірных жыхароў бамбаць? Ніяко ў Ельцынаў унукаў няма, за што ён маіх дзяткаў бамбаць?"

Інтэрв'ю з маладым чачэнцам:

— Колькі вы яшчэ будзеце ваяваць?

— Пакуль іхныя войскі не пакінуць нашу зямлю. Нам губляць няма чаго. Нашы дзяды ваявалі, і мы будзем.

Інтэрв'ю з партызанамі ў горах:

— Мы ня дома не таму, што нам там ня цёпла... Няхай Ельцын падумае, ці варта пасылаць танкі ў Чачню. Мы ягоных танкаў не баімся, наша справа іх знішчаць.

Джахар Дудаеў: "У Расеі ня ведаюць, што яны тут робяць, як дзейнічаюць. Нават ніхто загадаў Грачова не выконвае. Ніхто не трымае свайго слова, ні ў войску, ні ў палітычным кіраўніцтве. Ідзе сапраўдная агрэсія, пры гэтым пытаньне ставіцца такім чынам, што ахвяры агрэсіі павінны скласьці зброю і пагадацца на фізічнае зьнішчэньне. Мы ім аддаем палонных проста так. І салдат, і афіцэраў. Яны нашых палонных зьбіваюць, скідаюць з вэталётаў, вырываюць ім залатныя зубы..."

Старая чачэнка: "Навостта рускіх жыхароў забіваюць" Нас, чачэнкаў, забівай, іх не чапай, яны пры чым?"

Малая чачэнка з аўтаматам: "Мы ня хочам вайны, нам яе навязалі, але калі вайна пачалася, мы будзем ваяваць з гонарам".

Аўтарханаў: "Пытаньне не стаіць аб зьнішчэньні народа. Пытаньне аб адхіленьні Дудаева ад улады, і мы гэта вітаем".

Расейская жанчына з Сыктукар: "Свайго сына я знайшла ў Грозным, яго разам зь іншымі палоннымі трымалі ў падвале. Потым перавялі сюды, у Шалі. Баевікі гэта зрабілі вельмі акуратна, бяз стратаў... У нас зараз надзея толькі на чачэнскіх баевікоў, расейскія ўлады нам не дапамагаюць".

Жанчына і сынам: "Чачэнскі народ — гэта дзіўны народ, у яго нам яшчэ гавучыцца дабрині і гасціннасці. Майго сына яны адпусьцілі, людзі добрыя дапамаглі. Хто дапамог? Шарыф Ісмаілаў".

Шарыф Ісмаілаў: "Сорамна нам усім. 250 мільёнаў, а ня можам спыніць гэтую вайну, ня можам спыніць двух-трох чалавек. Сорамна... Вось у мяне зараз праблема, як гэтага хлопчыка і маці адскіль вывесці? Праз чачэнскія атрады мы пройдзем, а як прайсці праз расейскія?"

Расейская жанчына: "Тут мясцовых жанчын амаль не засталося. Але дзіўна, мы ходзім тут столькі дзён, і ніводзін чачын з аўтаматам, са зброяй да нас не чапляецца. А старыя людзі ўсё пытаюцца, ці ёсць нам дзе пераначаваць і запрашаюць да сябе".

Самед Хасан: "Калі застануся жыным, пад зямлёю знайду тых лётчыкаў, што бамбілі маю Чачію. Ніколі ў мяне міру зь імі ня будзе. Жанчыны, дзеці стаяць, а яны на іх бомбы кідаюць. Што гэта, калі не фашызм?"

Чачэнскі баявік: "Вось толькі гэты аўтамат атрыманы ад міліцыі. Усю іншую зброю для нашага атраду мы купілі ў расейскіх вайскоўцаў. Яны тут не для таго, каб наводзіць парадак, а каб забіваць, марадзёрстваваць ды зброяй гандляваць".

Расейская жанчына: "Я нарадзілася пад Омскам, а жыла тут, мой муж - чачэнец. У мяне тры сыны, яны былі студэнтамі, а цяпер ня ведаю дзе. 28-га лютага нас бамбілі, мяне паранілі. Цяпер лыву тут, у чужых людзей, бліз дома, бліз родных. Мне сорамна за расейскіх салдат, якія бяздушныя, у іх няма Бога, няма нічога сьвятога".

Чачэнка Аза: "З гэтымі салдатамі міру ніколі ня будзе. Яны ўсе марадзёры. Кватэры нашы рабуюць, набіваюць валіэн і ўсё нывозяць. 90% жыхароў Чачні зноў выберуць прэзідэнтам Дудаева, а зброю не аддадуць, бо калі не аддаць, то ўсіх арыштуць".

Маладая чачэнка з Грознага: "Нам кажуць: вяртайцеся ў Грозны. А куды вяртацца? Там усё разрабаванае, дзверы выламаныя. Што ня могуць нывезьці, знішчаюць з аўтаматаў. Я паехала паглядзець на сваю кватэру на вуліцы Гвардзейскай і сама бачыла, як салдаты грузілі поўную машыну тэлевізараў. З усёй вуліцы сабралі".

Чачэнка сярэдняга ўзросту: "Кажуць, мы ўсё адновім. З чаго яны адновяць? У іх саміх заводы стаяць, людзі галадаюць, настаўнікі бастуюць, а яны ўсё тут парушылі і кажуць - адновім. Сьмешна!"

Расейская жанчына: "Гэта ідзе пагалоўнае знішчэнне. Нас унесь дзень чатырма самалётамі бамбілі. Што гэта такое?.. Ніякага Аўтурханава ці Хаджыева ня выберуць, хто за імі пойдзе? Я скажу нават так: пакуць апошні расейскі салдат з Чачні ня пойдзе, міру тут ня будзе".

Чачэнка ў шпіталі разам з параненай дзяўчынкай: "Яны трапі-

лі пад бамбёжку, калі ехалі з Грознага. Маці і 12-гадовы хлопчык загінулі, а гэтая дзяўчынка застылася, але яна бяз ногак. У тым грузавіку загінула і чалавек. Хто вінаваты ў вайне? Расея вінаватая і апазіцыя вінаватая. Больш ніхто".

Цяжка параненага чачэнца пытаюцца: "Вы таксама трапілі пад бомбу?"

- "Не, я гэтых свалачай хадзіў зьнішчаць. Гэта ня людзі, гэта зьвяры. З кім яны ваяуюць? Зь дзецьмі ды з жанчынамі? Учора ўвесь дзень бамбілі сяло, дарогі, бежанцаў. З кім яны ваяуюць? Іх трэба ўсіх сабраць і спаліць. Спаліць".

Цяжка параненая маладая жанчына: "Мы пасхалі з мужам вяртаць карову, але прыляцеў верталёт. Мы хаваліся на могілках, і там ён мяне параніў у бок і ў руку, вельмі глыбока. Потым да вечара сядзелі ў яме з вадой, а верталёт усё лётаў і страляў".

Расейская дзяўчына: "Я тут нарадзілася і вырасла. У нас ніякіх сварак з чачэнцамі не было. Калі я ўбачыла, што тут індэбляюць салдаты, я выгашыла дапамагаць чачэнцам. Я медсястра. Тут у атрадзе і мая настаўніца, якая вучыла мяне чачэнскай мовай".

Чачэнка з аўтаматам: "Так, я гэтая настаўніца. Мой малы сын далёка ад Чачні, я паспела яго адвезьці і зараз ваю. Пытаюся ў вас: што іх прымушае бамбіць мірных жыхароў? Учора ўвесь дзень бамбілі Ведзёно. Навошта?"

Расейская жанчына з аўтаматам: "Мой сын у Чачні загінуў, яго кінулі на штурм вакзала ў Грозным. Ненавучанага, неабстрадынага. Ён загінуў па ліне расейскіх палітыкаў, і я вырашыла з яго помсціцца. Узяла ў рукі зброю і змагаюся разам з чачэнцамі, пакуль апошні салдат адсюль ня пойдзе. Я заклікаю ўсіх жанчын, мае сыны тут загінулі, не чакаць кары Вожай, а помсціцца самім. Я ўжо не разьлічваю на грамадскую думку ў Расеі, трэба самім сімняць гэтых палітыкаў".

Шаніль Басаеў (адказвае на пытаньні расейскіх жанчын): "Я ведаю пра гэты выпадак. Гэта было падчас перамір'я. Толькі снайперы з двух бакоў стралялі, але баёў не было. Гэты бэтэр прайшоў ужо нашу першую заслону, яго прапусьцілі, але ён не спыніўся, і каля другой заслоны яго зьнішчылі. Там усе загінулі. У ім знайшлі ў дакумэнтах два жансчыя прасьцеўнікі і залаты акры наўлены зуб. Вось чым займаўся вашыя сыны".

Старая чачэнка зь сяла Германтукі: "Нас другі раз вы-
ляюць. У Сібіры ўжо былі, зараз зноў. Ножны дзень па пяць
шэсьць самалётаў на нас бомбы кідалі, яшчэ калі Грозны бралі.
А Шалі бамбілі яшчэ і сьнежня, Аргун бамбілі 30 лістапада".

Жанчына: "Дзе генэрал Лебедзь, які крычаў, што жыве глст-
ку ў Грачова, калі будуць масавыя пахаваньні? Дзе ён? Ваенны
лётчык па тэлевізары кажа, што яны жыхароў не бамбілі. Вось ма-
лая дзяўчынка гэта ўбачыла і кажа: "Калі такі вялікі дзядзя
так хлусіць, то каго верыць?"

Аслан Масхадаў: "Байна толькі пачынаецца. Мае салдаты на
другім этапе вайны сталі больш дысцыплінаванымі. А ў гарах мож-
на ваяваць шмат гадоў..."

Такімі фрознымі словамі я вымушаны закончыць гэтак доўгае
цытаваньне ня дзеля таго, каб такага напалохаць. Сапраўды, шас-
тая касэта заканчваецца інтэрвію з начальнікам галоўнага чачэн-
скага штаба. Знаходзіцца ён у гарах, каля будынку пад шатром з
маскіравачнай сеткі і галінаў. Бачым, што чачэнскі бок добра
падрыхтаваўся да партызанскай барацьбы, што слоў на вецер ча-
чэнцы ня кідаць.

А што новага ў расейцаў? Галоўная навіна - указ прэзідэн-
та Ельцына, які "прыпіліў" расейскія войскі да чачэнскай зямлі.
Калі нагадаць патрабаваньні чачэнцаў аб вывадзе войскаў, то гэ-
ты указ робіць пэўнасьць, якія выдзе зараз урад Расіі і прадоў-
нікамі Джахара Дудаева, па-сутнасьці безсэнсцовымі. Бо накуль
расейскае войска не пакіне Чачню, чачэнцы ніякіх пагадненьняў
не падпішуць і на "кулявыя" варыянты ня пойдучь. А гэта значыць,
што "невядомая вайна", сэнс якой бачыцца мне ў зьнішчэньні Чач-
ні, непазьбёжна адновіцца...

Алег Грузьдзіловіч

"Свабода", 7 ліпеня 1995 г.

До 14 июня 1995 г. в Беларуси мало кто слышал про город Будённовск. До 1920 г. это было село Святой Крест, а 1920-1936 и 1957-1973 Прикумск, город, районный центр в Ставропольском крае, на р. Кума. 54 тыс. жителей (1987). Железнодорожная станция. Производственное объединение "Ставропольполимир", лентоткацкое производственное объединение, предприятия пищевой промышленности. Основан в 1799 г., переименован в честь С.М. Буденного. Вот что можно прочитать в несколько устаревшем справочнике.

Телевидение и радио сообщили, что в этом городе дудаевцы захватили заложников. Погибло много людей - мужчин, женщин, детей. Казаки, журналисты, политические деятели разного уровня принялись самими крепкими словами поминать мусульман, их веру и обычаи. Но вера мусульманская и обычаи мусульманские, основанные на Святом Кур'ане и Сунне, категорически против взятия заложниками беспоружных людей. Нарушать мусульманские правовые законы - Шариат - и оставаться мусульманином - это несовместимые вещи.

Каким же образом чеченцы превратились в насильников? На протяжении многих десятков лет коммунисты боролись с религией, в том числе и с мусульманской религией на Кавказе. Преследовали, помещали в тюрьмы и концлагеря священников, запрещали собираться мусульманам и молиться, слушать поучения о мусульманской вере и мусульманских обычаях. В 1943 году чеченцев под конвоем выселили из родных мест, а тем, кто каким-то образом остался, досталась еще более страшная доля - они были убиты, а то и живо сожжены "славными чекистами".

Не из учебников по истории Коммунистической партии, не из школьных учебников по истории, но люди знали, что взятие заложников широко практиковалось во время гражданской войны. Нередко в газетах публиковались фамилии людей, взятых советской властью заложниками. Во время похода Деникина на Москву, когда кавалерийский корпус Мамонтова был уже под Тулой, большевики напечатали список заложников, которые будут расстреляны при наступлении белых на город. Многие белые офицеры нашли в этих списках фамилии своих родных и близких. И дрогнули белогвардейцы, не пошли на штурм города. Советская власть была спасена.

Взятие заложников - это совсем не рыцарское ведение войны.

Если уж воевать по-рыцарски, то прежде всего необходимо объявить войну противнику, воевать с противником одинаковым оружием. Могучая держава, имеющая армию, превосходящую армию противника в сотни раз, космические средства слежения, космические средства связи, авиацию, ракетные установки, танки и вездеходы, морскую пехоту Североморского и Тихоокеанского флотов, опытных командиров, награжденных Золотыми Звездами за выполнение интернационального долга в Афганистане, т.е. абсолютное превосходство в силе против чеченцев. Немало значит и то, что правительства западных стран не поддержали чеченский народ в борьбе за независимость, ибо ныне могучие и кичащиеся своими демократическими законами страны еще недавно строили и расширяли свои государства, уничтожая коренных жителей земель, на землях которых найдены нефть и другие полезные ископаемые, на полях которых родится пшеница, кукуруза и хлопчатник. Даже очень-очень христианские страны, которые ведут беспощадную войну с католиками-христианами, а мусульманские страны – соседи России – ведут войну с курдами-мусульманами, вина которых состоит лишь в том, что они хотят вольно жить на земле, на которой живут уже более двух тысяч лет и которая дарована им Аллахом.

Оправдать людей, захвативших заложников 14 июня в Вуденновке, нельзя. Помочь горю тех, кто потерял в этой кровавой драме своих родителей, детей, супругов – невозможно. Может быть эти жертвы надумят воюющие стороны продлить перемирие и вовсе прекратить войну.

Пусть молятся Аллаху мусульмане за примирение на Кавказе. Пусть молятся христиане Богу, чтобы он надумил руководителей России уйти из Чечни, чтобы русские родители, отправляя сыновей на воинскую службу, встречали их живыми, а не в цинковых гробах.

Но случится лишь то, что уготовано Богом.

У татараў-мусульман з даўнішніх часоў захавалася добрая традыцыя – ўтановіць памяць сваіх продкаў. І рабілася гэта ра-
ной, і працягваецца яна цяпер шляхам наведвання нашчадкамі мі-
зараў (могілак), дзе пахаваны іх прадзеда, дзяды і бацькі. У
апошняе дзесяцігоддзе на мізарах збіраецца ўсё больш і больш
людзей, і гэта радуе, бо людзі пачалі вяртацца да свайго нар-
мальнага стану – успамінаць і ўтановіць не толькі сваіх блі-
зайшых родзічаў, але і больш далёкіх. Гэта ўзбагачае іх унутра-
ны свет сённяшніх людзей, дапамагае шырэй і больш аб'ёмна ўспры-
маць цяперашняе жыццё і сувязь паміж людзьмі і гістарычнымі па-
дзеямі.

Нядаўна (27.06.1995) вялікі з'езд татараў-мусульман адбыў-
ся на мізары Відэскага джаміята, які знаходзіцца за 3 км ад га-
радскога пасёлка Відэз Браслаўскага раёна Віцебскай вобласці.
Мізар знаходзіцца ў канцы татарскіх земляўладанняў, якія царскія
ўлады калісьці адабралі ў татараў, каб пакараць іх за ўдзел у
паўстанні завольнасць і незалежнасць. Хоць мізар і не агароджа-
ны, але ўтрымліваецца ў добрым стане.

З самага ранку да яго пацягнуліся людзі, хто пешшу, а хто
ў аўтамабілях. Былі тут мусульмане не толькі з Відэз, але і з
Глыбокага, Маладзечна, Вягомля, Браслава, Шаргульчыны, нават з
Літвы – з Вільні і са Свянцянцаў. Усе прынеслі з сабой садагу,
якую раздавалі прысутным і для тых, хто не мог прыйсці на мізар,
каб памянуць сваіх родных. З удзелам асоб, навучоных па-мусуль-
манску, чыталі Ясін і адпаведныя дуа, "давалі сялям" над магі-
ламі родных.

У прысутнасці многіх сведак быў дадзены "азан" пяцігадовай
дзяўчыны Радкевіч Соф'і (Саманце), мама якой Танзіля вельмі ха-
цела, каб яе дачка расла мусульманкай.

Затым быў праведзены кароткачасовы сход, на якім было па-
ведадзена аб справах Мусульманскага рэлігійнага аб'яднання, аб
праблемах і цяжкасцях станаўлення і адроджэння, была раздача му-
сульманскай літаратуры, у тым ліку часопісы "Аль-Іслам" і "Бай-
рам". Былі разгледжаны таксама пытанні, якія датычацца дзейнасці
адроджанай мусульманскай абшчыны ў Відэзах. Прынялі рашэнне, што

такія з'їзди на мізари у Відзах треба праводзіць штогод у апошню суботу месяца траўня (мая).

Праз два тыдні (10.06.1995) падобны з'езд адбыўся на мізари у Амбросавічах, што за 12-14 км ад горада Глыбокага Віцебскай вобласці. І скіды таксама з'ехаліся многія татары, акрамя глыбоцкіх былі татары з Докшыцаў, Маладзечна, Шаркаўшчыны, з Свянцянцаў (Літва). Гэты мізар існуе з пачатку 20 стагоддзя (у адным з нумароў "Байрама", дзе было надрукавана пры глыбоцкіх татараў, напісана пра тое, як выбіралі месца спачынку для прыхаджан Глыбокага джаміята). Ад горада даволі далёка, дабіраліся людзі хто як мог. Займаліся тут тым жа самым, што і на іншых мізарах — упарадкавалі магілы сваіх родных, раздавалі садагу, "давалі сялям", чыталі Ясін. Прыемна адзначыць, што прыехалі на мізар і старэйшыя глыбоцкія мусульманіны — Сулейман Гембіцкі і Сулейман Мейпуровіч.

На сходзе, які адбыўся ў завяршэнне з'езда, былі разгледжаны пытанні дзейнасці Мусульманскага рэлігійнага аб'яднання і перспектыва ўтварэння мусульманскай абшчыны ў Глыбокім. Са скрухай было адзначана, што выбраны два гады таму Савет абшчыны не змог аформіць афіцыйную рэгістрацыю абшчыны ў сувязі са смерцю выбранага старшынёй Савета Ісмаіла Канапацкага. Таму менавіта цяпер на сходзе 10 чэрвеня было выбрана новае кіраўніцтва Савета мусульманскай абшчыны, у якое ўвайшлі: Аляксандр Мількамановіч — старшыня, Давыд Канапацкі — намеснік старшыні, Роза Якубоўская — сакратар.

Былі даны наказы новаму кіраўніцтву па будучай дзейнасці, выказаны пажаданні па наладжванні працы на карысць адраджэння мусульманскай веры і мусульманскіх традыцый. І тут было прынята рашэнне, што ў Амбросавічах (Глыбокім) такія з'їзды будуць праводзіць штогод у другую суботу чэрвеня месяца. І далей з'їзды будуць у Докшычах — у апошнюю суботу ліпеня, а ў 1995 г. з'езд адбудзецца ў Даўбуцішках — 4 жніўня (пятніца), у Ашмянах (Лас-та) — 30 чэрвеня (пятніца), у Свинцяхах (Швлянчонас у Літве) — 19 жніўня (субота). Пасля кожнага такога з'езда людзі раз'язджаюцца з пасвятленымі тварамі, духоўна ўзбагачанымі, з роздумам аб чалавечым жыцці, аб тым, што дробязнае, а што важнае, вечнае, што трэба парадаць сваім нашчадкам, што трэба рабіць. Хай дапаможа Вялікі Аллаг у нашых добрых намерах і справах!

Ісмаіл Александровіч

31 мая 1995 года наступіў новы ІАІБ год (па луннаму календару). Гэтай знамянальнай дадэ прысвечаны сходзі і набожэнствы татарай-мусульман. Традыцыйна сабраліся ў першую пятніцу Новага года (2 чэрвеня 1995 г.) мусульмане з гарадоў і мястэчак Беларусі на старым мізары каля разбуранай мячэці ў вёсцы Лоўчыцы (недалёка ад Навагрудка). Адбылося ўрачыстае набожэнства (намаз) у памяць нашага прарока Мухаммеда (мір і міласць Аллага яму). Імамам быў Сюлейман Рафаловіч, муэдзінам Мустафа Шабановіч (абодва з Іўя). Маліліся таксама мусульмане за душу Эўліі Кунтуса і ўсіх мусульман, пахаваных на лоўчыцкім мізары. Мір ім, міласць Аллага і яго благаслаўленне.

إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ (Інна Аллага, уа Інна Ілейгі раджыун). Аллага належым, да яго вяртаемся.

Рэдакцыя квартальніка папрасіла нашу добрую мусульманку, якая жыве ў Менску, а родам з Навагрудка, запісаць імяны і прозвішчы (фаміліі) тых мусульман, якія наведалі мізар у Лоўчыцах, што каля Навагрудка. Мы разумеем, што папрасіць скласці такі спіс лёгка, а выканаць цяжка. А ў чым цяжкасць? Проста падыйсці да чалавека і запытаць, адкуль ён ці яна, як прозвішчы і як яго пісаць, як імя па пашпарту і па азану. Нічога складанага, калі не лічыць тое, што чалавек падумае: "Няўжо ты не ведаеш маё прозвішча, я ж цябе бачыў некалькі разоў на гэтым месцы. А імя маё азаннае Мустафа, а па пашпарту Сцяпан. Так што скласці спіс, растлумачыць для чаго ён, гэты спіс, знайсці час, калі падыйсці (бо ў час малітвы нельга адцягваць чалавека да размоў), а там, глядзіш, і разытліся, раз'ехаліся людзі. Амаль штогод наша мусульманская ўма, ды і не толькі ўма, а і джаміят (парафія) маюць вялікую ўтрату – смерць мусульманіна ці мусульманкі. Тыя, хто засталіся жывымі, яшчэ могуць памаліцца за душу памерлага. А каб гэта зрабіць як след, трэба ведаць азаннае імя чалавека і азаннае імя маці чалавека. Дык паспятайце, каб вапшы супляменнікі-татары і мусульмане ведалі самае неабходнае права.

Старалася выканаць просьбу "Байрама" Ліля Канарская, якая родам з Навагрудка, ■ жыве з сям'ёю ў Менску. Дзякуй ёй за вя-

лікія хлопаты, а тых, хто не быў запісаны па нейкіх прычынах, просім даслаць звесткі пра сябе ў редакцыю "Байрама". Дай Бог сустрэцца з вамі напаму карэспандэнту і ў наступным годзе (1417 Хіджра).

МІЗАР У ПОЎЧЫЦАХ НАВЕДАЛІ

МУСУЛЬМАНЕ З НАВАГРУДКА:

Альміра АЛЕКСАНДРОВІЧ,
Іосіф АЛЕКСАНДРОВІЧ,
Ліля АЛЕКСАНДРОВІЧ,
Мяр'ема АЛЕКСАНДРОВІЧ,
Ева БАГДАНОВІЧ,
Роза БАГДАНОВІЧ,
Марыя КАЗАКЕВІЧ,
Сцяпан КАЗАКЕВІЧ,
Эмма ЛЕБЕДЗЬ,
Ганна МУРЗІЧ,
Маня ПАЛТАРЖЫЦКАЯ,
Сцяпан ПАЛТАРЖЫЦКІ,
Ліма РАФАЛОВІЧ і яшчэ адна
Ліма РАФАЛОВІЧ,

Аміна РЫЗВАНОВІЧ,
Аня СМОЛЬСКАЯ,
Аніфа СМОЛЬСКАЯ,
Ліля СМОЛЬСКАЯ,
Сцяпан СМОЛЬСКІ,
Алег ТАЛКОЎСКІ,
Алі ШАГІДЭВІЧ,
Ліма ШАГІДЭВІЧ,
Галля ШЧАНСНОВІЧ,
Мацей ШЧАНСНОВІЧ,
Мяр'ема ШЧАНСНОВІЧ,
Сцяпан ШЧАНСНОВІЧ,
Мяр'ема ЯКУБОВСКАЯ,
Таня ЯКУБОВСКАЯ
і іншыя, чыіх імёнаў
мы яшчэ не ведаем.

○

МУСУЛЬМАНЕ Б ІЎЯ

Барыс АБРАМОВІЧ,
Аляксандр АЛЕКСАНДРОВІЧ,
Барыс БАГДАНОВІЧ,
Хадзіджа БАГДАНОВІЧ,
Давід ПАЛТАРЖЫЦКІ,
Фаціма ПАЛТАРЖЫЦКАЯ,
Эльвіра РАДКЕВІЧ,
Роза РАФАЛОВІЧ,
Сулейман РАФАЛОВІЧ,
Халіма РЫЗВАНОВІЧ,

Фаціма ХАСЯНЕВІЧ,
Айша ШАБАНОВІЧ,
Ісмаіл ШАБАНОВІЧ,
Мустафа ШАБАНОВІЧ,
Фаціма ШАБАНОВІЧ,
Галіна ПЧУЦКАЯ,
Джаміль ЯСІНСКІ,
Марат ЯСІНСКІ,
Танаіля ЯСІНСКАЯ
І іншыя, чыіх імёнаў
мы яшчэ не ведаем.

Аміна АЛЕКСАНДРОВІЧ - з БАРАНАВІЧ,
Аляксандр ЯКУБОУСКІ - са СМІЛАВІЧ.

МУСУЛЬМАНЕ З МЕНСКА І НАВАКОЛЛЯ

Тамара АБРАГІМОВІЧ,
Ісмаіл БАРАНОВІЧ,
Ібрагім КАНАПАЦКІ,
Алі КАНАРСКІ,
Алена ЛІСЦКАЯ,
Аляксей ПАПОЎ,
Мустафа ПАЛТАРЖЫЦКІ,
Барыс РАДКЕВІЧ,

Ліля ТАЛКОЎСКАЯ,
Сабіна САБАЛЕЎСКАЯ,
Шахмінур САЙІФАРАВА,
Анжаліка ТУСКРЭВА,
Сяргей ШУНКЕВІЧ,
Сямён ЯСІНСКІ,
Амір САПАФАРАЎ

19-20 мая ў Мінску праходзіла міжнародная навукова-практычная канферэнцыя "Ісламская культура татараў-мусульман Беларусі, Літвы і Польшчы і яе ўзаемадзеянне з беларускай і іншымі культурамі", прысвечаная 600-годдзю пасялення татар на землях Беларуска-Літоўскай дзяржавы (Вялікага княства Літоўскага). Яна была арганізавана Беларускай агуртаваннем татараў-мусульман "Аль-Кітаб" разам з Мусульманскім рэлігійным аб'яднаннем Рэспублікі Беларусь, Міністэрствам культуры і друку Рэспублікі Беларусь, Акадэміяй Навук, Міжнароднай асацыяцыяй беларусістаў, Агуртаваннем беларусаў свету "Бацькаўшчына", рэспубліканскім цэнтрам нацыянальных культур, сусветным кангрэсам татараў, Беларускай педагагічным універсітэтам і Беларускай універсітэтам культуры.

Гэта была ўжо другая міжнародная канферэнцыя, якая праводзіцца ў нашай рэспубліцы ў рамках 600-годдзя татарскага асядніцтва на землях Беларуска-Літоўскай дзяржавы, распачатага пры Вітаўце Вялікім. Пра першую канферэнцыю, што прайшла ў канцы сакавіка 1993 года, мы ўжо паведамлялі (гл. кварталнік "Байрам", 1993, № 1-2, с. 26-29).

У актавай зале Дома вэтэранаў (г. Мінск, вул. Я. Купалы, 21) сабраліся вучоныя Беларусі, Літвы, Польшчы, Крыма, Татарстана, Масквы, Санкт-Пецярбурга, Калінінграда, Венгрыі, Швейцарыі, ЗША, Турцыі, Егіпта, Нігерыі, прадстаўнікі пасольстваў замежных краін, грамадска-культурных аб'яднанняў Беларусі, дэлегацыя мусульманскіх абшчын з Беларусі, беларускія і замежныя студэнты.

З прывітальнымі словамі да удзельнікаў канферэнцыі выступілі дырэктар Беларускага Інстытута навукі і мастацтва ў ЗША Вітаўт Кіпель, пасол Турэцкай Рэспублікі ў Беларусі пан Тансу Акандан, намеснік старшыні сусветнага кангрэса татараў Таміна Бекцімірава, старшыня Беларускага агуртавання шляхты Анатоль Грыцкевіч, старшыня мусульманскага рэлігійнага саюза ў Польшчы Раман Сабалеўскі, старшыня Беларускага клуба "Спадчына" Анатоль Белы, прэзідэнт Беларускага агуртавання татараў-мусульман "Аль-Кітаб" Абу-Бекір Шабановіч, госці з розных рэгіёнаў Беларусі і іншых краін.

З вялікай цікавасцю былі заслуханы і абмеркаваны даклады прафесараў Х.Александровіча "На цяжкім шляху да ведаў (на прыкладзе ісламскіх татар)", І.Абдулаева "Капітэлістычны сувец татар Беларусі, Літвы, Украіны і Польшчы з таўрычаскім матэматычным духоўным упраўленнем у сярэдзіне XIX стагоддзя", П.Сутэра (Цюрых) "Ці існаваў пераклад Кур'ана (тэфір) на беларускую мову?", Э.Іофе "Да пытання пра ўдзел татар у Вялікай Айчыннай вайне на тэрыторыі Беларусі", Л.Лыча "Беларуская нацыянальная ідэя ў творох С.Х.Александровіча", А.Гіруцкага "Імя творцы Сусвету як аснова светапогляду", М.Крамароўскага "Усходне-крымскі паясны набор першай палавіны XX стагоддзя", Л.Побала "Беларусь і краіны Усходу: аналіз археалагічных знаходак на тэрыторыі Беларусі", кандыдатаў гістарычных навук С.Думіна "Культурна-матная інтэграцыя татарскага насельніцтва зямель Вяткага княства Літоўскага", І.Канапацкага "Ісламская культура татар-мусульман Беларусі: стан і перспектывы", А.Смоляка "Асаблівасці ўтварэння татарскага шляхецкага саслоўя ў Вялікім Княстве Літоўскім", І.Канановіча "Крымскія паслы і ганцы ў Вялікім Княстве Літоўскім (1492-1501 гады)", В.У.Навіцкага, В.Грыгор'евай, А.Філатавай "Мусульманства сярод іншых канфесій на Беларусі (канец XIII — пачатак XIX ст.)", Ш.Бекцінаева "Татарскія манеты ў грашовым абарачэнні Вяткага Княства Літоўскага", Г.Александровіч-Мішкінене "Варакба татар у культуры Вяткага Княства Літоўскага", кандыдатаў філалагічных навук У.Свяжыцкага "Цюркскія і арабскія мовы ў моўнай сітуацыі Вяткага Княства Літоўскага", В.Шура "Татарскі след у беларускай ананастыцы", журналістаў Я.Кіммеля "Этнакультурныя ўзаемаўза-зі татар і яўрэяў", М.Багадзяжа "Тэраічныя постаці беларускай і татарскай мінуўшчыны. Якуб Ясініскі", паэта Я.Гучка "Найбольш папулярныя цюркізмы ў беларускай мове", сапраўднага члена геаграфічнага таварыства М.Маліноўскага "Цвярозасць — неад'емная рыса татар-мусульман", галоўнага рэдактара квартальніка "Баярам" Я.Якубоўскага "Новае папярэдняе слоўнік энцыклапедычнага даведніка "Татары Беларусі, Літвы і Польшчы", аспіранткі Л.Леонавай "Уклад Смольскіх у развіццё беларускай музычнай культуры", студэнтаў А.Курылы "Смілавіцкія татары. Спроба сацыялагічнага даследавання", Э.Канапацкага "Навагрудскія татары — ўдзельнікі Вялікай Айчыннай вайны і іх сем'і — усяго 70 дакладаў і паведамленняў.

На другі дзень работы канферэнцыі на месцы разбуранага татарскага мідара (кладбішча) адбыўся мітынг і сімвалічная закладка мячэці. Удзельнікі канферэнцыі прынялі шэраг дакументаў: ввароты "Да прэзідэнта Расійскай Федэрацыі і Чэчэнскай Рэспублікі", "Да прэзідэнта і Урада Рэспублікі Беларусь", Заяву "У Арганізацыю Аб'яднаных Нацый па пытаннях адукацыі, навукі і культуры (ЮНЕСКА)". У апошнім дакуменце гаворыцца: "У 1997 годзе татары Беларусі, Літвы і Польшчы будуць адзначаць своеасаблівы юбілей - 600-годдзе пасялення на землях Беларуска-Літоўскай дзяржавы. У сваёй гісторыі мы перажылі перыяд спаду і ўздыму, ганенняў і росквіту, многіх войнаў і нягод. Але народ выстаяў, жыў, захаваў сваю веру, звычкі, традыцыі. У гады таталітарнага рэжыму, асабліва пасля Другой сусветнай вайны, на Беларусі былі разбураны амаль усе мячэці. Захавалася толькі адна дзейная мячэць у г.п. Дзе (Гродзенская вобл.). Ны мяжы знікнення мусульманскай рэлігіі на Беларусі, якая амаль 600 гадоў дапамагала татарам Беларусі захавацца як асобнаму этнасу. Такі стан беларускіх татараў ускладняецца тым, што і наша дзяржава, Рэспубліка Беларусь перажывае складаны пераходны перыяд эканамічнага развіцця і нічым не можа дапамагчы нам, татарам, у працэсе нашага адраджэння. Улічваючы складанасць нашага цыперашняга становішча і з мэтай захавання велімі своеасаблівага этнасу ў геаграфічным цэнтры Еўропы канферэнцыя аяртаецца з просьбай у ЮНЕСКА аказаць магчымую матэрыяльную, гуманітарную і іншую дапамогу ў час, які ляжэ застаўся да 600-годдзя і тым, каб даць добры імпульс народу, які амаль знікае. Мы ўскладаем надзеі на ЮНЕСКА і ў тым, што будзе прыцягнута ўвага народаў свету да нашай праблемы і на дапамогу ў арганізацыі і ўдзеле у самім юбілеі". Наступную, юбілейную канферэнцыю па гісторыі і культуры татар нашага рэгіёна, маркуецца правесці ў Мінску ў канцы 1997 года.

І.Канапацкі

"ДАЙ БОГ, КАБ КОЖНЫ БЕЛАРУС ТАК МОЦНА ЛІБІЎ БЕЛАРУСЬ,
ЯК ГЭТЫ ТАТАРЫН, ДАЙ БОГ!"

Яны жылі побач з намі ў многіх населеных пунктах Беларусі. У Мінску і Гродне, у Навагрудку і Іўі, у Слоніме і Клецку, у Смiлавiчах і Веразіне... На Беларусі татары прадстаўлены асобай этнічнай групай, якая паводле перапісу 1989 года налічвала дванаццаць з паловай тысяч чалавек.

На тэрыторыі Вялікага княства Літоўскага продкі беларускіх татар з'явіліся ў канцы XIV стагоддзя. У выніку пасляховага паходу вялікага князя Вітаўта і хана Тахтамыша пад Азоў у 1397 годзе на Беларусі была паселена вялікая колькасць татар: калі Віліні, у Лідскім, Ашмянскім, Навагрудскім, Брэсцкім паветах. Яны атрымалі правы грамадзянства. Значная колькасць палонных пасялілася таксама ў наваколлі Клецка і ў Мінску, дзе яшчэ на пачатку XX стагоддзя існавала Татарская слабада (цяпер раён вуліцы Гвардзейскай).

Цікава, што большую частку беларускіх татар складалі военнаслужачыя (земляне), якія крыдчына былі прыраўнаваны да шляхты. Так адарылася, што з другой паловы XVII стагоддзя татарскія пасяленцы прымаюць беларускія прозвішчы, па якіх іх можна адрозніць ад волжскіх і крымскіх татар. Пастаянна жыючы сярод беларусаў і палякаў, яны страцілі сваю родную мову і пачалі нарыстацца беларускай або польскай. Кітабы (святчэнныя кнігі) беларускіх татар пісаліся на беларускай мове арабскім пісьмом, аднак сваю рэлігію — іслам яны захавалі.

Беларускія татары ўнеслі значны ўклад у развіццё навукі і культуры Беларусі. Успомнім выдатнага беларускага вучонага ў галіне цэлафізіялі, члена-карэспандэнта АНБ Бекіра Смольскага, літаратуразнаўцу, крытыка і празаіка, прафесара Сцяпана Александровіча, доктара хімічных навук, прафесара Хасена Александровіча, лаўрэата Дзяржаўнай прэміі Беларусі Якуба Якубоўскага.

Апошнім часам усё большая колькасць жыхароў Рэспублікі Беларусь, асабліва моладзі, пачала ўсведамляць, што нельга аб'ектыўна і якасна вывучыць гісторыю і культуру беларускага народа без ведання гісторыі і культуры беларускіх татар. Менавіта гэтым, на мой погляд, і тлумачыцца даволі вялікая цікавасць, якую

праўдле грамадскасць рэспублікі да выхаду трох частак кнігі "Татары-мусульмане на землях Беларусі, Літвы і Польшчы" (Мінск, 1996). Праз некалькі тыдняў пасля выхаду гэта выданне ўжо стала бібліяграфічнай рэдкасцю.

Рэцэнзуемая кніга ўяўляе зборнік матэрыялаў першай міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі "Татары-мусульмане на землях Беларусі, Літвы і Польшчы", якая праходзіла ў Мінску ў 1993 годзе, і раскрывае малавядомыя старонкі з гісторыі і культуры не толькі беларускіх татар, але наогул і з гісторыі беларускіх яўрэяў, беларускіх літоўцаў, беларускіх немцаў, беларускіх караімаў.

Я ўпэўнены, што значна пашыраць нашы веды аб гісторыі татар Беларусі грунтоўныя даследаванні А.Грыцкевіча "Фарміраванне татарскай народнасці на Беларусі", М.Піліпенкі "Роля татараў у беларускім этнагенезе", С.Палуцкай "Татарская эміграцыя ў Вялікім княстве Літоўскім, Рускім і Жамойцкім і стаўленнікі Вітаўта ў Залатой Ардзе", С.Пінаварчыка "З гісторыі паходжання татарскіх паселішчаў на Беларусі", В.Пазнякова "Татары Клецкага княства XVI ст."

Многія "белыя плямы" ў гісторыі беларускіх татар XX стагоддзя дапамогуць ліквідаваць артыкулы І.Карапчанкі "Нацыянальнае будаўніцтва сярод татар БССР у 1920-1930 гады", А.Міськевіча "Татарская ментасць у Польшчы ў 1918-1939 гг.", А.Кавалені "Да пытання аб удзеле татар у партызанскім руху на Беларусі ў гады Вялікай Айчыннай вайны".

"Дай Бог, каб кожны беларус так моцна любіў Беларусь, як гэты татарын. Дай Бог!" - такую назву свайму артыкулу аб жыцці і дзейнасці Сцяпана Александровіча даў А.Бельскі. "Байрам" на Беларусі" - так азаглавіў сваю навуковую працу вядомы беларускі гісторык Леанід Лыч, які зместоўна аналізуе кварталныя Беларускага згуртавання татараў-мусульман "АЛЬ-КІТАБ". Арыгінальныя факты змешчаны ў даследаваннях А.Лакоткі "Мячэці Беларусі", І.Александровіча "Мізары - наша гісторыя і памяць", Л.Глагоўскай "Гасан Канапацкі".

Мяркую, што новае выданне дапаможа стварэнню энцыклапедычнага даведніка "Татары Беларусі, Літвы і Польшчы", выхаду якога чакаць не толькі беларускія татары, але і многія навукоўцы Беларусі.

Важна, што другая міжнародная навукова-практычная канферэнцыя беларускіх татар, якая адбылася ў Мінску 19-20 маі гэтага года, была амаль цалкам прысвечана праблемам культуры і насіла назву "Ісламская культура татараў-мусульман Беларусі, Літвы і Польшчы і яе ўзаемадзеянне з беларускай і іншымі культурамі". Яе ініцыятарамі былі Міністэрства культуры і друку Рэспублікі Беларусь, Акадэмія навук, Міжнародная асацыяцыя беларусістаў, Эгуртаванне беларусаў свету "Бацькаўшчына", Сусветны кангрэс татараў і іншыя ўплывовыя арганізацыі.

Добра, што правядзенне падобных канферэнцый ужо стала традыцыяй. Праз два гады ў Мінску адбудзецца трэцяя міжнародная навукова-практычная канферэнцыя. Яе правядзенне супадае з 600-гадовым юбілеем татарскага асідніцтва на землях Беларуска-Літоўскай дзяржавы.

Эмануіл Іофе

"Народная газета", 31 мая 1995

Славуты беларускі грамадскі дзеяч і вучоны, дырэктар Беларускага інстытута навукі і мастацтва (Нью-Ёрк) Вітаўт Кіпель прыняў удзел у рабоце Другой міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі "Ісламская культура татараў-мусульман Беларусі, Літвы і Польшчы і яе ўзаемадзеянне з беларускай і іншымі культурамі", прысвечанай 600-годдзю пасялення татараў на землях Беларуска-Літоўскай Дзяржавы.

Неш госьць, які нарадзіўся ў Менску, даўно знаёмы з татарамі, прызна ставіцца да іх, аказвае маральную падтрымку і матэрыяльную дапамогу для выдання нашатай квартальніка "Вайрам". На просьбе жэрэспандэнта опадар Вітаўт Кіпель для чытацкай квартальніка напісаў свае ўспаміны з мінулых гадоў. Ужо перад самым ад'ездам нашых расцей мы даведаліся пра тое, што дзявочае прозвішча Зоры Кіпель — Радкевіч. Згодна са слоўнікам С.Дзядушэвіча род Радкевічаў — адгалінаванне вядомага княжацкага татарскага роду Юшыюкіх.

МЫШІ НА ТАТАРСКОЙ СЛАБАДЗЕ У МЕНСКУ

Гаворка пойдзе пра ўспаміны з гадоў 2-й Сусветнай вайны. Праўда, гэтыя ўспаміны інакшыя ад тых мільёнаў старонак, што былі надрукаваныя за мінулае пяцідзесцігоддзе. Тут няма нічога ні геройскага, ні вялікага ўздыму... звычайныя шэры будні, але з прыемным адценнем.

Наша сям'я вярнулася ў Менск пасля панад 10-і гадоўе
высылкі паза межы Беларусі пад рубрыкай "бежанцаў" у чэрвені
1942 году. Менск, горад дзе я нарадзіўся пятнаццаць год таму,
быў амаль увесь спалены, разбураны. Жыць у Менску было ня лёг-
ка і старажылам, але нам вё біркай "бежанцы-павяртанцы" дык бы-
ло і вельмі цяжка. Пакуль мы "дастухаліся" нейкіх харчовых мар-
так, ды пакуль я спасціраю як на Камяроўскім рынку "утаргаваць"
на бохан хлеба, адзіным харчовым паратункам былі "паходы" маці
ў "Западную", дзе ўдавалася за "лахі" вымяняць і сала і бульбу
і жыта. Відавочна, што калі гэтыя, літаральна, бяспечныя пра-
дукты даставляліся ў Менск, то з салам і бульбай клопату ня бы-
ло, а вось я та трэба было змалоць. У горадзе-ж, як напачатку
здавалася, працаваў толькі адзін млын, далекавата за Чэрвенскім
рынкам. Прыходзілася туды вазіць жыта ці то на змайстраваным
возіку ці на санках. Было гэта працаёмка і нявыгодна, далёка.
Мы жылі тады на вул. Беразінскай, каля Вайсковых могілкаў.
Ды і бралі ў тым млыне парадачна за памол, здаецца адну чаць-
вёртую. І вось нехта з суседзяў падказаў нам, што на Татарскай
Слабадзе ёсць яшчэ адзін млын, праўда маленькі, але выгоды з
цаной. Адразу-ж я аднаго дня прост са школы /школа была на
вул. Багдановіча, дзе цяпер будынак Музею Прыроды/ я пайшоў
на Слабаду. Млын быў паблізу мячоці. Уласныіх млыну быў менскі
татарын, чалавек малагаваркі, красамоўна беларускамоўны ды
вельмі дзелавы. Ён спытаў, колькі мы будзем прыносіць жыта, ска-
заў, у якія дні млын адчынены, ды даў сваю цану за памол - на-
колькі памяць - адну шостую. За гэтую цану мы павезьлі-б ма-
лоць і ноччу! І гэтак мы сталі малюць "нашае" жыта ў Татарскай
Слабадзе, пакуль маці не перастала хадзіць у "Западную", бо
парызаны на дарозе пачалі адбіраць усе прадукты. Памятаю так-
сама, што і каля мтэці і каля млыну бывала ладна народу - бы-
лі там і менскія і "западнікі" /іх пазнавалі па какушках/ і
жыццё неяк байчэла-рухалася.

Вітаўт Кіпель

Для маладых і ўжо не вельмі маладых людзей, калі гаворка ідзе пра вайну, успамінаюцца лічыбы 1941 і пасля працяжніка — 1945. Для старых людзей, асабліва тых, хто да 1939 г. жыў у Польшчы, вайна пачалася значна раней, ды і наступствы яе цягнуліся намнога большы час. Ш хачу крыху расказаць пра свайго стрыечнага брата — Мустафу Абрамовіча. Ён паходзіць з добрай татарскай сям'і, якая да 1939 г. жыла ў Кіеўку ў Татарскім завулку. Бацька — Ібрагім Зекіравіч, маці — Фурша Аляксандраўна з Александровічаў, мая родная цётка. У гэтай сям'і былі дзеці — Ева (н. 1913), Мустафа (н. 1916), Барыс (н. 1917), Алей (н. 1921), Зейнаб (н. 1923), Хасень (н. 1925). Сям'я была дружная, вельмі працавітая. У іх было толькі 3 га зямлі, дык прыходзілася займацца і гарбарствам.

У 1937 і 1938 гадах Мустафа і Барыс дасягнулі прызыўнога ўзросту і трэба было ісці ў войска. Татары былі законапаслухнянымі і пайшлі на службу. Лічылася, што калі татарын не служыў у войску, дык у яго нейкая вада (недахоп, або ян казалі, фелер) і аўтарытэтам такі чалавек не карыстаўся. Чытачы "Байрама" ведаюць, што ў 1935 г. у польскім войску, каля Вільні (у Новай Вільні) знаходзіўся татарскі эскадрон у складзе 13-га палка Віленскіх уланаў. Польскія татары ахвотна служылі ў гэтым эскадроне. У іх быў свой бунчук, адметная вопратка, у мусульманскія святы да іх прыязджаў з Вільні імам і высокія госці з Варшавы. Асабліва былі задаволены тым, што ёсць татарскі эскадрон бацькі ўланаў, бо тут іх сыноў кармілі мусульманскімі стравамі, без свінога салі і мяса.

Пра службу татар у гэтым эскадроне пісалі польскія мусульманскія часопісы, пра адвагу і ўмельства ў вайне — немцам ў 1939 г. напісана ў многіх кнігах.

І вось і верасня пачалася Другая сусветная вайна. Пасля, 17 верасня, польскую граніцу перайшла Чырвоная Армія. Нешматлікая, недастаткова ўзброеная польская армія не магла доўга супраціўляцца немцам (многія ведаюць, што крыху пазней шматлікая і добра ўзброеная Чырвоная Армія першыя месяцы не магла эфектыўна супрацьстаяць немцам). Тых вайсковых часці, якія знаходзіліся на

Віленшчына, у Заходніх абласцях сучаснай Беларусі і Украіны фактычна не ваявалі з Чырвонай Арміяй, яны склалі зброю і паводле міжнароднага права не лічыліся ваеннапалоннымі, а інтэрніраванымі. Радавыя польскія жаўнеры, у тым ліку і ўланы, разлічвалі, што тых людзей, якія былі родам з Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны Савецкія ўлады адпусцяць дадому. Вядомы выпадкі, што там-сям праз месяц-другі так і адбылося, але гэта былі толькі выпадкі. Афіцэраў (іх пасля ў 1939 і 1940 гадах расстралялі ў Катыні) і малодшы камандны састаў затрымалі. Затрымалі ўсіх тых, хто ў гэты час адбываў чынную службу. Інтэрніраваных польскіх вайскоўцаў пад умоцненай аховай пагрузілі ў таварнякі, павезлі на "Большую родину".

Найбольш смелыя спрабавалі збегчы, сярод іх быў і Барыс Абрамовіч, які прыскачыў з вагона і хаваўчыся, па лясных дарогах дайшоў да сваіх родных у Клецк. Мустафа не спрабаваў уцякаць і апынуўся ў цэнтральнай Расіі. Усе яны, па расказах Мустафы, было 180 тыс. салдат і больш за 10 тыс. афіцэраў, апынуўся ў лагерах. Тут яны праходзілі сарціроўку (па словах лагернай адміністрацыі — "просеивание на ситечке"), пасля чаго афіцэры былі вывезены ў Кавельскі, Асташкаўскі і Старабельскі лагеры, адкуль яны трапілі ў Катынь пад Смаленскам, у Хармаў, у Калінінскую (цяпер Цвярскую) вобласць, дзе і былі расстраляны чэкістамі.

Значная частка радавых палонных (каля 15 тыс. чалавек), куды трапіў і Мустафа, была паслана ў руднікі і вугальныя шахты Крыварожа і Днепрапятроўшчыны. Паслалі іх туды для "отмыwania" (адмывання) ад гэтага калітэлістычнага прамлага і трудовага востптанія перад воступленіем у "новое прогрессивное социалистическое общество". Гэта былі жаклівыя часы: ноччу ў зімных бараках на 3-павярховых нарах, вялікія нормы выпрацоўкі, 10-гадзіны працоўны дзень, абразы ахоўнікаў і іншыя "прелести" лагернага жыцця. З гэтых мясцін прыйшоў першы і апошні ліст Мустафы ў Клецк і бацькі даведаліся аб тым, што ён жывы. Маці яго Фурша разам з усёй сям'ёй пачалі складаць ліст і паслалі яго не каму-небудзь, а асабіста "Дорогому и любимому вождю всех народов Товарищу Сталину". Але вынікаў не было.

Мустафа працаваў так да сярэдзіны 1942 года, калі на тэрыторыі СССР пачалі з польскіх палонных ствараць армію, якую ўзначаліў генерал Андерс. Мустафа быў залічаны ў гэтую армію і рыхта-

ваўся ўступіць у бой з немцамі. Але неўзабаве адбыўся канфлікт паміж Сталіным і генералам Андэрсам, які патрабаваў у Сталіна выпусціць з лагераў былых польскіх афіцэраў для арганізацыі польскай арміі, але яны (афіцэры) ўжо даўно былі расстраляны і выканаць патрабаванне генерала Андэрса Сталін не мог. Таму без афіцэраў польская армія некіравалася ў Іран, затым у Паўночнай Афрыцы прымала ўдзел у баях з нямецкай арміяй Роўмеля, а затым у Італіі ў складзе арміі заходніх нацыянаў.

Тут у Італіі ў канцы вайны Мустафа Абрамовіч сустрэўся з татаркай са Слоніма. Яны пабраліся, а пасля завяршэння вайны пераехалі ў Манчэстэр у Вялікабрытаніі, дзе пабудавалі дом, на-радзілі і выгадавалі двух дачок, выдалі іх замуж за мусульман і жывуць заможна.

Мустафа і яго жонка не забываюць радзіму, прыязджалі не-калькі разоў. Першы раз пасля доўгай разлукі (з 1937 г.) ён быў у Клецку ў верасні-кастрычніку 1971 г. Бацька яго Ібрагім Бакіравіч на дачакаўся сына. (памёр бацька за 8 месяцаў да прыезду Мустафы), а маці яшчэ ўбачыла сына, але ўжо ў другі прыезд у 1975 г. ён маці не ўбачыў, бо памёрла яна ў кастрычніку 1974 года. Мустафа наведаў Клецк, дзе жывуць Алей і Хасень з дзецьмі і ўнукамі (брат Мустафы Барыс памёр у 1993 годзе), быў у сястры Зейнаб на Уздзе, дзе яна жыве з сям'ёю, быў у стрыечных братоў у Менску. Мустафа часта падарожнічае, быў у ЭАА, Польшчы, у Маскве. Падарожжа – модны занятак для замежных пенсіянераў. У час апошняй нашай сустрэчы з братамі я запытаў у яго, колькі яму каштуе гэта падарожжа. Аўтобусам Лондан – Францыя – Нідэрланды – Германія – Польшча – Беларусь – Масква і назад у Лондан – толькі 200 фунтаў стэрлінгаў. Месячная пенсія ў яго, пенсіянера, 200 фунтаў стэрлінгаў. Пасля гэтага я і падумаў, а куды і як часта магу паехаць на сваю прафесарскую пенсію?

І вось на схілку свайго веку (Мустафа набліжаецца да свайго 80-годдзя) яму захацелася пабудаваньц свой дом на сваёй зямлі на Радзіме, у Клецку, дзе ён нарадзіўся і жыў у маладосці. І гэты ён выканаў, укладваючы ў будаўніцтва свае сродкі. З вы-гляду і па дыктэфнасці (дабротнасці), прыгажосці гэты дом ад-розніваецца ад іншых. Цалкам будынак не завершаны, але матэрыя-лы нарыхтаваны. Засталася апошняе – аформіць будынак на сваё імя. Пакуль што бюракраты прац. вяцца. А яму гэта незразумела, як жа на сваёй зямлі і за свае сродкі можна забараніць чалаве-

ку мець свой дом.

Пажадаем Мустафе Ібрагімавічу загарыць будаўніцтва свайго дома. Няхай жа Аллаг дапаможа яму ў яго добрых справах.

Вось на гэтым і скончы свой ліст пра добрага беларускага татарына-мусульманіна, майго стрыечнага брата, які прайшоў цяжкія выпрабаванні ў жыцці і застаецца аднымістам.

Х.Александровіч

ТАТАРЫ Ў ВЯЛІКІМ КНЯСТВЕ ЛІТОВСКИМ

(З кнігі "Живописная Россия", Т. 3, ч. 1-2, 1882,
А.Г.Кіекар. Літоўскае і Вядарускае Палессе)

Татары пераселены на Літву Вялікім князем Вітаўтам у 1395 і 1396 г. з ліку тых, хто трапіў у палон пад Азовам. Разам з татарамі ён перасяліў у Кіева каля 400 сямей караімаў. Паселеным у Літве татарам ён даў правы грамадзянства, поўную волю ў веравызнанні і ўтварыў паселішчы на Лукішках (цяпер у межах горада Вільнюса - заўвага рэд.), у Сорак Татарах (цяпер вёска Кятуроцэяліміт Татору, Вайдоту апілінка Вільнюскага раёна - заўвага рэд.), на берагах р. Вакі, у Немежы, а таксама ў павятах Лідскім, Троцкім, Ашмянскім, Навагрудскім, Брэсцкім, на Валыні і ў сучаснай Сувальскай губерні. Надзяліўшы іх зямлёй і рознымі прывілеямі, Вітаўт прыдбаў сабе верных падданных. Ваўнічае гэтае племя да гэтага часу вынае магаметанскую веру і пастаянна вылучаецца паслухмянасцю законным уладам. Усе Гаспадары Літвы падтрымлівалі нададзеныя татарам Вітаўтам прывілеі; Кацярына II у 1794 г., між іншым, пісала генерал-губернатару князю Мікалаю Расілевічу Рапініну: "не пакінь без сваёй апеки паселеных у Літоўскіх абласцях татар".

Большая частка татар служыла ў палках Літоўскага корпуса. У перагах рускага вайніства не раз адзначаліся літоўскія татары. Паселішчы іх і цяпер населены адстаўнымі вайскоўцамі, а якіх многія ў вайсковых чынах і ўдзяраваны ордэнамі. У апошні час

многія татари стали служиць у цивільнай службе.

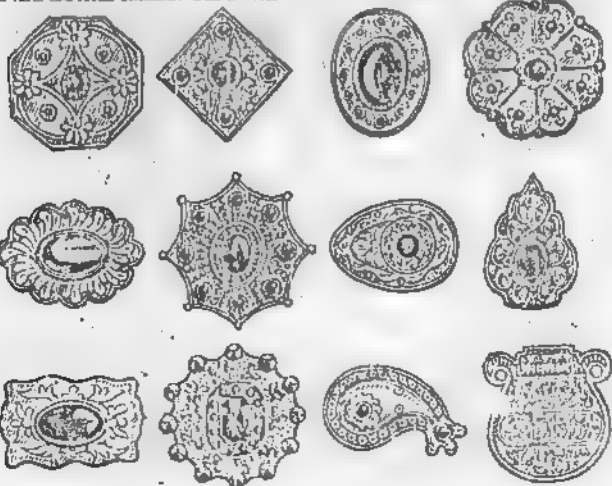
Татари ўсе да гэтых пор карыстаюцца правамі дваранства. Цікава, што хоць яны і захавалі ўсходні тып, хоць і цяпер застаюцца вернымі закону Магамета, але зусім забылі па-татарску, так што Алькур'ан і іншыя малітоўныя кнігі перахлалі на польскую (на беларускую — заўвага рэд.) мову. Нарэшце трэба яшчэ адзначыць, што татари заўсёды карысталіся паватай за свае пляхныя якасці, праудзінасць і адкрытасць. Калі былі выкліканы, то рэдка, і то толькі ў апошнія часы. Пры Вітаўта, як свайго апекуна, шануюць да гэтага часу. Татари і ў апошні час памінаюць яго (як у сваіх малітвах, Вітаўта яны называюць словам Батад — ісцін, даскама, апіхун.

Даследчыкі жывой і навуковай справы А.А. Міркоў адзначаюць, што ён паходзіць з татараў — пляхты. Глядзіце пра яго артыкул у гэтых нумары "Беларусь" у раздзеле "Праблемы артыкулы для энцыклапедычнага даследавання "Татари Беларусі, Літвы і Польшы".

З К Н І Г І С. У. СУСЛАВАЙ
ЖАНОЧЫН УПРАГОДЖАННІ КАЗАНСКІХ ТАТАР СЯРЭДЗІНЫ
XIX — пачатку XX ст.

В течение уже более 25 лет автор этих строк занимается историей и генеалогией литовско-татарских дворянских родов. Некоторые родословные практически завершены, некоторые требуют дополнения и уточнения. В будущем эти материалы должны стать основой для нового "Гербовника татарских семей в Польше" (способного заменить опубликованный в 1929 г. гербовник Станислава Дзядулевича, где родословные татарских семей представлены, к сожалению, с многочисленными ошибками, а зачастую просто легендарны). Но эта работа потребует еще много лет напряженного труда, поэтому мы сочли возможным издать публикацию отдельных очерков и просто семейных материалов, представляющих порой значительный интерес.

I ВОРОНОВИЧ герба ЛИС

Из дела о дворянстве НАРБ. ф. 319. Оп. 2. Д. 527

Род татар Вороновичей доказал дворянство в Минской губернии — гербом Лис (определении Минского дворянского собрания 3.02.1820, 24.02.1825; в 1832 г. к тому же роду были причислены некоторые вновь рожденные лица; герб Лис семья приняла по образцу литовских однофамильцев-католиков). Родоначальником семьи назван Михал (вероятно, Мухарем) Воронович, хорунжий литовских войск, упоминаемый в универсале гетмана Михала Сервация Корибута Вишневецкого 1.12.1700 г. татарам Минского воеводства с распоряжением явиться на посполитое рушение 1.11.1716 г. получил от гетмана польного литовского Михаила Радзивилла увольнение от службы и охраненный лист на имение Тупалы, с освобождением его от постоев войск. Сыновьями Михала от брака с Евой Яблонской, согласно метрикам из Осмоловской мечети, были Александр (р. 1721), Ассан (р. 1727) и Шабан (р. 1730); их потомство проживало в начале XIX в. и позже преимущественно в Ляховичах, а отдельные ветви также в Клецке, Минске; младший сын Шабана Сулейман (р. 1730) был капитаном Смоленского драгунского полка русской армии. На русской военной службе — Литовско-Татарском, а затем Татарском

уланском полку находился и его двоюродный брат Стефан (Степан)-Мустафа Александрович Воронович (р. 1777); ниже мы публикуем представленный им в дворянское собрание и сохраненный в копии [Там же. Лл. 15-15 об.] указ об отставке, служивший удостоверением личности. Этот документ интересен перечислением сражений, в которых участвовал Воронович вместе с другими литовскими татарами, служившими в данном полку.

"По указу Его Величества Государя Императора Александра Павловича Самодержца Всероссийского и прочая и прочая и прочая.

Предъявитель сего служивший в Татарском уланском полку инженер Степан Александров сын Ворон [так!] из татар дворянин в службу Его Императорского Величества вступил товарищем 1797 Августа 1-го в Литовско-Татарский полк, а по разделении оного на два поступил в Конно-Татарский (что ныне Уланский) полк 1803 Мая 30, чинами происходил унтер-офицером 803-го Апреля 16, инженером 809 годов Сентября 1-го числ, в продолжении каковой службы в походах 1799 Мая с 13-го в Римской Империи противу французов и в действительном с оными сражении, того ж года Сентября 14-го под деревней Шлятт [в Швейцарии - С.Д.] , в 1805 с 6 Сентября по 23-е число Октября в оной Империи, равно 1806 с 18 Октября в Прусском Королевстве противу французов и в действительных сражениях Декабря 13 и 14-го под городом Пултуском 1807 февраля 18 при взятии местечка Алленштейна [совр. Ольштын - С.Д.] и 1809 годов июня с 8-го по 5-е число Декабря за границей в Галиции противу Австрии и того ж года Июня 16 при занятии города Лемберга [Львова - С.Д.] , в домашних отпусках не бывал, вел себя добропорядочно и все препоручения исполнял с усердием и точностью и ни в каких пороках в продолжении его службы замечен не был. А ныне по Высочайшему Его Императорского Величества приказу в 13 день Ноября 1811 года отданному за болезнию от воинской службы с награждением чином 14 класса (Ж) уволен в разныя Российской Империи города, где жить пожелает. Во уверение чего до получения из Государственной Военной Коллегии настоящего об отставке паспорта дан сей ему Ворону от Татарского уланского полка за подписанием и с приложением полковой печати. Штаб-квартира Киевской губернии города Махновка

Генваря 15-го дня 1812 года.

На подлинном написано Его Императорского Величества Всемилостивейшего Государя моего от кавалерии полковник, 17 кавалерийской бригады и Татарского уланского Полка командир и орденов С [вято] го великомученика и победоносца Георгия 4-го класса, С [вяты] я Анны 3-й степени, С [вято] го Иоанна Иерусалимского и королевско-прусского Пур-ле-мерит фон КНЮРРИНГ (М.П.). Полковой адъютант поручик Романин".

(и) чин 14-го класса соответствовал чину хорунжего или прапорщика на военной службе и коллежского регистратора на гражданской; в списках семьи он именуется то коллежским регистратором, то корнетом в отставке; вместе с братьями жил в Дяховичах; был женат на Бурше (Уршуле) Богданович и оставил потомство [Там же] .

Желательно печатать этот текст по-русски, т.к. это документ. При публикации сохранена орфография оригинала, в том числе и сокращенный вариант фамилии Мустафы-Стефана Вороновича

С.В.Думин

Редакция квартальніка "Баграм" просіць
прабацення ў аўтараў сшыткаведчычых
артыкулаў

Так здарылася, што ў першым нумары квартальніка "Баграм" за 1995 год мы не назвалі прозвішчы аўтараў артыкулаў, надрукаваных на 68-90 старонках. Вельмі просім даследчыкаў, іх родных і блізкіх не вельмі доўга гневацца на нас, вінаватых. Аўтары публікацый: АЗУЛЕВІЧ Якуб - С.Крычынскі, АХМАТОВІЧ Мустафа і АХМАТОВІЧ Мустафа Мурза - С.Крычынскі, БЕЛАЯ АРДА - Н.Мінгулаў, КАТЫНЬ - з польскіх даведнікаў, КЕНСКІЯ - С.Думін, МАРДЖАНІ МЯЧЭЦЬ - Н.Халітаў, МАРДЖАНІ - Р.Мухаметдзінаў, НЕКРА

ШУНСКАЯ ДЖАМІЯ - С.Крычынскі, ПЕРШАЯ СУСВЕТНАЯ ВАЙНА (пра лёс татараў у гэтай вайне) - А.Міськевіч, ПЕРШЫ УСЕПОЛЬСКІ МУ-СУЛЬМАНСКІ З'ЕЗД - А.Міськевіч, САБЕІ - М.Пятроўскі, ХУДЗЯ-КОУ - М.Усманав, ЧУВАШСКАЯ МОВА - Л.Лявіцкая, ЧУВАШЫ - Т.Гузьянова, В.Іванов, Іншыя энцыклапедычныя даведкі напісаны нашымі карэспандэнтамі, ці запазычаны з іншых даведнікаў.

ГЕНЕРАЛ-ЛЕЙТЭНАНТ ЯКУБ ІЗЕФОВІЧ

Якуб Ізефовіч нарадзіўся ў 1872 г. у сям'і вайскоўца. Яго бацька Давыд быў генерал-маёрам расійскай арміі, маці Марыя (Мар'ея) з Кандауравых (род паходзіць з Дагестана). Яны мелі маёнткі ў Ваўкавыскім павеце, а дзед Якуба - Амурат, меў маёнтак Лебедзі пад Аўгустовам. Сям'я Давыда Ізефовіча была вялікая і Якуб меў многа радні: брат Міхал - паручык, загінуў у Руска-японскую вайну, брат Ях'я памёр у 1921 г., брат Мацей, сястра Ганна была замужам за палкоўнікам Рэзванавым, сястра Алена мела мужа - палкоўніка Тамерлана Крычынскага, сястра Зофія была замужам за капітанам Спірыдонавым, былі яшчэ сёстры Вольга і Яўгенія - жонка генерал-маёра рускай арміі Ізефа (Юсуфа) Якубоўскага.

Якуб Ізефовіч служыў у генеральным штабе Расійскай арміі, дэ ім вельмі хорапа гаварыў рускі цар. У час Першай сусветнай вайны Якуб Ізефовіч камандаваў "Дзікай дывізіяй", якая складалася з горцаў - чэчэнцаў, якіх як і казакаў пасылалі на фронт на самыя небяспечныя ўчасткі. За вайсковыя ўмелыя і асабістыя адвагу Якуб Ізефовіч быў узнагароджаны шматлікімі ордэнамі, у тым ліку зоркай *Virtuti Militari*. Спадзяюся, што гісторыкі-даследчыкі знойдуць поўныя звесткі пра сьмятулага татарына-му-сультманіна, каб надрукаваць пра яго артыкул у энцыклапедычным зьведніку "Татары Беларусі, Літвы і Польшчы".

А.Крыніцкі

У ліпені Міхася Міхайлавічу Маліноўскаму споўніцца 60 год. Гэта выдатны даследчык і таленавіты журналіст, які так харапа піша пра прыроду і слаўных людзей сваёй Вацкаўшчыны - Беларусі. Яго прозвішча ведаюць многія беларускія татары. Добры беларус - заўсёды сябар і іншых народаў, якія тут жывуць спрадвёку, абі яны былі б толькі добрымі грамадзянамі гэтай краіны. Я хачу крыху расказаць пра Міхася, аб чым даведаўся, размаўляючы з ім і яго сябрамі.

У "Народнай газеце", у "ЛіМ"е я звярнуў увагу на цікавыя публікацыі, падпісаныя сапраўдным членам геаграфічнага таварыства М.Маліноўскім. У нас, на Беларусі, большасць членаў геаграфічнага таварыства не вельмі ганарацца гэтым званнем, ценяць яго на ўзроўні членства ў арганізацыі па ахове прыроды, або чырвонага крыжа і чырвонага паўмесяца. Міхася Маліноўскі быў прыняты ў катогру географаў у Кяхце, што знаходзіцца ў Бураціі. Там, каб цябе прынялі ў геаграфічнае таварыства, трэба напісаць і апублікаваць навуковую працу па геаграфіі і не ніжэй па навуковасці, чым дыпломная праца выпускніка геаграфічнага факультэта. Да рэвалюцыі геаграфічнае таварыства Расіі ўзначальваў сам цар, а ўсё работу па кіраўніцтву гэтым паважаным таварыствам ажыццяўляў Пётр Пятровіч Сямёнаў-Цян-Шанскі.

Пасля таго, як у часопісе "Беларуская думка", № 7 за 1993 г. быў надрукаваны артыкул "Сялям -Алейкум! Мір вам..." я паехаў у Баранавічы і там у нас адбылася вельмі цікавая для мяне размова. Я распытаў у Міхася аб тым, дзе ён нарадзіўся, як стаў журналістам. Выццё ў яго было не лёгкае, бо выхоўваўся і вучыўся ён у дзіцячым доме, а як падрос - у школе-інтэрнаце. Затым служба ў войску, вучоба ў афіцэрскім вучылішчы, вучоба ў вышэйшай прафесійнай навучальнай установе, дзе ён адхіфаваў свой талент журналіста. З 1964 па 1991 год аддаў ён вайскавай службе. Прышлося паслужыць у Забайкаллі, на Далёкім Усходзе, у Прыўраллі, а заварыў службу на Беларусі.

За гады службы, акрамя асноўных абавязкаў афіцэра, ён напісаў і апублікаваў больш за тысячу артыкулаў, у тым ліку ў такіх выданнях, як "Навука і жыццё", газеце "Известия", "Работніца і

сялянка", "Таспадня" і іншых.

Міхась Міхайлавіч знайшоў многае і вельмі цікавае пра тых людзей, пра якіх і мы быццам бы нешта ведаем, але аказваецца, што ёсць шмат яшчэ няведамага нам. Нашы суседзі з захаду і ўсходу прыўласцілі сабе таленавітых пісьменнікаў, вынаходнікаў, вучоных, афіцэраў, абвясціўшы іх сваімі, а яшчэ горш таго, што мы і самі ў гэта паверылі. Але рана ці позна знойдзецца чалавек, такі як Міхась Маліноўскі, які пасля доўгіх пошукаў знойдзе праўду, дознае і аскара давядзе да беларускага чытача. Не цураецца Міхась і не вельмі ўдзячнай працы. Ён узяўся і даказаў, што вясковец-кавал, хоць і таленавіты, але не быў пэтам, а жыццё яго не было такім трагічным, як аб гэтым пісалі многія і многія славутыя даследчыкі. Знаў ён крыху пазалоту і з пана-кампазітара, паказаў тое, што замоўчвалася — жорсткая пастата да прыгонных сляян-беларусаў. Добра было б, каб нарысы Міхася пра беларускіх сыноў надрукаваць у асобнай кніжцы, у якой, не вызначаючы катэгарычна, што гэта ісціна ў апошнім інстанцыі, паказаць матывы і паводзіны славутых людзей. Часам М. Маліноўскі бывае занадта прыдзірлівы, нават да такога пытання, чаму чалавек называў сябе не так, як запісана ў метрычнай кнізе, чаму хавае нацыянальнасць сваёй радні, а значыць і сяю. Але не гэта галоўнае ў пошуках і знаходках нашага даследчыка-журналіста.

Міхась нямае зрабіў як журналіст для пашырэння ведаў чытачоў пра цыганоў, габрэяў. А пра тое, як ён пачнаў тэму пра татараў, трэба сказаць асобна. Будучы ў Бураціі, ён пазнаёміўся і звязаў сяброўскія адносіны з адной татарскай сям'ёй. На наша шчасце татары гэтыя аказаліся шчырымі, прыстойнымі людзьмі. Наш Міхась згадаў, што на Беларусі таксама здаўна жывуць татары. Знаёмства з публікацыямі пра татараў, у тым ліку пра даволі славутых людзей Беларусі, якія былі татарскага паходжання, а затым асабістае знаёмства з беларускімі татарамі падштурхнула яго даследчыкую і журналісцкую натуру заняцца гэтай тэмай глыбока і на доўгі час. У выніку гэтага напісана і надрукавана некалькі ягоных артыкулаў, арганізацыя вечара ў Баранавічах, прысвечанага 600-годдзю татарскага асідніцтва на землях Беларуска-Літоўскай Дзяржавы. Ён знайшоў добрых людзей сярод бібліятэкараў — лоцманаў — кніжным моры, якія наладзілі вельмі цікавую выставу друкаваных прац пра татараў, далі памятанне для правядзення ве-

чарны. Міхась прыцягнуў для правядзення гэтай імпрэзы паз'аў і музыкаў, якія так добра аздобілі гэтую сустрэчу беларусаў з татарамі. Вельмі добрае уражанне на ўдзельнікаў святкавання 5-годдзя дзейнасці "Аль-Кітаба" у Беларусі зрабіла прамова шырага беларуса — Міхася Маліноўскага. Вельмі добра аргументаваны быў даклад Міхася на другой сусветнай канферэнцыі, які ён працягнуў аб цвярозасці мусульман у мінулыя часы, пра астаткі традыцыйнага цвярозасці, якія яшчэ і сёння захоўваюцца некаторымі татарамі. Доклад будзе надрукаваны ў матэрыялах канферэнцыі.

Жадаем добраму беларусу — сябру беларускіх татараў — плённай працы і добрага здароўя! Татарскі рахмат (дзякуй) табе, Міхась Міхайлавіч Маліноўскі, за твае добрыя намеры і здзяйсненне іх у жыцці.

ШАНУЙ ГАСЦЯ !

(Беларусь — Лондан — Цюрих — Менск)

Некалькі радкоў з ліста нашата сябра са Швейцарыі П.Сутэра: "З Аль-Кітаба, які знаходзіцца ў Брытанскім Музеі ў Лондане я выцісаў дацёмкай вельмі цікавыя радкі пра тое, як татары-мусульманіны павінен ставіцца да гасця, нават калі гасць не мусульманскай веры". Спадзяюся, што кожны беларускі татарын прачытае і зразумее тэкст, хоць большасць маладых людзей чытае беларускі тэкст, які пішуць кірыліцай."

{10.038b} (13) bab [wa-bau e-sabill] a s'nu' (14) padaróžnamu bűdz radl bűdz rad ha'scu u damu swajoml rad bűdz jehó widzec! šan0j [man] (15) [k'ana yu'mlrau bi-l'la'hi wa-l-yuwmil l-š'iri fa-l-yukarrim d'ayfan] čh'ó bi mew u d'óme swajom h'óscu (16) rad widec šanówaw panb'oh takówich lűdzej 'u-rajl u lasce swajej b'óšej rad jim. (17) bűdze; rad bűdze jich widzec i jich šanówac [akriml q-d'ayfa wa-law k'ana k'afirán] šan0j h'óscu čh'ócbj (18) biw k'afirín!

З сардэчным прывітаннем

Paul Sukel

Фарміраванне татарскага прадмесця у г. Менску сваімі вытокамі узыходзіць да пачатку XVI ст. У 1506 годзе пад Клецкам адбылася бітва з татарскімі крымцамі у якой князь Глінскі атрымаў паражэнне. Частка палонных татараў пасля бітвы была рассялена у г. Менску, у раёне вуліц Ракаўскай і так званага Пятніцкага канца. Так пачала фарміравацца менская татарская Слабада. Раён вуліц Ракаўскай, — тэрыторыя развіцця найбольш старажытнай урбаністычнай інфраструктуры горада. Гэта адно з прадмесцяў аскольнага горада, які суседнічаў з умацаваным дзяцінцам X — XII стст. К XVI ст. тут лясце захоўваліся рэшткі драўляных крапасных умацаванняў. Назвы і арыентацыя вуліц захавалі старажытную татаграфію планіроўкі, грунтоўчыся на павяззі: град — пасад. Вуліцы Замкавая, Завальная, па-водле картаграфічных матэрыялаў XVIII і XIX стст. акрэслілі межы старадаўніх умацаваных тэрыторый і напрамкі радыяльных канцоў града (вул. Ракаўская і Пятніцкі канец).

Структура ўласна Татарскай Слабоды пачала вызначацца фарміраваннем асноўных вуліц: Вялікай і Малой Татарскіх. Фарміраванне гэта ішло у даволі складанай горадабудаўнічай сітуацыі. У XVII — XVIII стст. на тэрыторыі Ракаўскага прадмесця вызначаецца буіныя земельны ўласнік: Капцэвінскія царква. У XVIII — пачатку XIX стст. вакол яе фарміруецца структура вуліц, забудаваных мураванымі і драўляна-мураванымі будынкамі, у асноўным на вуліцах Ракаўскай, Уважскай, Няміга-Ракаўскай, Замкавай. Забудову ўтвараюць даходныя дамы, якія надаскалі царкве і буіным домаўладальнікам. Гістарычна асцупае тут ганчарна-рамесніцкае насельніцтва адгіскаецца у паўночна-усходнім напрамку. Тут, бліжэй да Свіслачы, у XIX ст. фарміруецца традыцыйна-гістарычная драўляная забудова вуліц Вялікай Татарскай, Тарасавскай, Зноўскай, Глухой, Малой Татарскай.

Картаграфічны матэрыял XIX ст. сведчыць, што структура пазначаных тэрыторый межа выразную квартальную планіроўку, што в'яжэлася сведчаннем уключэння пазат тэрыторыі драўлянай забудовы у агульную горадабудаўнічую пераўтварэння, вызначаных шматлікімі Генеральнымі планамі. Прамадукае кіраванне менскай гарадской управы у адпаведнасці з нормамі Будаўнічага Статуту і Гарадскога Палажэння

праз землямерау менскай чарцёжні, вызначалі межы кварталау. Апошнія у сваю чаргу драбіліся на зямельныя надзелы (пляцы). Яны уяўлялі сабою, як правіла, вузкія палосы. У адпаведнасці з існуючымі будаўнічымі, супрацьпажарнымі і санітарнымі нормамі забудова фарміравалася уздоўж вуліц, з вытрымкай адпаведных супрацьпажарных разрываў паміж будынкамі пляцау у дзесяць сажаняў. Калі адлегласць была меншай, то сакавы фасад аднаго з суседнічаючых дамоу выконваўся у выглядзе цаглянага брандмауэра. У глыбіні пляца размяшчаліся гаспадарчыя пабудовы: хлявы, дрывотнікі, ці дадатковыя жылы будынак (дом, флігэль). Жылыя і гаспадарчыя пабудовы утваралі двор. За тэрыторыяй двара, астатнюю частку пляца, займаў сад, агарод.

Сярод гістарычнай дакументацыі менскага гарадскога грамадскага ўпраўлення ёсць шэраг аб'ёмістых дамоу апісання нерухамай маёмасці па гарадскіх кварталах. У гэтай дакументацыі даюцца схемы планіроўкі кварталау і падрабязнае апісанне іх забудовы на пачатак XX ст. з планіровачнымі схемамі, зробленымі ў адзіным маштабе, пералікам і назвамі пабудов, характарыстыкай добраўпарадкавання (тратуары, агародкі, калодзежы, прыбіральні і г.д.), азелянення (агарод, сад), а таксама сацыяльнай характарыстыкай насельніцтва (уладальнік, арандатар, рамеснік, тандыяр).

Забудову вуліц Вялікай і Малой Татарскай утваралі, паводле адміністрацыйна-тэрытарыяльнага падзелу канца XIX — пач. XX стст., кварталы 64, 74, 84, 86, 111, 629, 630. Тэрыторыя, на якой асобныя помнікі драўлянай забудовы захаваліся да сённяшняга дня (фрагмент вуліцы Дзмітрыява ад дамоу № 11 да № 23) належала кварталам № 629 і 74, размешчаны па сабача захадняй часткі Вялікай Татарскай вуліцы. Забудову вуліцы утваралі дамы і пабудовы пляцау 621/1, 629/36, 629/37, 629/38, 629/39, 629/41, і 629/42, а таксама пляцау 74/1, 74/2, 74/3, 74/4, 74/5, 74/6. Размяшчэнне планіровачных схем у вызначанай паслядоўнасці і дазваляе характарызаваць характар забудовы Вялікай Татарскай на пэўнай прамежку. Забудову уздоўж вуліцы утваралі жылыя дамы. На некаторых пляцах размяшчаліся па дзве, звернутыя да вуліцы жылыя пабудовы. Пра памеры дамоу дазваляюць меркаваць не толькі маштаб, але і дакладныя памеры, прыводзімыя ў дакументах. Так, хітло на пляцы 629/1 мелі памеры 9,9 x 12,8 аршынаў у пляце і 4,8 аршыны па вышыні. Яшчэ адна кватэра мелі адпаведна 13,8 x 4,8 аршыны. Планіроўка такіх кватэр уключала, як

правила, углиб пляца. Гэта былі ў асноўным склады для дроў (дрывотні), памяшканні для транспартных сродкаў (вазону), невялікія хлявчухі. Арыентаваліся яны ўздоўж зямельных надзеяў (пляцаў). Добраўпарадкаванне складалі драўляныя трытары і агароджы. Сады і агароды даявлялі малюнак асяроддзя.

На падставе паквартальных выпісаў нерухомай маёмасці мы ўсё ж такі можам даволі дакладна ўзнавіць якасную структуру забудовы Вялікай Татарскай вуліцы, напрыклад, у межах ад вуліц Замкавай да Тарасаўскай. Плян 629/42 быў забудаваны двухпавярховымі мураванымі і драўлянымі дамамі, а таксама аднапавярховым домам з гаспадарчай прыбудовай (хлявом). Акрамя мураванага двухпавярховага, на наступным участку вуліцы мелася пяць жылых пабудов на каменных сутарэннях (цокальных паверхах), чатыры жылыя дамы з мезанінам, знаходзілася пяць крамак (на продажу газіраванай вады, марожанага, печыва, шавецкіх і кравецкіх вырабаў і г.д.). Узрост пабудов вагаўся адносна даты складання вопісаў (1910 — 1918 гг.) ад аднаго да пяцідзесяці гадоў (план 629/42), асобныя будынкі абазначаны як пабудаваныя вельмі даўно (629/37). Пераважная большасць жылых і гаспадарчых пабудов была накрыта гонтай. Бляхавае пакрыццё мелі 8 будынкаў з 40 (агульная колькасць). Асобныя хлявы былі накрыты дошкамі. Памерамі вылучаліся каменны двухпавярховы дом на пляцы 629/42 (26 x 17 аршынаў) і дом на пляцы 74/3 (40,8 x 7,5 аршынаў). Пра колькасць жылых пакояў і кватэр можна меркаваць па спісу жыхароў (пражывалчых). На пляцы 74/1 пражывала 11 кватэраўна-мільнінаў, а на пляцы 629/35 — 10.

Па свайму сацыяльнаму статусу насельніцтва Вялікай Татарскай складалі гандляры і рамеснікі. Найбольшай колькасцю вылучаліся шаўцы (6), стэляры і стэлямахі (6), праўцы (5). Былі тут і пекары, навалі, друкары, марожаншчыкі, прыказчыкі і нават тубач і шарманшчык. Пражывалі таксама уладальнік даходных дамоў і уладальнік малаварнай майстэрні.

Плошчай, занятай пад агароды і сады вылучаліся пляцы 74/3, 629/35, 629/36, 629/38 і 629/39. Тут насаджэнні займалі больш паловы тэрыторыі надзелу.

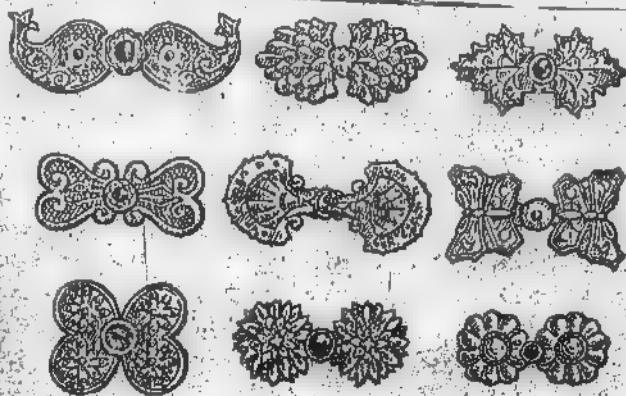
Такім чином, проаналізувавши архівні креслення дозволяють створити досить докладні і подробиці гістаричні план інфраструктури вулиць. Прицятненням даних першоджерел першої половини — середньої частини століття з геральдичного бюро технічної інвентаризації, дають можливість ідентифікувати туди, куди багатою пам'яті традиційно-гістаричної, драматичної забудови Великої Татарської вулиці, які фрагментарно збереглися до нашого часу (дані под номерами 9, 11, 13 і 23).

Реконструкція гістаричної інфраструктури фрагменту Великої Татарської вулиці, якая, на перший погляд, не включає яснаю системою, усе ж такі має права бути підставою для обрання кампанієвого рішення регенерації примісця. Таке права визначають три аспекти гістарично-планувальних заканамерностей: фронтальною забудовою (на червоних лініях), організація простору унутрь забудови (двора), наявності площей зелених (садових) насаджень. Збудова Великої Татарської вулиці, — архітектурно-гербальдичного асортименту усього комплексу Радянського примісця і перспективі регенерації апошнього цілком залежить від адріації гістаричного асортименту будовою Татарської Слави.

А. Лакотка.

(табличні матеріал і чертёж тл. на наступних сторінках)

З К Н І Г І С.У. СУСЛАВАЙ
НАУЧНІ УПРЯГОДАНІ КАЗАНСЬКІХ ТАТАРСЬКОГО
XIX — початку XX ст.

СТРУКТУРА

забудови вулиці Вілької Татарської (у межах від Замкавай до Тарасауської на початку XX ст.

(квартал № 74)

Номер плану	Діт. абазн.	Тип побудо- ви	Д-дрозул. камен. з-зметани	Кольк. накрощ. труб	Тип накрощ.	Кольк. дизм. труб	Час побудови	Площа (або довж.)			Сал. оклад жарару	
								деж.	плр.	вмт.		
2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
1	А	дом	3	2	Бляха	1	12 годоу	11,8	14	8	7 ганд- жару (1 крама 1 чайная) 2 отаплив. тылаграф- печк, чор- нарабачи	
	Б	дом	3	2	бляха	2	29	34	12,8	6,8		
	в	хлеу	к	1	гонт			15	7	4		
	г	дом	д	1	гонт	2	29	12	5,8	3,4		
		хлеу	д	1	гонт		20(?)	10	4,8	3,4		
2	А	дом	д	1	гонт	1	17	12,8	9,8	5,8		
	Б	флігель	д	1	гонт		17	7,13	7	3,8		
	в	хлеу	д	1	гонт		17	4	4	3,8		
3	А	дом	д	1	гонт	4		40,8	7,5	3	отаплив. швец жворник гандлар (крама), швачка, тыла- графичк	
	Б	дом	д	1	гонт	2		19	9,4	3,5		
	В	флігель	д	1	гонт	2	11	20	10	4,12		
	г	хлеу	д	1	гонт			5,0	4,8	4,12		
	д	хлеу	д	1	гонт			8	6	4,12		

	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
4	А	дом	Д	Д	І	гонт	І	І	10	9	3,6	тандляр (крама), шпелершчык, столяр, пенар, тандляр (крама), марожаўшчык (крама)
Б	маўна	Д	Д	Д	І	дошкі	І	І	5	4	3,8	
В	фінгэль	3	Д	Д	І	гонт	2	9	20	9	5,4	
Г	варнік	Д	Д	Д	І	гонт	3	3	9	7	5,4	
Д	хлеў	Д	Д	Д	І	гонт	І	І	18	5	5,4	
Е	пограб	Д	Д	Д	І	гонт	9	9	4	4	5,4	
Ж	дом	Д	Д	Д	І	гонт	І	2	12	10	5	
З	хлеўна для марожаўна- га	Д	Д	Д	І	гонт	І	І	5	3,8	3	
5	А	дом з меза- нінам і пак- валам	3	Д	І	гонт	2	2	21	12,6	6	2 тандляр (2 крамы), марожаўшчык, шавец, маляр, шорнік, столяр, шавец, сталімах
Б	дом з меза- нінам	Д	Д	Д	І	гонт	І	І	16,8	7,8	6	
В	хлеўна	Д	Д	Д	І	гонт	І	І	3,1	3,1	3,2	
Г	хлеў	Д	Д	Д	І	гонт	І	І	15	4	3,2	
6	А	дом з ме- занінам	Д	Д	І	гонт	2	26	12,8	9	4,12	каваль, тандляр шавец
Б	хлеў	Д	Д	Д	І	бляха	І	І	9	2,8	3	

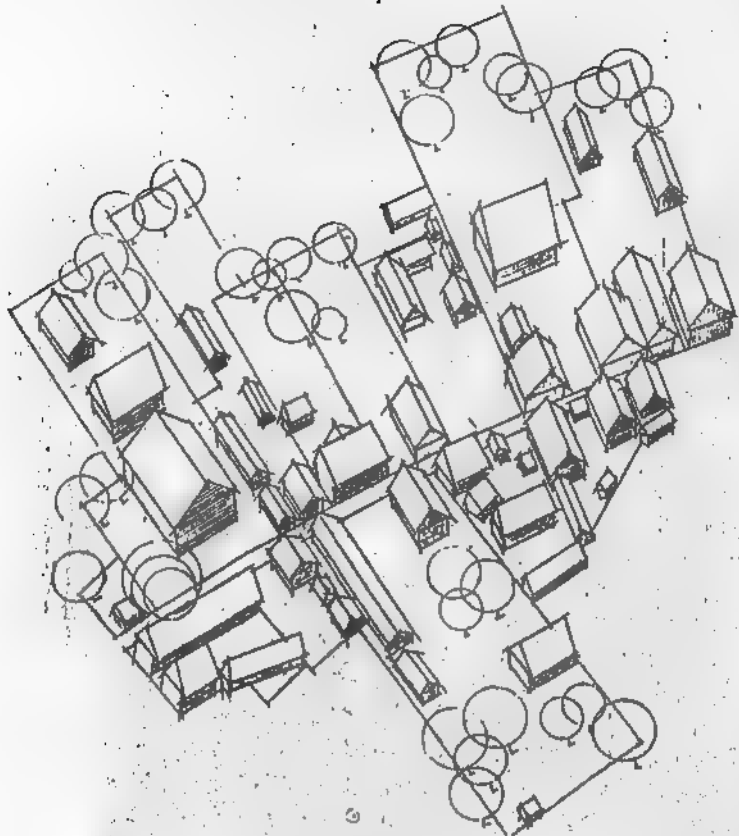
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
I	а	лаука							4	3	3,4	павец, краўчыца, уладальнік
	б	дом	Д	I	гонт		1913		14	13	5	завода газіра- ванай вады
		лаука							3,12	2	4,8	
35	А	дом	Д	I	гонт	5			9,8	8,8	4	домаўладальнік, краўчыца, кравец, павец, стэльмах, школьнік, слыхар, павец, службовец на бойні
	Б	дом	Д	I	гонт	2			14,1	7,8	4,8	
	В	дом на ка- менным су- тарэні			гонт	2	10		14,12	6,8		
									16,12	9,4	6	
	Г	хлеў			дошкі				21	9		
	Д	хлеў							8,5	6,8	4	
	Е	хлеў							8	5	3,4	
									14,8	4,12	4,8	
36	А	дом	Д	I	гонт	2	30		13,12	9	5,8	3 гандляр (1 кравец)
	Б	дом	З	I	гонт	1	20		18	12	5,4	уладальнік малеварнай майстэрні, прыватнык
	В	дом	Д	I	бляха				16	10	5	
	Г	хлеў	Д	I	бляха		20		10	4,8	4,4	
	Д	хлеў	Д	I	дошкі		1		7	4,8	4,8	
	Е	хлеў	Д	I	гонт				9	6	4	

[illegible]

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
д	прибравля							12	17,8	4,8	6	
е	выград											
ж	паветка					блота		3	18	7	6	

42	А	дом.	К	2	блота	2	13	26	17	8,8	исполн. 2 крути. гандляр. пармашин. стальмах
	Б	дом	Д	2	гонт	2	50	14,2	8,12	7,8	
	В	дом	Д	1	гонт	1	50	6,13	6,8	4	
	Г	хлеу	Д	1			50	10	6,8	4	

Планіровка забудови Татарської Слабоди у Меному.
Кресл 19 — пач, 20 от. Реконструкція.

ДРУГИДСКИЕ ДИРХЕМЫ В ВЕЛИКОМ КНЯЖЕСТВЕ ЛИТОВСКОМ

Белорусские и украинские земли богаты нумизматическими памятниками IX—XV вв. Особенностью денежного обращения этих территорий является использование привозной монеты.

Великое княжество Литовское (далее — ВКЛ) существовало с середины XIII в. до конца XV в. ■ в период своего расцвета включало в себя литовские, белорусские, часть украинских и русских земель. В ВКЛ период денежного обращения XIII—XV вв. подразделяется на два этапа: 1) этап региональных денежно-весовых систем (2-я половина XIII в.—1386/1394 гг.) и 2) этап общегосударственной денежно-весовой системы 1394/1399—1492 гг.). С начала XIV в. использовались пражские, венгерские, майссенские и польские гроши, с середины XIV в. золотые "угорские" (венгерские дукаты). В полоцко-витебской денежной системе (2-я половина XIII в.—1386/1387 гг.) использовался местный рубль теоретическим весом 189,0 г, любекские и ливонские денарии (пфенниги); в Киеве — гривна трех весовых вариантов (от 189,0 до 196,0 г) и местные монеты пяти типов (60/70-е годы XIV в.—1394 г.). В XIV—середине XV в. наиболее крупными денежными единицами ВКЛ являлись новгородские рубли-слитки, западнорусские или литовские гривны (до 1370 г.) и с 1394-1399 гг. — литовские рубли-слитки.

Периодически поступали "нетипичные" для денежного обращения ВКЛ денежные знаки. Например: золотоординские серебряные дирхемы ■ медные пулы, генуэзско-крымские и крымско-татарские (тиреевские) монеты, а также серебряные слитки—"сомы". Поступали они во второй половине XIV—1-й половине XV в. и использовались, главным образом, ■ Киевско-Подольском регионе. На территории Беларуси встречаются единичные находки золотоординских серебряных и медных монет ■ некоторых районах Брестской и Гомельской областей.

В нумизматической литературе монеты, чеканенные в Золотой

Орде, принято называть "джучидскими" по названию монгольской династии Джучидов — ветви Чингизидов, правившей в Поволжье. Первые монеты чеканились в г. Булгаре уже при хане Бату (1237-1256) после 1251 г., но с именем хана Мунке, который правил в Монголии и не был Джучидом. И только в 60-х годах XIII в. при хане Берке (1257-1266) на монетах начали ставить имена Джучидов.

В Северной Украине было найдено 14 кладов с джучидскими, генуэзско-крымскими и крымско-татарскими монетами. Московский нумизмат Г.А.Федоров-Давидов хронологически их делит на три группы: 1-я — до 1380 г. (3 клада); 2-я — 1380-1396 гг. (7 клада) и 3-я группа 1-й половины XV в. (4 клада). В кладах 2-й группы обязательно имелись дирхемы хана Золотой Орды Тохтамыша (1379-1395). Например: в Воскресенском кладе из 14350 монет их было 9694 экз. Самая ранняя монета Тохтамыша в кладах датируется 1386 г., а самая поздняя — 796 г.х. (1393 г.н.э.). В.Н.Рябцевич полагает, что дирхемы и пулы поступали в места их находок в то время, когда эти регионы были покорены монголо-татарами. Г.А.Федоров-Давидов, Н.Ф. Котляр, М.Гумовский и Р.Керсновский считают, что клады формировались во время активной торговли с Золотой Ордой и Крымом.

Древнейшие литовские монеты: 1 — со словом "ПЕЧАТЬ"; 2-3 — джучидские дирхемы с контрамаркой "Колымн"; 4 — генуэзско-крымская с контрамаркой "Колымн", 1400-1420 гг.

Отдельной группой были золотоординские и генуэзско-крымские монеты с надчеканенной "Колымн". В отечественной нумизматике эти монеты считают "литовскими с контрамаркой "Колымн" и относят их к 7-му типу. Р.Керсновский, исследовавший древнейшие литовские монеты, отметил, что самая старшая монета с контрамаркой — зо-

лотоордынский дирхем хана Тохтамыша 1386 г. (788 г.х.), а самая молодая — г.Каффы, чеканенная до 1420 г. Почти все они найдены на Киевщине и Подолье. Обособленной находкой являются 2 джучидские монеты с контрамаркой из клада, выявленного в 1899 г. около д. Турейск (Щучинский р-н, Беларусь).

В настоящее время имеются материалы, позволяющие определить, как дирхемы вошли в денежное обращение ВКЛ. Для этого следует кратко изложить историю денежного обращения Золотой Орды с середины XIV в. При хане Деланибеке (1342-1357) дирхем теоретически весил 1,56 г. Этот вес просуществовал до денежной реформы 1380 г., проведенной Тохтамышем (1379-1396). По ней основными денежно-весовыми единицами стали "мискаль" (4,095 г) и дирхем (1,365 г). Самой крупной единицей — знаком являлся слиток—"сом" теоретическим весом 204,75 г и достоинством в 25 алтинов или 130 дирхемов (6 дирх. x 25 алт.). Реально из-за нового веса дирхема слиток весил меньше, — 177,45 г (1,365 г x 130). Но в любом случае 130 дирхемов приравнивались к сому — 204,75 г. Слитки—"сома" применялись в Подолье и Крыму.

В денежном обращении Золотой Орды использовались золотые динары Делийского султаната I-й половины XIV в. В конце XIII-XIV вв. они приравнивались к 10 серебряным тенгхам. Г.А.Федоров-Давыдов их теоретический вес определяет в 10,95 г. Золото и серебро соотносились 1:10. Слиток серебра весил 109,5 г (10,95 г x 10). В 725 г.х. (1324-1325 гг.) при Тулуке-шахе I (1320-1325) была проведена денежная реформа, по которой золотая монета стала весить 12,8 г, а серебряная — 9,0 г, при старом весе серебряного слитка. Соотношение золота и серебра стало 1:8,55 (109,5 г : 12,8 г). При хане Золотой Орды Узбеке (1312-1342) установилось соотношение золота и серебра 1:10 и на слиток в 109,5 г или 72 дирхема (1,52 г x 72 = 109,4 г). Это соотношение сохранилось до 70-х годов

ХІУ в. При Тохтамыші олиток, равний 72 монетам, весил 98,28 г (1,365 г х 72), что соответствовало половине теоретического веса новгородского рубля-слитка.

На территории Беларуси в 1902 г. ■ Слудке был найден клад из 20 золотых монет, из которых определяли два английских нобли Генриха ІV (1399-1413) и два делийских мухра (динара). По-видимому, последние были отчеканены султаном Мухаммад-шахом ІІ 1325-1351), во время наивысшего политического и экономического подъема государства.

Желая упрочить свое политическое положение, Тохтамыш в 1387 г. начал борьбу с властелином Мавераннахра и Средней Азии эмиром Тимуром (1370-1405), но в 1396 г. потерпел сокрушительное поражение. После опустошительного похода московских войск ■ 1396 г. в Подолье он бежал в Крым, откуда его изгнал Темир-Кутлук. После всех этих неудач Тохтамыш со своими родственниками, одутами и остатками войска бежал в ВКЛ. При этом массовом переселении татары забирали с собой домашнее имущество, скот и различные ценности — золото, серебро, драгоценные камни, деньги ■ виде монет и слитков ■ украшения. По-видимому, в это время ■ произошел налив татарских денежных знаков на Киевщину и Подолье, где были поселены татары. Витовт обаялся помочь Тохтамышу вернуть обратно власть в Золотой Орде, а последний согласился бодействовать в подчиненных русских землях литовскому князю. Но поражение в 1399 г. на р. Ворскле помешало этим планам. Витовт бежал на север ВКЛ, а Тохтамыш в Кытчак (Дикое поле), где в 1407 г. был убит по приказу темника Едигея. Татары вторглись в великое княжество и дошли до Киева, с которого взяли откуп в размере 3000 литовских рублей.

Именно памятниками событий 1395-1399 гг. и являются золотоордынские дирхемы, слитки-соми и делийские динары и, в особенности, дирхемы ■ надчеканкой "Колдын". Надчеканка узаконивала их функ-

проникновение в денежное обращение ВКЛ в конце XIV—начале XV в.

Слитки-сомы фактически являлись наследниками древнерусской весовой гривны в 204,75 г, которыми Русь выплачивала в XIII—XIV вв. монголо-татарам дань. В конце XIII в. появился новгородский рубль-слиток теоретическим весом 196,2 г. Очевидно, он соответствовал 144 дирхемам весом 1,365 г ($1,365 \text{ г} \times 72 \times 2 = 196,56 \text{ г}$). Упомянутые ранее делийские динары соответствовали серебряному слитку в 109,4–109,5 г и стоили 72 дирхема по 1,52 г или 80 монет по 1,365 г. В 1394–1399 гг. в ВКЛ появился литовский рубль весом около 180,0 г, который стоил 80 пражских грошей по 2,6–2,9 г. Поскольку грош был равен 2 дирхемам (2,6–2,9 г : 1,365 г), то литовский рубль содержал 160 дирхемов. В то же время в Золотой Орде счетный сом имел 130 монет и весил 177,45 г ($1,365 \text{ г} \times 130$). Дирхем в 1,365 г легко вошел в денежную систему ВКЛ еще и потому, что в 1387 по 1392 г. здесь чеканилась монета со словом "ПЕЧАТЬ" весом от 1,06 до 1,39 г.

Таким образом, дирхемы и динары могли входить в следующую денежную систему: Рубль литовский=2 делийским динарам=80 пражским грошам (по 2,6–2,9 г)=160 дирхемам (по 1,365 г); динар=40 грошам=80 дирхемам; 1 грош=2 дирхемам.

Краткий обзор истории золотоордынских дирхемов 1386–1393 гг., особенно с контрамаркой "Кокими", и делийских динаров показывает, что они являлись не только нумизматическими памятниками денежного обращения ВКЛ в конце XIV—начале XV в., но и памятью о политических событиях 1363–1399 гг.

ВОСТОЧНЫЕ ОРНАМЕНТАЛЬНЫЕ МОТИВЫ В АРХИТЕКТУРНО-ДЕКОРАТИВНОЙ КЕРАМИКЕ XVII В. ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ

(ИЗРАЗЦЫ — КИЛЬДЯ)

На территории Московского государства наибольшее распространение получили изразцы с орнаментом в виде букета из одних твоянок, помещенных в вазу с S-образными ручками. Они впервые появились в 1650 г. в декоре Никольской церкви (1664-165 гг.) села Урюпиня⁴¹. В сооружения погородского региона они пропоякли из керамической мастерской Валдайского монастыря⁴². Нам известны изразцы с этим орнаментом в Ярославле, Тихвине, Новгороде, в Вязицком монастыре под Новгородом, в селе Воронцово Горьковской области, в Суздале и Смоленске (рис.33-35). Вероятно, и это не полный перечень мест распространения этих изразцов. Их объединяет еще и своеобразное решение рисунка угловых частей лицевой пластины. При сплошной выкладке и перевязкой швов они образовывали тот же мотив вазы с букетом (рис.33-35). Несколько отличаются от таких изразцов полихромные изразцы большого формата (31-31 см) из Тихвина и Вязицко-

го монастыря, у которых угловые части лицевых пластин при сплошной выкладке образуют розетки.

Перед тем как перейти к описанию изразцов второго вида, осталось упомянуть еще два полихромных печных изразца, относящихся к переходным. Один из таких солявчегодский полихромный, с симметричным растительным орнаментом, вписанным в рамку, которая в своей широкой части имеет килевидную оттяжку. Углы лицевой пластины изразца орнаментом не заполнены (рис.36)⁴³. Другой изразец из города Лальска бывшего Устюжского уезда Вологодской губернии, ныне Кировской области. Сведения о его датировке, также как и о датировке солявчегодского изразца, нет. Можно лишь отметить, что украшенная изразцовым фризом лальская церковь Богоявления построена в 1711-1715 гг. В центре лицевой пластины лальского изразца изображена ваза со скромными цветами на изогнутых стеблях, вторичных очертанию рамки-картуша (рис.37)⁴⁴. В собрании имеются парные этим изразцам и разрезкой по оси рисунка. Угловые детали

⁴¹ Маслих С.А. Русское изразцовое искусство, илл. 79.

⁴² Кондратьева Е.В. Новые данные о деятельности керамической мастерской Валдайского Иверского монастыря. — Памятники культуры. Новые открытия. Ежегодник 1980. Л., 1981, с. 466, 473.

⁴³ Фонды музея этнографии народов СССР, № 1027-14 /9.

⁴⁴ Фонды музея этнографии народов СССР, № 1005-3 /2, 1005-5 /1.

при выкладке зеркала печи образовывали тот же букет, но уже без назв.

Ко второму виду изразцов с фигурной рамкой-картушем можно отнести близкие по характеру рамки рассмотренным ранее исковокским полихромные изразцы 1690-х гг. из здания Аптекарского Приказа в Москве (рис.38) и из панерти звонницы Борисоглебского монастыря (рис.39)⁴⁵. Схожи с ними по трактовке букета, но имеют новую рамку-картуш — с удлинненными пересечками — изразец местного производства из келий Александровской слободы (последняя треть XVII в.) (рис.40)⁴⁶. Аналогичный ему изразец находится в экспозиции Русского музея (рис.41). Здесь же экспонируются еще два почти аналогичных изразца (рис.42-43)⁴⁷. Ровненькими по рисунку перечисленным изразцам с букетами являются полихромные изразцы из Вязицкого монастыря под Новгородом. Из двух рядов этих изразцов в перевязной шов выложен фриз Иоанно-Богословской церкви с трапезной. В нишах переходов от Иоанно-Богословской церкви к Никольскому собору устроены (по четыре) еще две разноцветные изразцы с фигурными рамками-картушами, нарисованными несколько неочто — место облопиржения окружностей обыграно их завитками.

Особое место среди изразцов с фигурной рамкой-картушем занимают изразцы с изображением животного мира. По публикациям известны два польских изразца с изображением стилизованных дельфинов

(рис.44)⁴⁸. На территории Русского государства были распространены изразцы с изображением птиц. Один из них, исполненный из серой глины, найденный близ Макарьевского монастыря, датируется первой половиной XVII в. (рис.45)⁴⁹; другой, неатрибутированный, с изображением петухов (рис.46)⁵⁰, судя по сухости рисунка, более поздний. Ковровые изразцы с изображением птиц бытовали в XVII в. и за пределами Русского государства, например, в Прибалтике (рис.47)⁵¹.

Интересно проследить дальнейшие пути развития изразцов с фигурными рамками-картушами. Можно отметить два направления. В первом направлении рисунок измелъчился так, что на одной лицевой пластине изразца обычного размера (20-24x20-24 см) помещалось несколько ячеек сетки из с фигурных рамок-картушей (рис.48-50)⁵². Другое направление представляли изразцами, у которых фигурная рамка-картуш образовывалась при выкладывании их квадратом из четырех изразцов без перевязки швов. Характерным примером являются изразцы из Великого Устюга⁵³, к сожалению, не датированные.

⁴⁵ Mallinowska M., Badania na stajnowisku Opatow Tumski. — Poznan we wczesnym sredniowieczu, t.III. Wroclaw-Warszawa, 1961, III.61, 62.

⁴⁶ Масляк С.А. Русское изразцовое искусство, илл. 53.

⁴⁷ Фонды Русского музея, № № 446, 447.

⁴⁸ Tyslavicius A., рис.62.

⁴⁹ Масляк С.А. Русское изразцовое искусство, илл. 185, 201, 204; фонды музея этнографии народов СССР, № 1105-14 / 1.

⁵⁰ Фонды музея этнографии, № № 7046-188, 100, 101, 196 — из разных поступлений.

⁴⁵ Масляк С.А. Русское изразцовое искусство, илл. 148, 149.

⁴⁶ Там же, илл. 87.

⁴⁷ Примерное изображение

Этим истерпывается все многообразие изразцов с ковровым орнаментом, известных в настоящее время автору.

Рассматривая общий процесс эволюции восточноевропейских изразцов, можно заметить, что в их развитии достаточно четко выделяются два хронологических этапа — от XV в. до первой половины XVI в. и от 60-х гг. XVII в. до середины XVIII в. Именно на рубеже этих этапов происходят наиболее существенные изменения в конструкции и орнаментике изразцов: характерной становится румпа, отступающая от края лицевой пластины, широкое распространение получают живописные полихромные изразцы, их орнаментика приобретает новый общеевропейский облик. Каковы же причины, вызвавшие перемены в производстве, имеющем достаточно давнюю традицию? Эти перемены вызваны несколькими причинами, важнейшей — которых можно считать возникновение в архитектуре объективных условий для качественного изменения декоративных элементов. Причем наличие новых художественных тенденций, новых требований ясно ощущалось не только в культурных центрах, но и на периферии. Отмечая в зодчестве второй половины XVII в. развитие декоративности и живописности, вспомним, что "развитие всякого зодчества происходит в сложном взаимодействии конструкций и декора, причем со временем происходят усиление декоративных элементов, приобретающих все большую самостоятельность"³⁴.

Но не менее очевидно, что объяснить характер эволюции восточноевропейской архитектурно-декоративной керамики этой по-

ры только общими закономерностями развития невозможно. И в качестве другой причины радикальных перемен в восточноевропейском изразцовом производстве выступает политическое событие, имевшее место во второй половине XVII в. — русско-польская война 1654-1667 гг., в время которой началось массовое переселение "к Москве" белорусов. Среди белорусских переселенцев была и мастера-целинники, чье искусство достигло к XVII в. высокого уровня³⁵.

Белорусские ремесленники получили широкий простор для творческой деятельности в Русском государстве. Преследуя определенные экономические и политические цели, московское правительство предоставляло переселенцам различные льготы³⁶. К тому же в ускоренно строившейся в XVII в. Москве ощущалась постоянная потребность в талантливых мастерах. И потому ремесленники из Белоруссии были как нельзя более кстати.

Обычно в литературе, в той или иной степени касающейся истории московской архитектурной керамики, упоминаются два наиболее талантливых белорусских мастера: Степан Ивасов по прозвищу Полубес из Мстислава и Игнат Максимов из Копыси. Но в Москве работало гораздо больше целинников-белорусов. В архивных документах встречаются имена еще 9 мастеров из Бело-

³⁴ Ланичева Л.Г. Белорусские изразцы как исторический источник. Л., 1980

³⁵ История Москвы, т.1. М., 1952, с.473; Боголюбский С.К. Московские слободы и селения в XVII в. — Московский край в его прошлом. ч. 2. М., 1930, с.118-128; Абелевский Л.С. Белорусы в Москве XVII в. Минск. 1957. с.6.

³⁶ Воронин Н.Н., Раппопорт Л.А. Зодчество Смоленска XII — XIII вв. М., 1979. с.410.

русских⁵⁷. Многие ценники имели учеников — как белорусов, так и русских⁵⁸.

Свою деятельность белорусские ценники начали под Москвой в Иверском Святиозерском монастыре. Неподдалеку от монастыря в 1655 г. были обнаружены залежи хорошей глины, "... в той глине делает мешанни Копоса города Игнат Максимов изразцы печные, и на то изразцовое дело избу ему с сени поставили"⁵⁹. Вскоре белорусские изразцы приобрели широкую известность и признание. Вот как оценивалось искусство белорусских ценников, работавших в Иверском монастыре: "... потаулились из Белоруссии так называемые тогда иноземцы, из ... белорусских городов Орши, Копоса, Мстиславля и других мастеровые люди" и оказали Иверской обители незабвенные услуги заведением при ней мастерств, неизвестных тогда еще русским. Таково было скромное начало дела, которое вскоре прославилло Иверскую обитель, и печные изразцы — изделия быстро распространились по всей Новгородской и Псковской области"⁶⁰.

Многие страницы каменной летописи Московского государства украсили юногоцветным узорчьем талантливые руки белорусских ценников, особенно прославив-

шаясь работой в соборном храме Воскресенского Новоиерусалимского монастыря, где впервые в архитектурном декоре были использованы изразцы и ковровым орнаментом. Таким образом, тесно с деятельностью белорусских мастеров связано появление в орнаментике архитектурно-декоративной керамики нового мотива, удивительно напоминающего узоры восточных ковров и тканей. Изразцы с ковровым орнаментом получили необычайное признание, широко использовались для облицовки печей и для внешнего декора монументальной архитектуры. Такая популярность коврового орнамента была не случайной. И в Московском государстве, и на территории всей Европы в XVII в. усилилось увлечение восточными мотивами. Белорусские ценники знакомы были с всякими восточного искусства еще у себя на родине, что происходило прежде всего благодаря торговым контактам Речи Посполитой со странами Востока. В орнаментике восточной архитектурной керамики уже в XIV в. наблюдалось использование эффектов, характерных для текстиля и ковровых тканей⁶¹. Основные фигуры такого рода орнаментики, называемые мадохлимами, по принципу построения (путем пересечения окружностей)⁶² полностью соответствуют орнаментам европейских изразцов с фигурной рамкой-картушем; восьмилучевым рамка-картуш также находит аналогию в искусстве Востока⁶³.

⁵⁷ ЦГАДА, Разрядный Приказ, Московский стол, ф.210, л.289; Русско-белорусские связи во второй половине XVII в. (1667-1686). Сб. документов. Минск, 1972, с. 43-44.

⁵⁸ Русско-белорусские связи, с. 43; Тальмин Е.М. Ремесленное ученичество Москвы в XVII в. — Исторические записки, 1948, т.27, с. 88.

⁵⁹ Акты Иверского Святиозерского монастыря (1582-1706 гг.). — РИВ, т.V, СПб., 1878, с. 209.

⁶⁰ Акты Иверского Святиозерского монастыря, ч. 13.

⁶¹ Рымпель Л.И. Архитектурный орнамент Узбекистана. Ташкент, 1961, с. 298.

⁶² Рымпель Л.И. Искусство Среднего Востока. Избранные труды по истории и теории искусства. М., 1978, с. 178-179.

⁶³ Резьба по дереву в долине Зеравшана. М., 1966, рис. 33.

В мусульманской архитектуре изразцы использовались повсеместно и для внутреннего, и для внешнего декора. Причем важно отметить, что в XVI — XVII вв., особенно в Турции, излюбленным становятся изразцовые покрытия, воспроизводящие орнаменты ковров и тканей⁶⁴. Турецкие изразцы с ковровым орнаментом XVII в. обнаруживают поразительное сходство с русскими изразцами второй половины XVII в. Это и отдельные орнаментальные мотивы, например, изображение вазы с букетом гвоздик и тюльпанов на изразце первой половины XVII в. из крупнейшего центра турецкого керамического производства в Изнике, и облицовка камнями первой половины XVII в. ковровыми изразцами с фигурными рамками-картушами также из Изника⁶⁵. Чем же можно объяснить такую близость? Как уже было нами установлено, появление первых изразцов с ковровым орнаментом на территории Русского государства связано с работой белорусских мастеров-целенинников. Таким образом, на Русь типично восточные ковровые мотивы и орнаментико изразцов пришли отраженными через Запад, что не было чем-то исключительным для искусства средневековья⁶⁶. На территории же Белоруссии ковровый орнамент привнес благодаря торговым связям как непосредственно с городами Османской империи, например, с Константинополем, так и с территориями, осуществлявшими транзитную торговлю, в частности с городом Львовом, который в XV в. являлся значительным междуна-

родным рынком, куда поступали товары с севера и запада Европы, из Белгорода, Кишиня, Каффы, с устьев Дуная, из Константинополя⁶⁷. Белорусские купцы поддерживали торговые отношения с городами на территории Румынии и Молдавии⁶⁸. Кстати, на территории Румынии в Тырговиште, Яссах, Судаче при археологических раскопках постоянно обнаруживается множество изразцов XVII в. с ковровым орнаментом, ввозившихся из Турции⁶⁹. Их экспорту способствовала и вассальная зависимость территории Румынии в Молдавии от Османской империи, в середине XVI в. захватившей весь Балканский полуостров, Сербию, Валахию, значительную часть Весприи⁷⁰; и территориальная близость к центрам турецкого керамического производства, что не создавало сложностей, неизбежно возникавших при дальних перевозках керамики. Удаленностью от центров восточного керамического производства объясняется преобладание в транзитной торговле Молдавии в первую очередь тканей⁷¹. Не случайно на территории Белоруссии при археологических раскопках не обнаружены изразцы с ковровым орнаментом собственно восточного производства, а все белорусские изразцы су-

⁶⁷ Костякэл В.А. Русско-украинско-молдавские исторические связи в XIV — XV вв. — В сб.: Феодалная Россия во всемирно-историческом процессе. М., 1972, с.278.

⁶⁸ Гистория Беларускай ССР, т.1, Мінск, 1972, с.209.

⁶⁹ Andronic A.I. Jasi pina in secolul al XVII-lea la lumina datelor arheologice. — Cercetari Istorice. Jasi, 1970, p.105; fig.15.

⁷⁰ Самаркин В.В. Историческая география Западной Европы в середине века. М., 1976, с.188.

⁷¹ Костякэл В.А. Русско-украинско-молдавские исторические связи, с. 278.

⁶⁴ Орбели И.А. Мусульманские изразцы. Петербург, 1923, с.27.

⁶⁵ Миллер Ю. Художественная керамика Турции. Л., 1972, илл. на с. 99, 101.

⁶⁶ Репиель Л.Н. Архитектурный орнамент Узбекистана. Ташкент, 1961, с. 518, 591.

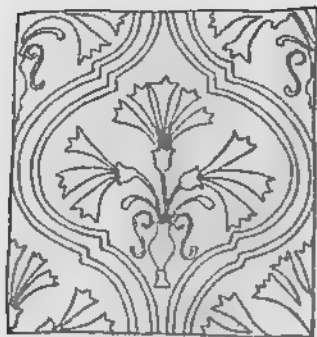

Рис. 33.

Рис. 34.

Рис. 35.

Рис. 36.

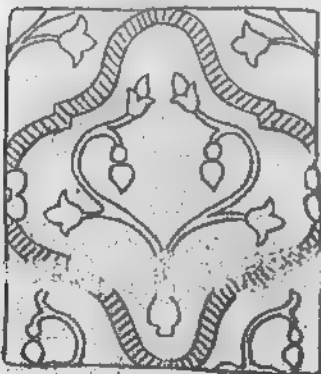

Рис. 37.

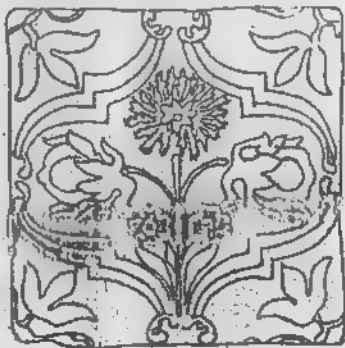

Рис. 38.

Рис. 39.

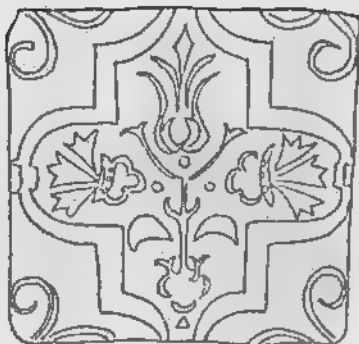

Рис. 40.

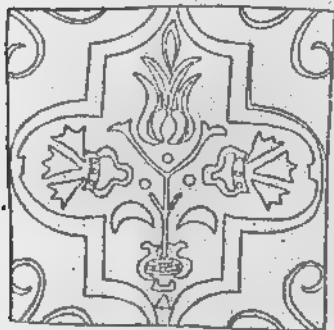

Рис. 41.

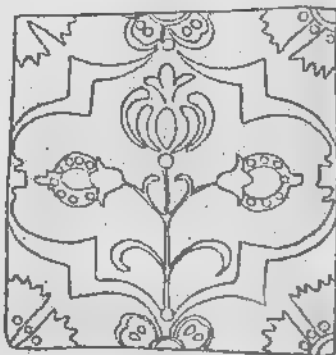

Рис. 42.

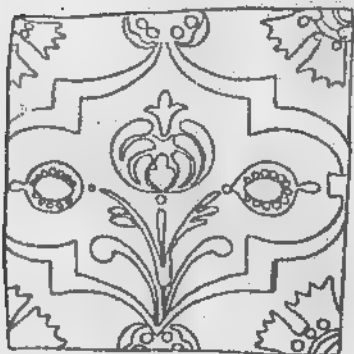

Рис. 43.

Рис. 44.

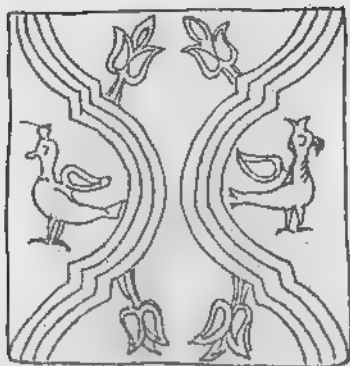

Рис. 45.

Рис. 46.

Рис. 47.

Рис. 48.

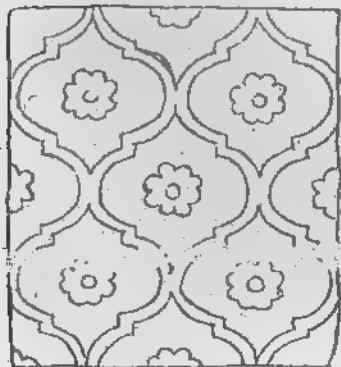

Рис. 49.

Рис. 50.

шественно отличаются от восточных ковровых изразцов тем, что орнамент первых выполнен рельефом, тогда как все турецкие изразцы с ковровым орнаментом — расписные. Это обстоятельство служит немаловажным подтверждением (мысли о том, что белорусские керамисты, как и мастера-изразцовики Литвы, Польши и других отдаленных от Турции государств познакомились с искусством изразцовым в XVI — XVII вв. ковровым орнаментом именно благодаря широкому доступу восточных ковров и тканей на европейский рынок. Несомненно, что и на территории Русского государства ковровый орнамент был известен до появления белорусских мастеров, так как с XVI в. такая представляла одну из самых значительных статей русского импорта из стран Востока⁷². К тому же со второй четверти XVII в. в русской архитектуре все более заметно сближение с общеевропейской стилистической эволюцией,⁷³ а Западом, где, как уже отмечалось нами, ковровый орнамент был на редкость популярен. В результате, поща для усвоения нового в производстве архитектурно-декоративной керамики на Руси была подготовлена. Кроме того, белорусские мастера не воспринимались на Руси как чужеземцы, поскольку в большинстве случаев были православными, и поэтому достижения белорусского изразцового производства, перенесенные ими на московскую почву, не встречались враждебно, как, например, поощества немецких и других европейских мастеров.

Таким образом, нами установленный путь проникновения изразцов с коврами орнаментом на территорию Русского государства. Как же развивались они на русской почве? Появились ли не ранее 1655 г., изразцы с ковровым орнаментом использовались вначале только для облицовки печей, и лишь несколько позже мы можем обнаружить их в декоративном убранстве монументальной архитектуры. Объясняется это прежде всего тем, что белорусским мастерам не было знакомо производство специальной фасадной керамики⁷⁴.

Итак, на основании всего изложенного, можно утверждать, что изразцы с восточными орнаментальными мотивами являются одним из ярких образцов искусства восточно-европейской керамики и подтверждают высокий уровень его развития, обеспеченный творческой деятельностью русских и белорусских мастеров, воспитанию на давних традициях искусства древнерусской керамики и заимствованиях достижениями изразцового производства ввозимых стран.

⁷² Фелхер М.В. Торговля Русского государства со странами Востока в XVI веке. — Труды ГИМ, т. 31, М., 1956, с.66-67.

⁷³ Вингер Б.Р. Архитектура русского барокко. М., 1978, с.11.

⁷⁴ Кондратьева Е.В. Керамическое убранство бывшего Зеленецкого монастыря. — Архитектура. Материалы к XV конференции молодых ученых-строителей. Л., 1971, с.18.

КРЫМСКАТАТАРСКА-БЕЛАРУСКІ СЛОВАЊІК,
1500 СЛОВАЊ І СЛОВАЗЛУЧЭННЯЊ АД ДЭЯДЗЬКІ
ІСМАІЛА МЕМЕТАВА

Крымскататарские слова

Беларускае слова

В

Базиет
вазифе
вакыя
вакыт
вакыт кельди
васиет
васта
Батан
ватандан
ве
ведирмен
везин
векиль

веляет
весикъа
видждан
виляет
виргуль
вуджут

Абстаніны, пазіцыя
абавязак, заданне
выпадак, здарэнне
час
прышоў час, пара
заяшчэнне, тастамент
прычына, сродак
Айчына, Бацькаўшчына
айчыны, тутэйшы
і, ды
лесвіца, сходзі
рытм (у вершы)
сведка, прадстаўнік,
дэлегат, пасланец
абласны
дакумент
судзенне
абласны
коска (у сказе)
цэла

Г

газет
гальва
гъайрыдан мяке этмек
гъайридаг мяке атив
гъа.лып
гъалебе
гамбер
гедже

газета
быццам, здаецца
перагаворы
пераказ
страта, згуба
перамога
пахучае рэчыва
ноч

геджельмек, гедже йтмак

гектар

геми

генерал

гизли

голь

группа

гузелим

гунях

гурм

начаваць

тектар

карабель, лодка

генерал

скрыты, тайны

возера

група

каханы, мілы

грэх

жбан для вады

Д

дава

дава этмек

давет

давет этмек

давраймак

давуш

давушен

даг

дага

дагамша

даний

спрэчка

спрачацца

запрашэнне

запрашаць

спяшацца, старацца

гук, голас

уголас

гара

яшчэ, таксама

родны, сваяк

правадыр, дзядзька па

мацярынскай лініі

хвіліна, мінута

пла (цацка)

велікан, дзіў, мамант

лікарства

лячыцца

дзяржава

дурань

значыць

мора

марак

дэпутат

хвароба, нямогласць

душа

жыны, жыны

дагька

данцорик

деи

дева

деваланмак

девет

дали

дамек

деньиз

деньизджи

депутат

дерг

джан

джанлы

джебе
джебермек
джевап
джевап бермек
даенк
дженка вер
джойылмакъ
джумлеси
джунь
джурмек
джыйылмакъ
джылап
динья
диньялемек
дикъат
директор
догъру
догъурмак
докъуз
докъузынджы
докъузуз
долап, долаф
домуз
дорт
дортуньджы
дост
достлыкь
дувар
дуйгу
дульбер
дуймакъ
думан
дуне вун
дунья
душман
дюдюк
дильгер
дильдикъ

фронт
пусціць
адказ
адказваць
вайна
баяны
праласці
агульны
мерсць, поўсць
хадзіць
абірацца
авёс
свет (свет цэлы)
наслухаць
увага
дырэктар
праўда
стварэння
дзе вяць
дзе вяті
дзе вяцьсот
шафа
свіння
чатыры
чацвёрты
сябар
дружба
сцяна
пачуціё
прыгожы
адчуваць, адчуць
імя, туман
учора
мір
вораг
душка
стэпках, цясляр
конь (у казках)

дубелек
дощиньмек

еди
ель
елькен
ельпирмек
емин
енъин
енъмек
енъув
ер
ералты
ерли
етекчи
етер
етипмек
етипш
ешиль
ешиль мейдан

ёк
ёкса
ёкьсул
ёл
ёл костормен
ёлакь
ёлбашчы
ёлчык
ёртъун

за валы
завод
заман

бубен
думаць, меркаваць

сем
вечер
ветразь, парус
развивацца
присяга, клятва
перамога
пераматчы
перамога
вямля
падземны
мясцоны
вядучы
хапае, дастаткова
паспець
семдзесят
зялёны
луг

не, няма
або, ці
бедны
дарога, шлях
кіраваць, правіць
градка
кіраўнік
дарожка
стомлены, змораны

бедны
завод
час, эпоха, перыяд

зан
зан отмен
зайыф
залым
зарар-зеве
захире
зая
зийнет
зевакы
зевал
зельзеле
земане
зембиль
зентин
зендлы
зердали
зийрек
зий-чув
зия
зиялы
зиялет
зияфет
зулум
зыпкын
зырх
зыт

моркандие,
ворыня
думаць, мерканди
слабы
тыран, деспат
няпчасце
верне, абожа
згуба, страта
упрыгожанне
задавальненне, асалода
крушенне, пагібель
землятрус
ручаснасць
караіна
багаты
афрыканец
абрыкос
кемліны
крын, шум
эяніе, святло
інталігентны, асвачаны
(просвященный)
візіт, наведванне
баль, пачостка
прыгнёт, прымус
шустры, праворны
панцыр, браня
варожа настроены,
оупроцьлеглы

"ТАТАРИ БЕЛАРУСІ, ЛІТВІ І ПОЛЬШЫ"

(Слоўнік — назвы артыкулаў, якія мяркуюць скласці і надрукаваць у энцыклапедычным даведніку, названым у загалоўку)

Складзены слоўнік на падставе даведнікаў і манаграфічнай літаратуры. Пасля слова ці групы слоў, якія абазначаюць э'яку, падзею, прадмет, імя чалавека (прозвішча), нумарка ў слоўніку пазначаюць якімі літарамі і лічбамі дадатковая інфармацыя. Літары — імя ці імяны аўтараў манаграфіяў, а лічба — нумар старонкі ў кнізе, дзе пра энцыклапедычны артыкул ёсць некаторыя звесткі.

БД — Пётр Бараўскі і Аляксандр Дубіньскі. "Польскія татары. Гісторыя, абрады, легенды, традыцыі", 1986;

ЯТ — Ян Тышкевіч. "Татары ў Літве і Польшчы", 1989;

АМ — Алі Міськевіч. "Польскія татары 1918–1939", 1989;

Г — Зыгмунд Гдзюг. "Старопольская ілюстраваная Энцыклапедыя". Т. I–4, 1968.

Паважаны чытач! У надрукаваным тут слоўніку будучых артыкулаў, якія пачынаюцца на літары "Р" і "С" (у папярэдніх выпусках "Байрама" і ў наступных будуць надрукаваны назвы ўсіх артыкулаў), вядома, могуць быць пропускі. Дзякуючы сваёй прапанове, а яшчэ лепш — завершэння артыкулаў, а таксама папешчанняў Вам! артыкулаў, якія ўжо былі некалі напісаны і друкаваліся ў "Байраме" як пропускі.

Р

Р, літара

РА, назва літары Р

РАБІ УЛЬ-АВВАЛЬ, Ра б і а л ь — А ў а л ь, трэці месяц арабскага календара

РАБІ УЛЬ-АХІР, Ра б і а л ь — А х и р, чацвёрты месяц арабскага календара

РАББІ АС-САНІ, гл. Рабі аль-Ахир
 РАВІТА-І'АУРОНСКІ Ф., науковец, БД 269
 РАГАЙБ, гл. Раджаб
 РАДЖАБ, рагаб, раджаб, сьомі місяць арабського календаря
 РАДХМ, речм, пабіщє каминямі, каменязанне
 РАДЗІВІЛІ, магнацькі род, БД 71
 РАДКЕВІЧ Бякір, науковец, АМ 25, 172, 196
 РАДНЯ, Г, Т. 4 63
 РАДНЯЛЫЛАГУ АНГУ
 РАЕЦКІ Мачей, член ЕТИШУ, БД 146
 РАЗАНСКАЕ КНЯСТВА
 РАЙ, на небе
 РАЙ, асабістая думка па пытаннях фііку
 РАМАДАН, гл. Рамазан
 РАМАНОВІЧ, татарскі князь у ВКЛ
 РАМАЗАН, рамадан, ремязан, святі місяць
 РАМАЗАН-БАЙРАМ, Рамадан-Баярам, галавое свята,
 АМ 100, БД 191
 РАМАЗАН-ЯТАЛДАВІЧ, татарскі князь на службе у ВКЛ, БД 43
 РАМАНОВІЧ Ахляксандр, генерал, БД 135; АМ 30, 36, 41, 42, 44,
 70, 172
 РАМАНОВІЧ Раман, інженер, АМ 72
 РАМЯСТВО, ЯТ 201-206, 209, 211-214, 216, 220, 221, 226, 231,
 237, 245
 РАСУЛ, Расуль, пасланиіх Аллага
 РАСУЛ-ЗАДЭ Мамед-Эмін, публіцист, БД 161
 РАФАЛОВІЧ Сулейман, Імам у Нью-Йорку, АМ 65
 РАФАУ, першае наба
 РАШЫД АД-ДЭІН, персідскі гісторык, БД 212
 РАХМАН, ар - Рахман, міласэрны, мідарцімы, адно з іме-
 наў Аллага
 РАХМАТ, рахмат, дзякуй
 "РОЧНІК ТАТАРСКІ", АМ 122; БД 158
 РУДНІЦКІ Чумбай Мурза, палкоўнік, БД 113
 РУКЕ, рука, рукей, рукее, рукее, рукее,
рукее, нахіленне рука і час малітвы
 РУСКА-ПОЛЬСКАЯ ВАЙНА 1654-1667, БД 80, 81, 82, 220
 РУСКА-ФРАНЦУЗСКАЯ ВАЙНА 1812-1814, БД 127

РУХ, н а ф с , дух; дуна
 РУХ УЛЛАХ, дух Божи (у адносінах да прарока Ісы)
 РЫЗАЛЕ-І-ТАТАР-І-ЛЕХ, гл. Трактат пра літоўскіх татар
 РЫБА, ліхварства
 РЫБАТ, п а б а т , месца, дзе жывуць збройныя ахоўнікі веры
 РЫВАЕТ, аповесць
 РЫЖАЛІЛЬ ГАЙБ, святлы людзі, нібыцныя для злых людзей
 РЫЗАН, р и д з а н , дзверы да раі?
 РЫЗАНОВІЧ, татарскі мазь у ВКЛ
 РЫСК, р и с к , сродак існавання
 РЭ, назва літары Р
 РЭВІ АЛЬ-АХІР, гл. Равві Уль-Ахир
 РЭВІ УЛЬ-ЭВЭЛЬ, гл. Равві Уль-Ахир
 РЭВІЗІЯ ТАТАРСКІХ ЗЕМЕЛЬ, гл. Кордаз перамагі татар,
 ЯТ 219
 РЭДНАДЭ, гл. Равві
 РЭННАТСКАЯ ДІАМІЯ (= 1556 г.), у Трокскім мястэч
 РЭННАТСКІ, татарскі мараз у ВКЛ
 РЭННІ, татарскія вёскі ў Літве, нд 156; ЯТ 218, 236, 286-288,
 292, 294
 РЭКВІЗИЦІЯ ВАСЮШКА ЗЕМЕЛЬ У 1674, нд 143
 РЭКЕАТ, гл. Рук
 РЭЛІГІЙНЫЯ ПАСЛУГІ, нд 64
 РЭМЭЗАН, гл. Рамэзан
 РЭПРЭСІІ СУПРОЦЬ ТАТАРАЎ (1702-1710)
 РАЧМ, гл. Рахм
 РАХМЕТ, гл. Рахмат
 РЭЧЫК, р э х и к , назва райскага напітку
 РЭФЭР
 РАХЫМ, гл. Рэчым

С, літара

СА, назва літары, якая азначае С мяккае

САА, мера вагі (каля 4,5 кг)

САВА, 34-я сур'а з Кур'ана, гл. таксама сабе!

САВАКА, Г, Т. 4 12

САВАЛЕУСКИ Ігнацы, навуковец, ЯТ 282

САВАЛЕУСКИ, мурза ў ВКЛ

САВАЛЕУСКИ Рамуальд, навуковец і грамадскі дзеяч, АМ 181, 186

САВАЛЕУСКИ Зліяш, падпалкоўнік, удзельнік паўстання Насцішкі,
ВД 124

САВАЛЕУСКИ Стафан, генерал, ВД 135

САВАЛЕУСКИ Ізаф, навуковец, АМ 130, 180

САВАЛЕУСКИ Я., гісторык, ВД 270*

САВАЛЕУСКИ Ян Ях'я, грамадскі дзеяч

САВАЛЕУСКИ Рамуальд Рамзан, грамадскі дзеяч

САБАХ, с е б а х, ранішняя малітва

САБЕІ, саба, 34-я сура з Кур'ана

САБЕСКИ Ян, кароль Польшчы

САБІТУН, сабіі, адна з катэгорый людзей Пісання

САБЛУКОУ Г.С., рускі перакладчык Кур'ана

САГАР, с а г і р, раўніна, на якой адбудовіцца Апошні Суд

САВАН, адзенне для памерлага, ВД 177

САГАВ, с а х а б о в, палечнік Прарока, гл. Астаб

САД, назва літары, якая азначае цвёрды гук С

САДАГА, с а д о г а, с а д а к а, класціна, прысмакі,
якія раздаюць бедным мусульманам для памі-
нання памерлых, ■ 181

САДАК, падарунак малалета

САДЫК, добры, справядлівы

САДЖАКАДА, намазнык, музальа, бісэп,
хасір, хумра, джае-на-
маз, малітоўны дыянак, дзеянік "Іслам".
с. 202

САІД АХМЕД, хан (назасці ў 1438, 1448, 1449, 1452, 1453),
ЯТ 129-137, 161

САЙ, бет маці Ісмаіла - Хаджар паміж узгоркамі ад-Сафа і
ад-Марва

САЙДАК, с а г а й д а к, рыштунак, калчан?

САЙІД, правадыр, глава, нашчадак Гусайна, пан

САКІН, гл. Сакон

САКУЛКА, горад у Польшчы, АМ 59

САКУЛЬСКИ МУЗЕЙ, у Польшчы, ВД 181

САЛАМОН, прарок, гл. Сулейман
 САЛАТ, ас-Салат, Саля, гл. Намаз
 САЛЬКЕНЦКАЯ ДЖАМІЯ (1515 г.), у Троцькім павеце
 САЛЬКЕНЦКІ, татарская вёска ў Троцькім павеце, ВД 60
 САЛІГ, прарок
 САЛІМ, верні
 САЛІКІ, людзі з добрымі звычаямі
 САЛТАНОВІЧ Арах, ЯТ 199
 САЛТАНОВІЧ Васыля, ЯТ 199
 САЛЯТ, пяціразовая ў суткі малітва мусульманіна, ВД 188;
 АМ 97, гл. Намаз
 САЎ, частка Кур'ана, уключае больш за дзесятак аятаў
 САЛЯ, гл. Намаз
 САЛЯВАТ, формула пацаньня, праслаўленьня Мухаммеда
 САЛЯМ, селяім, саям алейкум, саям
 алейкум
 САЛЯТНЭ, малітоўнае
 САЛЯХ, зіхр, спеў у джаміі
 САЛЬЛЯЛЯГУ АШЕЙГІ БЕ СЕЛЛЕТА, фраза, якая мовіцца пры ўпа-
 мінанні імя Прарока
 САМА, сема, тэрмін хадзігазнаўства
 САПЕГІ, магнэцкі род, ВД 103, 104
 САРАЯ, палац
 САРАКАТАТАРСКАЯ ДЖАМІЯ (з 1558 г.), у Троцькім павеце,
 ВД 59, 60
 САРАФАН, сарафан, Г, Т 4. 199
 САРТАК, хан, гл. у арт. Залатая Арда
 САРЫК, хустка на галаве памерлай
 САТЫР, лікія для пісьма
 САУЛ, біблейскі персанаж, гл. Талут
 САУМ, ас-Саум, пост, гл. таксама Ураза, ВД 188
 САФ, суф, рад, лэраг
 САФАР, другі месяц арабскага календара
 САФАРЭВІЧ Сялім, навагрудскі Імам, АМ 57, 154
 САФІ, пятое неба
 САХАБЕЙ, гл. Асгаб
 САХІХ, хадгіс, існае якога варты даверу
 СА-Р, скала

СВІДРИТАЙЛА, літоускі князі, ВД 39, 42; ЯТ 126, 129, 131, 154
СВІНІНА, забаронена для мусульман ежа
СВЯНЦІЯНЫ, горад у Літве, АМ 59
СЕБАХ, гл. Сабах
СЕВІК, людзі, якія без парашкіды ўвойдуць у рай
СЕВУР, пекла
СЕВАВ, дабро
СЕДЖІЗ, с е ч д е , палажэнне цела пры намазе
СЕДЭКА, гл. Садага
СЕІД АХМЕТ, Сейд Ахмет, іх. у арт. Залатая Арда
СЕІДАМЕТ Джафар, крымскататарскі палітычны дзеяч, ВД 161
СЕЙЦЬ БАХЦІЯРАВІЧ, амянін з Навагрудчыны, ДД 51
СЕЙРУЛЬ ДЖЭХІМ, чацвёртае неба
СЕЙТ, тытул, ВД 227, 228
СЕЙТ ТАМАН Мінбулатавіч, вяду Багрыннаў, ЯТ 198
СЕЙХОН, бераг
СЕКА, разносчык вала
СЕКАР, пекла
СЕКАН, адно з пакаранняў у пекле (за п'янства)
СЕЛЕВАТ, с е л е ф , гл. Салеват
СЕЛІМ, гл. Салым
СЕЛЬСЕБІЛЬ
СЕЛЯМ АЛЕЙКУМ, гл. Салым алейкум
СЕМА, с а м а , слуханне
СЕММЭ, указанне, як чытаць Кур'ан
СЕМУМ, пякельны агонь
СЕРАІР, дзейнасць, абавязковая для мусульманіна
СЕФІРЫ, падарожныя
СЕФЕР, трэцяе пекла
СЕБАХ, гл. Сахабей
СІГА, часоны плюб
СІДЫНН, назва пекла
СІДДЗІК, гл. Салдык
СІДЫК, гл. Салдык
СІДРАТУЛЬ МУНІЭГА, найвышэйшае неба
СІНІЯ ВОДН, бітва ў 1362 г., ЯТ 118, 146
СІТА, бітва
СІНІЯ АРДА, гл. у арт. Залатая Арда

СПЕДЗ, воеви

СІН, назва літар, який означає м'яккі гук С

СІРАТ, гл. Сират

СІРАЧ, с і р а д ж, свеча, ліхтар

СІФ, біблійські персонажі, гл. Шис

СІХР, чараўніцтва, маг'я

СКІДАЛЬ, С к і д а л ь, АМ 59

"СКІФН" І7-га стагоддя, палонныя хрысчонны татары, туркі,
ВД 65

СЛАВЯНСКІЯ КАНСТРУКЦІЇ АРАВСКИХ І ПЕРСІДСКИХ СЛОУ, ВД 261,
262, 263

СЛОНІМ, АМ 58; ЯТ 100, 145, 218, 234, 236, 241, 255-259,
261-264, 278, 279, 299

СЛОНИМСКАЯ ДЖАМІА (з 1804 г.), ЯТ 265

СЛОНИМСКІ ВОЙ, ВД 115

СЛУЖБОУСТВА, АМ 66, 71

СЛУЦК, ЯТ 132, 133, 164, 211, 236-241, 244, 247, 248, 258, 261

СМАЙКЕВІЧ Ібрагім, віленскі Імам, АМ 39, 43, 44, 164, 157

СМАЛЯВІЧЫ; ЯТ 249

СМІЛАВІЧЫ, ЯТ 241

СМОЛЬСКАЯ Ансэржана, навуковец; АМ 110, 180, 181, 196

СМОЛЬСКІ Вякір, член-карэспандэнт АН БССР

СМОЛЬСКІ Рамуальд, удзельнік паўстання 1863 г., АМ 19, 43, 44

СМОЛЬСКІЯ, мурэн, ВД 54

СОВЧАК Яцэк, навуковец

СОРАК ТАТАРЫ, Кырх - Татар, Кырхлары, вёска
у Літве, АМ 69; ЯТ 158, 214, 215, 220, 236,
285-281; ВД 59, 233

СОЯМ 1786 ГОДА ў ВАРШАВЕ, ВД 109

СОЛТАН, гл. Султан, ЯТ 225

СПАДАР, г а с п а д а р, Г, Т. 2 257

СПУЖАННЕ

СТАНІСЛАУ ЛЯПЧЫНСКІ, прэтэндэнт на каралеўскі трон, ВД 104,
105, 106

СТАБУТ ВЯЛІКАГА КНЯЗТВА ЛІТОВСКАГА 1588, ВД 57

СТАНКЕВІЧ Ян, навуковец, даследчык Аль-Кітаба, АМ 103

СТАЎБЦОЎСКІ ВОЙ (10.6.1792)

СТАЯННЕ НА УГРЫ 1480, ЯТ 137-138

СТРАЛЕЦІЯ ДРУЖИНА, АМ 112, 113

СТРЬКЕВІЧ-КАМОН Тадэвум, навуковец, АМ 123, 127, 176, 182;
БД 270

СТРЭЛЬЦЫН Стафан, навуковец, БД 173

СТУДЗЕНЬСКАЕ ПАЎСТАННЕ 1863, Каціноўскага паўстанне, БД 183,
134

СТУДЗЯНКА, татарская вёска ў Полацку, БД 231

СТУДЗЯНКАўСКАЯ ДЖАМІЯ, БД 139

СТУДЗЯНКАўСКІ МІЗАР, АМ 91

СТЫІА, Жалобная вядэра, БД 195

СТЭФАН БАТОРН, кароль, БД 56

СУДАН, мусульманская краіна

СУДАНСКІЯ АРАБЫ, народ

СУЗДАЛЬСКАЕ КНЯСТВА

СУКУН, секун, значок над арабская літарай

СУЛАЙМАН, С в л а й м а н , С а л а м о н , кур'анічны
персанаж

СУЛІХІ, гл. Саліхі

СУЛТАН, солтан, с в л а т а н , ГД 54

СУЛХ, мірняя дамова

СУЛЬКЕВІЧ, татарскі князь у ВКЛ

СУЛЬКЕВІЧ Аляксандр, польскі патрыёт, АМ 28, 46, 54, 111,
123, 152-155, 185, 186; БД 6

СУЛЬКЕВІЧ Лявон Гузман-Міраа, палкоўнік, АМ 32, 166

СУЛЬКЕВІЧ Мацэй, генерал, АМ 27, 28, 111, 172; БД 135

СУХАВОЛЯ, АМ 59

СУННА, выслоўі Мухаммеда і яго справы

СУННЕТ, с н н е т , абразанне, БД 192

СУРА, а с - С у р а , с у р а й , с у р а й , глава
Кур'ана

СУПЛІКА, прашэнне, ЯТ 239, 240, 269, 309, 310

СУТОЦКІ Давыд, мсціслаўскі харунны, БД 218

СУРЭЙ, гл. Сура

СУФ, гл. Саф

СУФРА, частка Кур'ана, БД 249

СУФІЗМ, аскетызм, празмернае багатомольства

СУДУР, старонка кнігі

СЦЯГ, аддзел татарскай конніцы, БД 209

СІЯГ БЕЛАРУСКИХ ТАТАРАЎ

СІЯГ ПРАРОЦКІ

СЫДЛЫК, гл. Садлык

СЫРАКОМЛЯ Уладзіслаў, паэт, ВД 270

СІРАТ, с і р а т, мост на тым свеце

СІТА, вада ў медам, інтуальны напітак, ВД 193

СІБАТЫ, уласціласці, прыкметы

СІПЭТ, с е п ц і к, Г, Т. 4 227

СКВЕДЭЙ, мангольскі палкаводзец

СІУЛЕВІЧ, С у л е в і ч, мурза ў ВКЛ

СКІЛЕЙМАН, прарок, гл. Сулайман

СІУЛЬТАН, гл. Султан

СІМБІКЕ, прамісэльніца Казанскага ханства

СІУНЦЯН ШЭГІДЭВІЧ, татарскі князь на службе ў ВКЛ, ВД 61

СІНДУС, від моўку, Г, Т. 4

СІУНЕТ, гл. Суннат

СІРЭЙ, гл. Сура

СІЯВІКІ, гл. Себік

СІЯЛІМОВІЧ, Шахманцар - С я л і м о в і ч, татарскі князь на службе ў ВКЛ

СІЯМЕН АЛЕЎКАВІЧ, кандыдат на посаду вялікага князя, ЯТ 132
133, 162; ВД 45

"СІЯМЕНАВЫ ЛІЦЗІ", ЯТ 133

СІЯМІГАДОВАЯ ВАЙНА (1756-1763), ВД 126

СІЯМ'Я

СІЯКЕВІЦКАЯ ДЖАМІЯ (1699 г.), у Троцкім павеце, ВД 60

СІЯКЕВІЧЫ, татарская вёска ў Троцкім павеце, ВД 60

СІЯНЦСКІ МІЗАР, Ляхавіцкі раён, ВД 190, 237; ЛМ 99

ПРОВНЫ АРТЫКУЛЫ ДЛЯ ЭНЦЫКЛАПЕДЫЧНАГА ДАВЕДНІКА "ТАТАРЫ БЕЛАРУСІ, ЛІТВЫ І ПОЛЫЧЫ"

АГЛ АЗ-ЗІММА (зіммі - "падапечныя"), іншаверцы, якія жы-
вуць у мусульманскай краіне, прызнаюць уладу, плацяць падаткі,
а за гэта карыстаюцца абаронай ад знешніх ворагаў, карыстаюцца
нараўне з мусульманамі недатыкальнасцю асобы і маёмасці, поў-
най свабодай веравызнання. Упершыню паняцце зімма было раскры-
та ў пасланнях прарока Мухаммеда да арабскіх плямёнаў (629 -
630 г.). Паняцце агл аз-зімма існуе і ў сучасных мусульманскіх
краінах, у крымiнальных і грамадзянскіх кодэксах, у якіх няма
ніякай дыскрымінацыі ў адносінах да зімміяў і яны карыстаюцца
поўнай свабодай веравызнання, а таксама маглiнасцю звяртаць
свае культавыя абрады без якіх-небудзь перашкод. Зіммі могуць
займаць высокія (акрамя найвышэйшых) службовыя пасады ў адмi-
ністрацыі, у навуковых і навучальных установах.

Пакуль іншаверцы знаходзяцца пад апекай, гэтыя правы не мо-
гуць быць парушаны або адабраны. Якім бы прыніжэнням і здзекам
ні падвяргаліся мусульмане, што жывуць у хрысціянскіх ці іншых
краінах, зіммі ў мусульманскіх краінах не адказваюць за гэта,
інакш было б парушэнне шарыату - парушэнне права і маралі ў му-
сульманскай краіне.

Абу Аля ал-Мафудзі

АКІДА, а л ь - А к і д а , перакананне і вера. Акіда
падобна Іману - моцнай веры. Калі чалавек кажа: веру, то гэта
азначае, што ў яго няма ваганняў у ісцінасці той ці іншай
з'явы, прадмета, будучыні. Паняцце Імана ці Акіды ахоплівае
наступнае:

1. Веды пра Аллага, пра Яго цудоўныя імёны, атрыбуты, прык-
меты і доказы Яго існавання, знаках Яго вялікасці ў сусвеце.

2. Веданне пра свет, які па-за бачнай нам прыродай і ў тым
свеце (метафізічным), і ў тое, што ёсць сілы добра, якія прад-
стаўляюць сабой анёлы (ангелы), і сілы зла, якія прадстаўляюць
Ібліс і яго падначаленыя. Веданне пра тое, што існуюць душы і
жыццё.

3. Веданне пра кнігі Аляга, пасланыя Ім для таго, каб
азначыць і растлумачыць Ісціну і ману, дабро і зло, добрае і
дурнае.

4. Веданне пра пасланнікаў і прарокаў Аляга, якіх Ён па-
слаў, каб яны ўзнялі сцягі справядлівасці і сталі прапаведніка-
мі і вялі людзей да Стваральніка - Усяняшняга Аляга.

5. Веданне аб Судным Дні, аб тым, што там будуць уваскрос-
шымі мёртвыя, што будуць узнатароды і пакаранні, рай і пекла.

6. Веданне пра прадызначэнне і лёс, па якім рухаецца ўся-
леннае.

Вось гэтыя паняцці веры ёсць перакананне (Акіда), у якой
Усяняшні Аляг паслаў Свае святыя кнігі, паслаў Сваіх пасланні-
каў і арабіў Акіду завяшчаннем для першых і для апошніх (лю-
дзей). Такім чынам гэта адзінае Перакананне - Акіда - і яна
не мяняецца ад перамены часу і месца, і не мяняецца ніколі,
незалежна ад таго, што мяняецца людзі ці народы. "Ён узаконіў
для вас тую дабратворную дзейнасць (рэлiгiю), якая была завяшчана
Нуху, каторую Мы адкрылі табе і што завяшчана была Ібрагіму, (а
следом) Мусе і (пазней) Ісе: "У веры будзеце цвёрдымі і ў ёй за-
хоўвайце адзіноства (не раскольнічайце)!" (Кур'ан, Сура 42, а-
ялта 13).

Акіда - гэта не частка ці нейкая галіна рэлiгiі, якія мо-
гуць залежаць ад узроўню матэрыяльнай дзейнасці грамадства і
месца яго пражывання. Навуковыя адкрыцці фізічных і прыродных
законаў з цягам часу абнаўляюцца, нават змяняюцца, Акіда ж
застаецца нязменнай, дзе б ні жыў мусульманін. "Мы кожнаму з
вас прадызначылі Статут (для жыцця) і дарогу (да святла)" -
сказана ў Кур'ане (Сура 5-я, аялт 52).

А.-Б.Амар, пераклад з
арабскай мовы А.Абдэль-Джафар

АНАМ, а я з - А н а м , 6-я сура Кур'ана. Складаецца з
166 (165) аялтаў. Лічаць яе адной з апошніх мекканскіх сур, аб'яў-
леных прароку Мухаммеду незадоўга да перасялення мусульман з
Меккі ў Медыну. На-беларуску назва суры перакладаецца як
С в о й с к а я ж и з њ а . Назва суры ад слова з 137
(136) аялта і наступных. Ісцінай, абвешчанай у гэтай суры, з'яў-

лаєцца адзінасць Бога - Аллага - першопрычыны ўсяго, што існуе на небе і на зямлі. Аллага нельга апісаць чалавечымі паніяцямі (катэгорыямі), а ўсе спробы персаніфікацыі прыводзяць да скажэнняў і язычніцтва, да ідалапаклонства і многабожжа. Адсюль у гэтай суры частыя аспрэчванні сцвярджэння таго, што ўласціва хрысціянству - прызнання Іісуса Хрыста Богам. Іслам строга прытрымліваецца монатэізму - Аллаг Адзін і няма яму сатаварышаў.

В.Бяляўскі

ВАДА, пітная вада, у жыццё, забеспячэнні пітных і культурна-бытовых патрэб вада мае выключнае значэнне. У арганізме яна - асноўнае асяроддзе, у якім адбываецца абмен рэчываў, а таксама субстрат шэрагу хімічных ферментаўных рэакцый; утрымліваецца на ўсіх вадкасцях і тканках цела, складае 65% яго масы. Толькі ў водным асяроддзі адбываецца элэктралітычныя дысацыяцыі соляў, кіслотаў і шчалачаў, магчымы працэсы пераўтварэння страў і пераразмеркаванне пажыўных рэчываў у тканках, а таксама выдалення з арганізма шкідливых прадуктаў абмену. Без вады чалавек можа пражыць толькі некалькі сутак. Для алыцыяўлення нармальнай жыццядзейнасці дарослага чалавека неабходна ў сярэднім 2,5 л вады ў суткі, з якіх 1,2 л прыпадае на ваду для піцця, 1,0 л - на ваду, якая паступае з ежай, і 0,3 л - на ваду, якая ўтвараецца ў арганізме з асноўных харчовых рэчываў за кошт абменных працэсаў. Сутачная патрэба вады з ежай можа складаць ад 2,5 да 6 л вады ў залежнасці ад кліматычных умоў і характару дзейнасці чалавека. Вада выводзіцца з арганізму галоўным чынам праз ныркі, а таксама з потам праз скуру, з павётрам праз лёгкія і праз кішчонкі. Гарадскі жыхар на гаспадарча-бытаныя патрэбы спажывае за суткі да 400 л вады.

Да пітной вады прад'яўляюцца павышаныя патрабаванні. Яна павінна быць бяспечнай у эпідэмічных адносінах, бяскрыдай па хімічнаму саставу і мець спрыяльныя арганалептычныя якасці (смак, колер, адсутнасць непрыемных пахаў). Бяспеку вады ў эпідэмічных адносінах вызначаюць агульнай колькасцю мікраарганізмаў (не больш 100 на 1 куб. міліметр) і колькасцю бактэрыяў групы кішчонных палачак - колііндексам (не больш 3 палачак на 1 л вады). Таксікалагічныя паказчыкі якасці вады характэрныя

бясшходнасць не хімічнага складу і ўключаюць нарматывы для рэчываў, якія звычайна бываюць у прыродных водах (напрыклад, некаторыя солі) і для рэчываў, якія дабаўляюцца да вады ў працэсе апрацоўкі (напрыклад, пры фтарыраванні) або трапляюць у ваду ў выніку гаспадарчай дзейнасці чалавека.

Мусульманская этыка патрабуе ад мусульманіна перад кожнай, пяць разоў у суткі малітвай абмывацца (гл. Вуду) і не менш чым адзін раз у тыдзень, а таксама пры наведванні мазару (могілак) аддзяліснай абмыванне ўсяго цела – гуслявацца (гл. Гусль). Пры гэтым трэба вельмі ашчадна адносіцца да вады, а забруджванне яе ў тых мясцінах, адкуль чэрпаюць ваду для карыстання – лічыцца адным з найвялікшых грахоў. Існуе павер'е, што першы раз Аллат пакараў людзей за бязвер'е патопам, а другі раз пакарае бязводдзем, пяхельнай смагай, таму трэба баяцца Аллага і выконваць Яго заповеды.

У сувязі з забруджваннем асяроддзя нават падземныя воды сталі небяспечнымі для карыстання. Сярод хатніх сродкаў паліпшэння вадаправоднай вады – яе замарожванне. Справа ў тым, што вада збіраецца ў крыталіках лёду, а даметкі застаюцца ў вадкім выглядзе, і выпадаюць у асадак. Дастаткова асадак зліць і растапіць лёд. Але ў лёдзе можа захавацца яе цяжкая (дэйтэрыевая) вада. Выдаліць яе проста, бо яна першай замярзае. Першы слой лёду трэба выкінуць, тады застаецца прыдатная для піцця і гатавання ежы вада. Для смаку у пітную ваду можна дадаць крыху мінеральнай вады.

3 розных дзевядзікаў

ВІШНЯ (*Sorbus*), род дрэўных раслін сямейства ружакветных. Паводле слоўніка Пышавая слова вішня цюркская паходжання. Лісце вішні чаргаванае, хветкі пераважна белыя, суквецце – парасонік, плоды – сакаўныя касцяжкі. Вядома 150 відаў, з якіх прамысловое значэнне маюць вішня звычайная, стэпавая, лямцавая, плаская. Культывуюцца па ўсёй Беларусі. Пладаносіць на 3–4 годзе, у час росквіту лішця (8–12 год) дае больш за 20 кг плодоў. Археалагічныя знаходкі вішні вядомы ў краінах Міжземнамор'я, на тэрыторыі сучаснай паўднёва-ўсходняй Польшы, на захадзе Украіны і Беларусі, іншых краін.

Афарбоўка соку пладоў вішні з'яўляецца вельмі характэрнай адзнакай, па якой усе сарты вішні падзяляюцца на 2 групы: з афарбаваным сокам (маралі) і з неафарбаваным (амаралі).

Вішня цэніцца за ранняе паспяванне і добрыя якасці пладоў з лекавымі і танізуючымі ўласцівасцямі. У іх шмат цукраў (6,5-15,5%), арганічных кіслот (0,7-3%), сухіх (11,5-22,8%), а таксама вялікі набор біялагічна актыўных рэчываў. Вішня багатая вітамінамі С (15-30 мг %), Р-вітаміннага комплексу. Па колькасці кумарынаў яна стаіць на 4-м месцы пасля чырвоных парэчак, чорнай маліны і граната. Гэтыя рэчывы зніжаюць згусанне крыві і перашкаджаюць утварэнню тромбаў. Плады вішні маюць у сабе 1-3 мг % жалеза (болей, чым яблыкі), вітамін В₆ (фоліевую кіслату) і вітамін В₂ (рыбафлавін). Комплекс гэтых рэчываў прадукцыйна развіццё малакроўя.

Плады вішні прыдатныя для спажывання ў свежым і сушаным выглядзе. Даволі доўга (6-9 месяцаў) іх можна захоўваць у замарожаным стане. Вішню перапрацоўваюць у кампоты, сок, варэнне, джэмы, мармелад. У казанска-татарскай і беларускай кулінарыі з вішні рыхтуюць нап'так шарбет, морс, вараць кісель, квас, кампот, варэнне, джэм (часам разам з яблыкамі), мяккі і цвёрды мармелад. Вішню мармуруюць, з вішняй гатуюць калдуны (падобныя па смаку на ўкраінскія варанікі з вішняй).

З розных дасведнікаў

ГАЛІЦЕВА МЯЧЭЦЬ, у Казані, вуліца Тукая, 40. Першая з казанскіх мячэцяў, узведзеная ў 19 ст. Паводле звестак Каіма Чысыры "яна была пабудавана ў 1801 г. на сродкі купца Мусы бая Садыма ўтулы з вёскі Урнал-Башы на месцы драўлянай". Гэта саборная мячэць, другая па значэнні пасля Марджані мячэці, складала джаміят (прыход) Сяннога базару - цэнтра грамадскага і гандлёвага жыцця Татарскіх слабад таго часу.

У плане гэта прамавугольны будынак, традыцыйна падзелены на вестыбальную і хрэсціцкую часткі з тоўстымі папярочнымі сценкамі. Маршрутная цэнтральная нісучая сценка служыла асновай для мінарэта. У тоўшчы сценкі праходзіла лесвіца на мінарэт. Уваход, размешчаны ў паўднёвым канцы будынка, вёў у прасторны добра асветлены вестыбаль з лесвіцай у малельныя залы другога паверха. Вы-

сокія залы перакриваліся зводамі, у цэнтры якіх віселі жыран-
долі. У паўднёвай сцяне размяшчалася міхрабная ніша, арыента-
ваная ў бок Меккі.

Незадоўга пасля ўзвядзення гэтага храма ён быў змяняваны
казанскім мастаком Васільём Турыным і рысунак гэты быў размножа-
ны літаграфскім спосабам у Маскве. Гэта быў велічны будынак, а
мінарэт быў дамінантай у гандлёвым цэнтры Татарскіх слабод і
сапраўдным упрыгожаннем Казані.

У першай палавіне 19 ст. будынак мячэці змяніў свой перша-
пачатковы воблік: да асноўнага корпуса з поўдня і поўначы былі
прыбудаваны аб'ёмы, якія падоўжылі будынак удвая. Фасады атры-
малі сухую, лакавічную декарыроўку ў дусе "мікалаеўскага" класі-
цызму першай палавіны 19 ст. Плоскасць сцяны першага паверха
была вылучана гарызантальнай рустоўкай, над прастакутнымі након-
нымі праёмам другога паверха паявіліся простыя гарызантальныя
прафіляваныя карнізікі. Міхрабная зона, якая перамясцілася да-
лей на поўдзень, была вылучана невялікай цыліндрычнай глаўкай
з шатром. Там ж, верагодна, пабудавана і мураваная агароджа
мячэці з жалезнымі казанымі варотамі, якая захавалася да нашага
часу.

Н.Халітаў

ГУСАЙН, а л - Г у с а й н (у рускай літаратуры —

Х у с а й н) бен Алі Абу Абдаллаг аш-Шахід (629-680), малодшы
сын Алі бен Абі Таліба ад жонкі Фацімы, дачкі прарока Мухамеда,
трэці шэйцікі (імам. Нарадзіўся у Медыне. Пасля смерці старэйшага
брата ал-Гасана, у 669 г. стаў ал-Гусайн галавой алідскага роду
(гл. Аліды). Пад уплывам родзічаў Гусайн рашыў пачаць барацьбу
за халіфат супроць Амейядаў. У 680 г. на чале невялікага атрада
рушыў Гусайн на Куфу, але ў мясцовасці Нінавія (гл. Кербела) быў
акружаны войскам халіфа і ў няроўным баі загінуў разам са сваім
атрадам, аюдым братам Аббасам. Сястра і сын Гусайна былі схоп-
лены ворагамі, а галава Гусайна была адсечана і адаслана ў Да-
маск (пазней Язід галаву Гусайна вярнуў Алідам). Пакутніцкая
смерць Гусайна ўзрушыла шэйтаў, якія кінулі покліч: "Помста за
кроў Гусайна!", скаланушы ўсё мусульманскую імперыю. Гэта ху-
даснае забойства стала адной з прычын пазнейшага заняпаду Амей-
ядаў у Дамаску (750 г.). Да цяперашняга часу мусульмане-шэйты па-

нуць паміць Гусайна, у якім бачаць святога і пакутніка - у спецыяльных страсных містэрнях, так званых тазіе (аплакванне), якая складаецца з двух актаў: адзін - пад назвай Ашура адзначаецца ў мясцовасці Казіман, непадалёку ад Багдада, на працягу 10 дней мухаррэма (месяц, у які загінуў Гусайн); другі акт - праз 40 дзён, у Кербеле (так званае "Вяртанне галавы"). Нашчадкі Гусайна носяць ганаровае званне - сайіды.

З розных даведнікаў

ДУНГАНЕ, дунган (цюрк.), лохуэй, хуэй (саманазва), народнасць. Паводле перапісу 1989 г. у СССР было 69,3 тыс. дунган, у т.л. 30,2 тыс. у Казахстане, 36,9 тыс. у Кіргізіі, 1,1 тыс. у Узбекістане, 0,6 тыс. у РСФСР і інш. Размаўляюць на дунганскай мове. Пашыраны таксама кіргізская і казахская мовы. Пісьменнасць на аснове рускага алфавіта. Вернікі мусульмане-сунніты.

Дунгане - нашчадкі хуэй (народ у Кітаі, 8,6 млн. чал.), якія перасяліліся ў Казахстан і Сярэднюю Азію ў канцы 70-х - пач. 80-х гадоў 19 ст. з кітайскіх правінцый Шэньсі, Ганьсу і Сіньцзян. Яны ратаваліся ад праследавання маньчжур-кітайскіх правіцеляў пасля задушэння вызваленчага антыфеадальнага паўстання 1862-77 гадоў. На новых землях дунгане пасяліліся калоніямі групамі па зямляцкаму прынцыпу: у сёлах Каракануз і Шоршубе ў Казахстане - шэньсійцы, у сяле Ырдык у Кіргізіі - ганьсуйцы, у сяле Аляксандраўка на р. Сакулук (таксама ў Кіргізіі) - сіньцзянцы. Спачатку ў пасяленцаў сувязі паміж сабой не было, але з цягам часу яны наладзіліся, хоць доўгі час вахоўвалі даўгане рэгіянальныя адрозненні ў культуры.

Асноўны занятак даўган - земляробства, найбольш рысаводства і агародніцтва. Гадуець буйную рагатую жывёлу, авечак, свойскую птушку; частка дунганаў занята ў прамысловасці. Дунгане-перасяленцы аказалі дабратворны ўплыў на развіццё земляробства ў суседніх цюркскіх народаў.

Сем'і маладзетныя, але трапляюцца яшчэ і шматлюдныя сем'і. У дунган даволі моцныя крэўныя і зямляцкія сувязі. У мінулым існавала мнагахонства.

Пасяленні рэгулярнай планіроўкі. Традыцыйнае жыллё каркасна-

сдуваною канструкцією (спречи з сырцовою цегля ці камення) або глінабітня, шматкамєрня, з выходам з пакояў на крытую галєрєю. Характернай асаблівасцю была льянка (кан) у спальным пакоі, пад якім была пєч. На канє елі з посуду, які ставіўся на чіскія столікі. Традиційная мужчынская і жаночая вопратка блізка па пакрыю: куртка, якая зашпільвалася гузікамі на правы бок, шырокія порткі. Жаночае адзєннє ўпрыгожана вышўхай. Абутак з тканіны. Страмы пераважна з мукі (доўгія макароны) і агародніны, прыпраўленыя курацінай, баранінай, ялавічынай. Для смакання ўжывалі найбольш алей. Шматлікія закускі і салодкія страмы. Пачынаюць яду з чаю, заварваюць – супам. Мучныя страмы і парануў агародніну ядуць палачкамі. Ужываюць многа перцу, часнаку, цыбулі, воцату.

Зберагаліся народная медыцына, багаты фальклор (паданні, казкі). Атрымалі значнае пашырєннє формы сучаснай культуры, што знайшло адлюстраваннє ў транэфармацыі жыцця, вопраткі, харчавання, сямейнай арганізацыі.

Да 30-х гадоў 20 ст. сфарміравалася літаратурная мова. З 40-х гадоў 20 ст. (асабліва пасля Вялікай Айчыннай вайны, у якой дунганє прымалі ўдзел) узмацніўся працєс міграцыі ў розныя гарады. Паявіліся мяшаныя яшчє. Незалежна ад мєсца пражывання дунганє падтрымліваюць прэсныя сувязі са сваімі суплячмєнікамі ў Казахстанє, Кіргізіі, Узбекістанє, Расійская Федэрацыі. Найбольш захоўваецца традыцыйная кулінарыя. Рэлігія ўспрымаецца як частка нацыянальнай культуры.

А.Рашатаў

КЕРБЕЛА, Кербала, Машхад ах-Гусаян, горад у Іраку, у даліне р. Куфрат, за 102 км на паўднёвы захад ад Багдада. Адміністрацыйны цэнтр мухафазы Кербела. Пастаяннае насельніцтва каля 200 тыс. чалавек. Жывуць персы, арабы, індыйцы, пакістанцы і інш. Сучасны горад узнік у 7 ст., непадалёку ад руінаў старажытных гарадоў – Ніневіі (знішчана ў 612 г. да н.э.), Вавілона (2 ст. н.э.). Буйны гандлёва-транспартны пункт. Кансервавы завод, цукровыя заводы, тэкстыльныя прадпрыемствы. Рамёствы.

Кербела – свяцэнны горад мусульман-шыітаў, цэнтр паломніцтва шыітаў усяго свету, мєсца знаходжанія адной з галоўных святых – маўзалея Гусаяна, цэнтр вышэйшай тэалагічнай адукацыі!

і багаслоўскіх навук.

10 мухарема (г.эн. у дзень Ашура) – 10 кастрычніка 680 г. у мясцовасці Мінава ў няроўным баі з ваямікі атрад Гусайна – сына Алі і ўнука прарока Мухаммеда, а таксама зводнага брата Гусайна – Аббаса і іх 70 папярэнікаў па-зверску забіў чатырох-тысячны корпус амеяйцаў (гл. Амеяйды). Гэта падзея паклала пачатак культу Гусайна як святога. Мяркуемае месца пахавання (Кабр ал-Гусайн) стала святыняй, якая прыцягвае шлы шматлікіх паломнікаў. Першапачатковую грабніцу зацэпіла ў час наваднення ў даліне Еўфрата ў 860 г., пры хал'фе Мутавакілі, затым зноў у 979 г. пры Буідах. На месцы грабніцы быў узведзены велічны маўзалеі, у 1016 г. яго купал быў спалены, але неўзабаве ўзноўлены. Побач з маўзалеям пабудавана медрэсе. Для пакланення ў Кербелу прыходзілі славетныя кіраўнікі мусульманскіх дзяржаў, у тым ліку султаны і шахі, яны рабілі багатыя падарункі для маўзалея і медрэсе. У 1801 г. вяхасіты абрабавалі шыцкую святыню, але з цягам часу яна набыла новую веліч. Пра грабніцу пакінулі яркія апісанні сярэднявечныя гісторыкі і географы (ал-Істахры, Ібн Хаўкал, Ібн-Батута).

Сучаснае свецкае помнішча памерам 48х42 м знаходзіцца на вялікім надворку плошчай 108х82 м і абкружана зводчатым калідорам, па якім пілігрымы робяць рытуальны абход (таваф). Сцены будынка ўпрыгожаны багатым арнамантам. Грабніца ал-Гусайна размешчана ў цэнтральным зале будынка. Каля ўвахода ў маўзалеі – два мінара-ты, да падворка прымае вялікае медрэсе і мячэццо.

А.Кушаў

КІРКОР Адам Ганоры Карлавіч (псеўд. Ян са Слівіна, Ян Валітурскі, Сабары і інш.; 21.I.1818, в. Слівіна Манастыршчынскага раёна Смаленскай вобл. – 23.II.1886, Кракаў), беларускі, польскі і рускі грамадскі дзеяч ліберальнага кірунку, публіцыст, выдавец, гісторык, археолаг, літаратуразнавец, этнограф. Член-карэспандэнт Імператарскага археалагічнага таварыства (1856), член рускага географічнага таварыства (1857), Акадэміі ведаў у Кракаве (1873). Вучыўся у Магілёўскай (да 1834) і Віленскай (да 1838) гімназіях. У Вілені выдаваў літаратурна-навуковы альманахі "Radegast" ("Радэгаст", 1843), "Pamiętniki historyczne" ("Разумовыя дзённікі", т. I–3, 1845–46), "Памятныя кніжкі Вілен-

ская губерні" (1850-54), часопіс "Тeka Wileńska" ("Віленскі зборнік", 1857-58), альманах "Річмо з гісторыі Вільнянскіх" ("Віленскі альманах", 1859, 1862), дзе амятаў свае працы па гісторыі і этнаграфіі Беларусі і Літвы. З 1865 член Віленскай археалагічнай камісіі, хавальнік Віленскага музея старажытнасцей, якому ахвяраваў сваю калекцыю археалагічных знаходак у Мінскай і Віленскай губернях. У 1860-65 рэдактар газеты "Віленскі вестник". Узначальваў віленскі гурток беларускіх, польскіх і літоўскіх пісьмэннікаў. З 1859 г. уладальнік друкарні ў Вільні, дзе выдаваліся танныя кніжкі для народа на польскай, літоўскай і рускай мовах (планаваліся і беларускія выданні). У 1868-1871 гг. адзін з выдаўцоў газеты "Новое время" у Пецярбургу. З 1872 г. у Кракаве чытаў лекцыі па славянскіх літаратурах у тэхнічна-прамысловым музеі. У 1874 г. гэтыя лекцыі выйшлі кніжкай "Пра літаратуру братніх славянскіх народаў", якая пачынаецца раздзелам пра беларускую літаратуру. У "Нарысах сучаснай рускай літаратуры" (1873) даў высокую ацэнку творчасці В.Р.Бялінскага, М.Г.Чарнышэўскага, М.А.Дабраўскага. Гісторыі і прыродзе Беларусі, матэрыяльнай і духоўнай культуры беларускага народа прысвечаны працы Кіркора "Рэшткі язычніцкіх звычаяў на Беларусі" (1839), "Аб этнаграфічнай мяжы літоўскай і славянскай народнасцей у Літве" (1857), "Этнаграфічны погляд на Віленскую губерню" (1857-59), "Аб першабытнай славяншчыне" (1875), "Літоўскае Палессе" і "Беларускае Палессе" ("Жывалісная Расія", т. 3, ч. 1-2, 1882; у 1993 г. у выдавецтве "Беларуская энцыклапедыя" гэты том выданы рэпрэнтна), "Гісторыка-статыстычныя нарысы Віленскай губерні" (т. 1-2, 1852-53) і інш. Аўтар успамінаў "Літоўскія абразкі" (1874), дзе расказваецца аб дружбе беларускага рэвалюцыянера і паэта Ф.Савіча з рускімі і польскімі аднадумцамі, "З віленскіх успамінаў" (1884), "Успаміны з 1860-1863 гадоў (1884-1885).

А.І.Малыдзіс

У артыкуле Г.В.Кісялёва, які напісаў пра А.Кіркора для 3-га тома бібліяграфічнага слоўніка "Беларускія пісьмennisкі" (Мн., 1994, стар. 226-229), змешчана абшырная бібліяграфія -

назвы прац А.Кіркора і артыкулы пра яго і яго творы. Сярод інашага Г.В.Кісялёў у гэтым артыкуле падае, што Кіркор належаў да небагатага беларускага шляхецкага роду татарскага паходжання. Бацькі яго (Кароль Мікалаевіч і Тэклія Маркаўна «Валадзімовічаў») належаў невялікім фальваркам Грынеўшчына (Кіркораўшчына) у Клімавіцкім павеце.

КРАШЭНЫ, ахрышчаныя татары, керешен (саманазва), этнаканфесійная група (агульнасць) у складзе Волга-Уральскага рэгіёна, жывуць пераважна ў Татарстане, невялікія групы ва Удмурціі, Башкортастане і ў Чэлябінскай вобл. (у апошняй - нагайбакі).

Паводле перапісу насельніцтва 1926 г., калі крашэны і нагайбакі ўлічваліся не ў складзе татар, крашэнаў было 101,4 тыс., нагайбакаў - 11,2 тыс. чалавек. У крашэнаў вылучалася пяць гаворак: аказанскіх крашэнаў, крашэнаў Ніжняга Прыкам'я; нагайбакаў, чыстапольскіх крашэнаў, молькаўскіх крашэнаў. У асноўным яны існавалі ў рамках сярэдняга дыялекту татарскай мовы (выключэннем в'яўляецца гаворка молькаўскіх крашэнаў, якія бліжэй да заходняга дыялекту. У складзе крашэнаў вылучаюцца этнаграфічныя групы: молькаўская, чыстапольская, заходне-перадкаўская, слабужская, мёндзялінская, бакалінская, нагайбакская. Вернікі-крашэны шынаюць праваслаўе.

У фарміраванні крашэнаў удзельнічалі як фіна-угорскія, так і ірксскія, у т.л. позаяіркскія - кыпчакска-нагайскія кампаненты. Відавочна, што ў час хрысціянізацыі не ўсе крашэны знавалі іслам. Як самастойная агульнасць яны сфарміраваліся ў некалькі этапаў. Тым, хто прыняў праваслаўе ў 16 - першая палавіна 16 ст. хутка абруселі і ў далейшым выступалі як частка рускага этнасу. Ядро крашэнаў складалася за кошт хрысціянізацыі часткі татар Паволжа ў другой палавіне 16-17 ст.ст. Гэта група (на пач. 18 ст. - каля 17 тыс. чал.) пазней атрымала назву "даўней ахрышчаныя". У першай палавіне 18 ст. ў Паволжы пачалася хрысціянізацыя народа. Пры гэтым была зроблена спроба ахрысціць у праваслаўе і татар, што выклікала іх супраціўленне (татара-башкірскае паўстанне 1755 г., актыўны ўдзел у олянскай вайне пад кіраўніцтвам Е.Пугачова) і ў цэлым не мела поспеху. У першай палавіне 18 ст. каля 3,5 тыс. татар было ахрышчана. Яны ўтварылі групу "новаахрышчаных". Да 60-х гадоў 18 ст. ўдзельная вага кра-

знау у складзе татар Піволжа і Приуралля досягнула максимуму лелітні - 7,6%. Да таго ж многія прадстаўнікі татарскай арыстакратыі, якія ахрысціліся з мэтай захавання сваіх уладанняў у 16 - пач. 18 стст. абруселі ўжо ў 17-18 стст. (напрыклад, Бегаватавы, Бігловы, Янгольчыны, Урусовы, Шырынскія і інш.).

У 19 ст., асабліва з 60-х гадоў, сярод крамэнаў пачаўся рух за пераход у мусульманства. Ён ахепіў найперш "новаахрышчаных". Адыход крамэнаў, у тым ліку і "даўней ахрышчаных", узмацніўся з 1905-07 гадоў. У пачатку 20 ст. каля 40% крамэнаў перайшлі ў мусульманства. Гэты працэс быў звязаны з кансалідацыяй татар у перыяд фарміравання адзінага этнасу. Колькасць крамэнаў у 18 - пачатку 20 стст. глядзі ў лічбах:

1719 г. - 17,0 тыс.,	1744 г. - 23,0 тыс.,	1762 г. - 30,3 тыс.,
1762 г. - 35,1 тыс.,	1795 г. - 40,0 тыс.,	1833 г. - 68,7 тыс.,
1857 г. - 36,3 тыс.,	1847 г. - 110,0 тыс.,	1911 г. - 123,0 тыс.,
1920 г. - 120,0 тыс.,	1926 г.,	120,7 тыс.

У пачатку 20 ст. этнаканфесійная агульнасць крамэнаў складалася з групы, у якіх саманазва керэвен (у некаторых, як, напрыклад, у нагайбакаў, італьянскіх), замацавалася. У сувязі з устойлівым характарам дадзенай агульнасці, якая ў час перапісу 1920 і 1926 гадах вылучалася нават у якасці самастойнай этнічнай адзінкі - "народнасці", пасля 1917 г. у Татарстане ўзнікла "крамэнскае пытанне", для рашэння якога выявіліся падыходы: наданне крамэнам пэўнай аўтаноміі ці шлях "збліжэння" з астатнімі татарамі. У выніку вострай барацьбы атрымала перамогу так званыя сярэдняя лінія, калі пры прадастаўленні крамэнам пэўнай культурнай аўтаноміі вялася палітыка згладжвання розніцы паміж крамэнамі і татарамі-мусульманамі. У далейшым ва ўмовах уважэння атэізму ў дзяржаўную палітыку магчымасць зацвярджэння самабытнасці крамэнаў аказалася значна зжуджанай. У апошнія гады абазначылася тэндэнцыя для росту самагэтанічнасці крамэнаў, адным з адлюстраванняў якога стала стварэнне "Этнаграфічнага культурна-асветніцкага аб'яднання крамэнаў".

Традыцыйная культура крамэнаў дастаткова своеасаблівая, што звязана з асаблівымі фарміравання агульнасці і з уздзеяннем на іх. На ўмогах ізаляцыі крамэнаў ад агульнай масы татар-мусульман адбылася кансервацыя некаторых элементаў традыцый-

най культури, якія пераплілися з елементами християнської культури. На основних елементах культури крашені збіжжівці — азанські татари, хоча особини групи крашені зв'язані і з татарами — мішарами (чистопольськими, молькаўськими).

Найважливішу роллю в господарстві крашені іграла землеробства са збожжівцями спеціалізація (жита, пшаниця, пшениця, ячмень, горох, садовина). З технічних культур вирощували канюпу, радзей — лён. Агародництва і садовництва були развиті слабо, обмежувалися вирощуванням бульби, цибулі, м'яса капуста, гарбузоу. Живітварства мела другорядне значення, гадали коней, кароу. Швачка, козау, свиней (аб познім палюванням свинагодулі свідать той факт, що гетая живітварства іє фігурує в традиційних ритуалах і мяса живітварства в аградарстві стравах адсутнічє). Гадали свійську птицю (кури, гусі, м'ясомі качки, індикі). Імаларства, рибаловства і палюництва мели аматарські характер. Промисли, аволі разнастайні: ткацтва, плетіння, апрацюка древа, воуны, скуру і інш.

Тыты паселення: вёскі, сёлы (аулы), у асновім латчинна-рачинія ці даліннага тыпу. У 19 ст. пераважала лінейная форма планіроўкі вёсак. Садзібныя пабудовы, якія ўтваралі адзіны комплекс, складаліся з драўляных зрубных хат, пераважна двух-імаерных (хата-сені), з перагу господарчых пабудоу (свірны, хляны, лазні, дрывогні, скляпы і інш.). Дажі былі з дошак, са-ламяныя, пакрытыя тряснягом, дубам. Традиційным быў падзел дома на дзве палавіны — белую (ак ой) і чорную (кара ой). Ганаровым месцам у крашені — нараўне з тур (асвятчонае месца насупроць дзвярэй у цэркаў), было месца абразоу (кошт почмак, тэрэ почмак). Жылая частка пакоя раздзялялася як і ў татар-мусульман парагародкай ці фіранкай на дзве палавіны — мужчынскую і жаночую. Ва ўнутраным убранстве жытця шырока ўжываліся ручнікі з каляровымі канцамі, сурветкі і інш. Мебля — нары, ляханкі і ланы. У канцы 19 ст. паявіліся деталі гарадскога побыту (стали, буфеты, ластеркі, гадзінікі і інш.).

Каспрі розных груп крашені меу адрозненне. У другой палавіне 19 ст. вопратку шлі з самаробнай суровай тканіны (ла-ча), а ў канцы 19 — пач. 20 стст. пачыналіся фабрычныя тканіны.

Але да калектывізацыі фабрычныя тканіны скарыстоўваліся толькі для шнця святочнага касцюма. У крашені самаробныя тканіны за-

хоуваліся на шитку больш, чым у татароў-мусульман. У крапёнаў доўга як упрыгожанне зберагаўся прыгожы пояс (зэр). Найбольш былі папшыраны сарочкі тунікападобныя, без плечавых швоў, з белага палатна (пакрой аднолькавы для мужчын і жанчын). Другі тып жаночай сарочкі з адрознай таліяй, з упрыгожаннем груднога выразу (ізу), са аборкамі (у розных групах ізу па форме адрозніваліся; абортнаў таксама было больш ці менш у лакальных падгруп). Пераход да гарадскога касцюма адбыўся на аснове апотнага тыпу жаночага адзення шляхам дадавання асобнымі дэталямі. Замужнія жанчыны пад сарочкай насілі ўпрыгожаныя з вышыўкамі ці аплікацыяй з кускаў каляровага паршылю нагруднікі (кукрэчэ). У мужчын вышывалі канцы рукавоў, падол, прыполак сарочкі жаніха. Порткі — з шырокім крокам, аднолькавага пакою для мужчын і жанчын. У мужчын у пачатку 20 ст. папшырыліся порткі гарадскога тыпу — чалбар. Як у мужчын, так і ў жанчын былі папшыраны фартухі. У жанчын фартух быў часткам святочнага касцюма.

Як верхнюю вопратку для жанчын і для мужчын (да сярэдзіны 19 ст.) выкарыстоўвалі камзол, які ў жанчын меў дапасаваную ў стане форму. Святочныя камзолы, асабліва ў дзяўчат, упрыгожваліся аплікацыяй з каляровых тканін, стужак, срэбнага пазументу і г.д. Характэрная летняя вопратка для дзяўчат, а таксама маладых жанчын — зіян (з палатна). Пасля яго шлі і з фабрычных тканін. Святочныя зіяны, асабліва ў маладзёі, упрыгожваліся. У даўнейшыя часы ў крапёнаў былі і іншыя халатападобныя віды вопраткі — джуа (чыба). У мужчын найбольш папшыраная верхняя вопратка — казакін (з дапасаванай спіной), з доўгімі рукавамі і невысокім стаячым каўняром. У вяснова-вясенні сезон насілі чыкмень (чыкмен) з сукня (у мужчын — з прамой спіной), у жанчын — дапасаваны — прыталены да стану, жанчыны насілі таксама армяк (дапасаваны да стану з чорнага сукня). Мужчынскае і жаночае адзенне — бішметы з фабрычных тканін на ваце, футры, паўкажухі і кажухі. У дзяўчат футры ўпрыгожваліся прашыўнымі каляровымі ўзорамі ці аплікацыяй.

Шырокае ўжыванне аплікацыі адрознівае крапёнаў ад татароў-мусульман. Абудак: лавці (чабата) татарскага ўзору, ваўняныя шкарпэткі (тула оек), робленыя панчохі, боты (у т.л. чэрэк башмак) і гайлак, таксама і валяныя талёшы — йон ката. Галаўныя ўборы ў мужчын у асноўным таго ж тыпу, што і ў іншых татароў.

Зімов шапка з афучины, часам падшита па краях футрам (камады бурек) Уживаецца і рускі малахай. Летам валены з воўты капля-люш чоўны або шэры. Павней папырыліся і гарадскія шапкі. На-цыянальна татарска-мусульманскія тыпы галаўных убораў (тубэтэй, кэлэпеш) не ўжываліся. У жанчын таксама не назіралася шэрыг ты-паў галаўных убораў (малыя калфакі, камчат бурек, каттардшы і іншыя), якія, відавочна, успрыималіся як мусульманска-татарскія.

Дзяўчаты валасы на галаве не ўкрывалі, жанчыны насілі се-року (сурекэ), якая была складаным уборам з валасніка (мелэчэ) і павязкі (ці пакрывала ў злёжнасці ад узгосту). Дзяточны га-лаўныя ўборы: калфакі, якія насілі разам з ука чачаі – налобнай павязкай і такія – шлемаладобнай формы (у некаторых групаў крашэнаў). Упрыгожэнні вельмі разнастайныя – сярэбраныя манеты, швейцарскія віскі, з выкарыстаннем пацерак, дробных каралаў і г.д. (галаўныя павязкі, нахоснікі, завушніцы, нашийныя ўпры-гожэнні, бранзалеты і г.д.).

Аснова харчавання крашэнаў – мучныя і крупяныя вырабы. З мясных страваў – бараніна, цялічына, ялавічына. Свініна – не паўсюдна. З птушак – кураціна, гусяціна, мяса качак. Каніна ўжывалася не ўсюды. У адрозненне ад мусульман крашэны шырока ўжывалі грыбы. Спецыфіка крашэнскай кулінарыі – прыгатаванне студзеня (квашаніны). Папырана выкарыстанне ў ежу крыві жывёл (кан тэбэсе). Малочныя страі разнастайныя: малако, сметана, масла, катык (від кіслата малака), творог (сметчэк, сазма), сыр – чыгыт (але не ўсюды). Асноўны напітак – чай, таксама айран (сумесь катыка з вадой), квас, піва (сыра) – абавязковы напітак на вяселлях, мядовыя напіткі (у т.л. і алкагольныя), самагонка (кумышка).

Многія характэрныя рысы традыцыйнага побыту крашэнаў ужо зніклі. Традыцыйны казцом збярогся толькі ў выглядзе сямейных рэліквій. Побыт крашэнаў адчуў моцны ўплыў сучаснай гарадской культуры.

А. Ісхакаў

КРЫНІЦКІ Аляксандр (7.6.1890 - 5.6.1976), Імам Некрашунскага (1934-1939) і Віленскага (1939-1944) джаміятаў, Імам ваколіцы Сандыкаўшчына (1944-1976). У яго бацькі Аладына Амуратавіча і маці Зофіі была яшчэ сястра Ева, якая стала жонкай штабс-капітана рускай арміі Міцвея Вільчынскага, з якім дзявала свой век у Сандыкаўшчыне, дзе і пахавана на мізары. Арабскую пісьменнасць і асновы Ісламу Аляксандр Крыніцкі вывучаў у годжыя. У 1925 г. ён узяў шлюб з Эжыяй Вільчынскай, меў дачку Айшу (уначка яго Вольга Крыніцкая - доктар). У 1939 г. быў выбраны Імамам Віленскага джаміята. Польскім татарам ён быў вядомы як ісламскі першаа ўсепольскага кангрэсу і член Найвышэйшай Мусульманскай Канегіі. У 1941 г. памёрла яго жонка, пахавана на мізары ў Немежы. У 1944 г. Аляксандр Крыніцкі з дачкой пераехаў у Сандыкаўшчыну, дзе быў Імамам. У час калектывізацыі ў Заходняй Беларусі ў 1949 г. татары выбралі яго старшынёй татарскага калгасу. Чалавек добрага сэрца, высокай культуры, вельмі прыемны голас яго застаецца ў памяці татар-мусульман. Спачывае на мізары ў Сандыкаўшчыне.

А.Гарадзенскі

ЛІБЕЦЬ Сямён Сцяпанавіч (Ісмаіл Мустафавіч, нарадзіўся 25.7.1934, в. Казяны Браслаўскага раёна Віцебскай вобл.), доктар тэхнічных навук (1992), прафесар (1992). Скончыў Беларускі лесатэхнічны інстытут (1958). Працаваў у Беларускім дзяржаўным тэхналагічным універсітэце асістэнтам (1962-67), ст.выкладчыкам (1968-71), дацэнтам (1971-91), прафесарам (з 1992). Асноўны накірунак навуковай дзейнасці: стварэнне машын і абсталявання для механізацыі працаёмкіх загрузачна-фарміравальных працэсаў на прадпрыемствах лясной і дрэваапрацоўчай прамысловасці, а таксама машынабудавання. Стварыў тэарэтычныя асновы распрацоўкі загрузачна-фарміравальных працэсаў і машын. Кіраваў навукова-даследчымі і вопытна-канструктарскімі работамі па іх стварэнню і ўкараненню ў вытворчасць. Аўтар 128 навуковых публікацый і 48 вынаходстваў, падрыхтаваў 5 кандыдатаў навук.

МАІЛА, А х ь - М а і л а , 5-я сура Кур'ана. Складаецца з 120 аятаў. Лічаць яе медынскай. Назва паходзіць ад слова ў ІІ2 аяце. Па-беларуску назву суры перакладаюць як З а с т а ў - л е н ы стол, Т р а п е з а. Сура гэтая з ліку доўгіх, уключае галоўным чынам рэлігійна-праўныя ўказанні. Тут наказы мусульманам аб паляванні, мусульманскіх стравах, статусе жанчын, пра малітвы і дапамогу бедным, рытуальнае абмыванне, пра іудзеяў і хрысціян, злодзеяў і іх пакаранне, пра клятвы і прысягу, алкагольныя напіткі і азартныя гульні, сведкаў пры складанні тэстаменту (завяшчання) смертальна хворым чалавекам. Даследчыкі Кур'ана і Бібліі знаходзяць у гэтай суры некаторыя сувязі - пэўнае падабенства матываў і падзей.

В.Вяляўскі

СВІНІНА. Паводле паданняў першабытны чалавек, які рассяліўся па зямлі і забыў пар навуку першага чалавека і прарока Адама, ёў амаль усё, хоць на падсвядомым узроўні, які даступен і азярам, некаторых раслін і жывёл есці асцерагаўся. Царом Муса (Майсей) перадаў для іудзей, якую жывёльную ежу Бог лічыць чыстай, дазволенай у ежу, а якую нчыстай, забароненай. У Святых Кур'ане (сура 2-я, аят 174; 5-я, аят 4; 6-я, аят 146; 16-я, аят 116), сярод інтага, забаронена мусульманіну ўжываць свініну.

Калі мусульманін памірае з голаду, а дазволенай ежы няма, то ён можа есці і недазволенае, у тым ліку і свініну. Знаходзячыся на вайскавай службе ў акружэнні інтатерцаў ці атэістаў, мусульманін вымушаны есці страву, прыгатаваную з прадуктаў, якія забаронены яму паводле Ісламу. Але за гэты прымус супроць волі мусульманіна пакаранне панясучь крыўдзіцелі. Каб чытач уявіў сабе, што значыць мусульманіну есці свініну, дык гэта тое ж, што беларусу, рускаму ці паляку есці сабакіну, даджаных чарвей (добра адкормленых, памерам з сасіску), змеяў, хоць у некаторых народаў свету гэтыя стравы лічацца найкаштоўнейшымі і найсмачнейшымі.

У 19-м стагоддзі біёлагі ўстанавілі, што пры ўжыванні свініны бывае хвароба т р ы х і н е л ё з, узбуджальнікам якой з'яўляецца трыхінела. Асноўныя носьбіты трыхінелы - свінні, ваўкі, лісы, каткі, сабакі, мядзведзі, папукі, мамы. Для гэтых

жывёл трыхімела шкоды не прыносіць, але чалавек, калі паядае мяса гэтых жывёл, якое недастаткова праварана ці пражарана, заражаецца лічынкамі паразіта і вельмі цяжка хварэе (каб хворы не страціў розуму ад страшнага болю, яго ўвесь час на працягу 30-40 сутак палілі спіртамі. Калі ў выніку такога лячэння чалавек і жыў, то найчасцей становіўся алкаголікам).

3 ровных даведнікаў

СМОЛЬСКІ Вякір Міхайлавіч (12.7.1913, Мінск - 28.9.1982), вучоны-цэпфізік, член-карэспандэнт Акадэміі навук БССР з 1967 г., доктар тэхнічных навук з 1958 г., прафесар з 1961 г. З сям'і служачага, у 1935 г. ст. навуковы супрацоўнік лабараторыі прамысловай вентыляцыі Навукова-даследчага інстытута ахоны працы, з 1946 г. старшы выкладчык, з 1949 г. дацэнт Беларускага політэхнічнага інстытута, з 1958 г. загадчык лабараторыі цэпфі-і масаабмену АН БССР, у 1959-1971 гадах намеснік дырэктара, з 1971 г. загадчык лабараторыі тэрмааэрадынамікі Інстытута цэпфі-і масаабмену АН БССР.

Працы Б.М.Смоўскага прысвечаны метадам тэрмавільтэжнай апрацоўкі тэрмаадчувальных матэрыялаў, а таксама працэсам пераносу цяпла і рэчыва ва ўмовах вакууму. У выніку даследаванняў вызначыў аптымальныя ўмовы для інтэнсіфікацыі сублімацыйнага абязводжвання капілярнапорыстых рэчываў. Удзельнічаў у абароне Масквы, Ленінграда. Падпалкоўнік, камбат. Узнагароджаны ордэнам Аляксандра Неўскага, ордэнам Чырвонай Зоркі, дзюма ордэнамі Айчынай вайны I ступені, ордэнам Айчынай вайны II ступені, медаламі.

ТАТАРАЎ. Крамянцы, кліматычны курорт на Украіне, у Івана-Франкоўскай вобл. Размешчаны ў гарах (Украінскія Карпаты), у даліне р. Прут на вышыні 750 м над узроўнем мора. Лета ўмерана цёплае, зіма - мяккая. Лячэбныя сродкі - клімата-тэрапія. Паказанні: актыўныя сродкі туберкулёзу. Працуе круглы год.

ТАТАРСЬКІ ПЕРАВАЛІ, паніженіє ў Украініскіх Карпатах паміж вытокамі рэк Прут і Ціса, па якім на вышні 931 м над узроўнем мора праходзіць чыгунка Івана-Франкоўск - Рахаў.

ЦЫБУЛЯ-ТАТАРКА, цыбуля-батун, трубчастая цыбуля, зімовая цыбуля, пасчаная цыбуля, шматгадовая зімаўстойлівая моцная-лінастая расліна. Утварае невялікую цыбуліну цыліндрычнай формы, якая пераходзіць у несапраўднае сцябло з полым трубчастым лісцем. У першы год вырастае лісце даўжынёй 25-30 см. На 2-і год цыбуліна-татарка ўтварае кветкавае сцябло, цвіце, абнасець-ваецца. Адначасова адбываецца дзяленне і пад восень утвараецца 5-7 даччыных раслін у адным кусце. На 3-і год узмацняецца ўтварэнне новага лісця і кветкавых сцяблаў, на 3-4 кусты можна дзяліць для размнажэння. Па смаку лісце цыбулі-татаркі крыху са-ступняе зеляніне рэпчатой цыбулі, але паводле хімічнага саставу і колькасці вітамінаў яно блізкае да яе. Вітаміну С 95-110 мг %, утрымлівае вітаміны В₁, В₂, Д, РР, солі фосфару і іодзі, да 9,5% сухіх рэчываў, 2,3% цукру. Цыбуля шырока культывуецца на Далёкім Усходзе, у Сібіры, Кітаі, Японіі і Карэі (магчыма, што на Беларусі, таксама як і аер - татарскі карань - завезлі татары).

З розных дзевяцінаў

ЧУМАР, клёцкі па-татарску. Папулярная казанска-татарская страва. Ахалоджаны падсолены булён, звараны з бараніны, ялавічны ці курыны скарыстоўваюць для замесу цеста з яек, пшанічнай, або гарохавай, грэчнавай, чачавічнай мукі, з цеста качаюць невялікія клёцкі памерам з лясны арах і кідаюць іх у булён-кіпенё. Часам у булён перад гэтым дадаюць бульбу і маркоўку, гатуюць, а гэтым яшчэ 30 хвілін гатуюць разам з клёцкамі.

Зудейка з Гродзеншчыны хоча даведацца, адкуль у "Аль-Кітаба" сродкі на выданне "Байрама" і што татары могуць зрабіць для таго, каб часопіс выходзіў часцей і атрымліваў яго кожная сям'я.

Адказ: Нам дапамагае Аллаг праз добрых людзей. Склаўшы рукапіс квартальніка, надрукаваўшы яго так-сяк на машыцы, мы не ведаем, дзе ўзяць грошы, каб заплаціць за чысты перадрук і за тираж. Колькі? Сабекошт адной кніжачкі "Байрама" каля 20 тысяч рублёў. Пяць гадоў таму мы маглі прадаваць нашым чытачам кніжачку за 1-3 рублі, а грошы ішлі на наступны нумар нашага выдання. Цяпер жа нашы чытачы збяднелі і ўжо мала хто можа купіць кніжачку. Некаторыя мусульмане, далёка не самыя заможныя, даць грошы ці інакш дапамагаюць нам. Згодна з мусульманскай втыкай прозвішча і імя таго, хто дапамагае бедным ці грамадству, ведае Аллаг, а выхваляцца мусульманіну сваёй шчодрасцю грэх. Ках! х дапамогу "Байраму" аказвае хто-небудзь з хрысціян ці іудзеяў, атеіст, то са згоды нашага прыцеля ці прыцеляў мы называем іх імёны.

Выказваліся меркаванні пра тое, што калі б сабрала нейкія сродкі адзін раз абшчына Іўя, другі раз абшчына Навагрудка, трэці-чацвёрты раз абшчына Менска, то мы маглі б аб гэтым напісаць у адпаведным нумары "Байрама". Але будзе толькі тое, што наканавана Аллагам.

Ян Гвоздаўскі з Мядзельшчыны пытае, чым кіруюцца ў "Байраме" друкуючы матэрыялы пра мусульман і людзей іншай веры. З адной кніжачкі, якая яму трапілася, усяго зразумець нельга.

Адказ: Мы думаем, што пытанне і адказ зацікавяць і іншых чытачоў (інакш, мы б яму маглі даслаць асабісты ліст). У нашым квартальніку ёсць два віды артыкулаў — звычайныя, па'ёрам да 10 старонак, і карацелькі — для энцыклапедычнага даведніка "Татары Беларусі, Літвы і Польшчы". Дык спачатку паспрабуем адказаць на тую частку пытання, якая, магчыма, датычыцца энцыклапедычнага даведніка. Мы называем гэтыя артыкулы пробнымі, бо і сапраўды яны пробныя. Пра кожную такую даведку чытач-эрудыт мо-

ха сказаць нешта цікавае і патрэбнае. Назаві мы гэтыя публікацыі ўзорнымі – колькі б пасыпалася заўваг, крытыкі! А так ніхто і нічога.

Вялікія артыкулы ў "Байраме" – гэта тое, што цікава пра гісторыю і культуру татар і мусульман, а калі пра чалавека, то абм чалавек быў добры.

Можа мы, пане Яне, і не зусім пра тое адказалі, пра што Вы пыталі. Адкажа Вам нехта ў наступным "Байраме".

Спадарыня Халецкяня і Вільнюса нагадвае нам, што яе ўнучка-скрыпачка даўно навучылася выконваць тры татарскія песенькі, якія раней друкаваў "Байрам". Калі ж будуць новыя?

Адказ: Гэта наш недагляд, што мы малым надаем мала ўвагі. Закапаліся ў іншых справах, а пра дзяцей забыліся. Відаць таму, што найбольшыя дзеячы, якія клапаціцца пра ўвесь народ, нават усё чалавецтва, застаюцца без сваіх дзяцей. Абмяжым хоць крышачку зладодзіць нашу абмяжавасць.

Анвар з Брэста піша, што ў школе яму вельмі хацелася быць выбраным хоць бы ў санітарную тройку, але яго за ўсё ждзецца так ні разу не выбралі, хоць ён выбіраў шмат разоў і ў гарадскія, і ў Вярхоўныя Саветы і нават прэзідэнта. Цяпер, калі пайшоў на пенсію, вырашаў дзяк высунуцца ўперад – здаць экзамен на веданне гісторыі і культуры літоўскіх (г.зн. беларускіх, польскіх і літоўскіх татар – заўвага рэд.). Чуў ён, што такія экзамены можна будзе здаваць пры праўленні "Аль-Кітаба".

Адказ: Паважаны наш брат Анвар! Ібрагім Канапацкі, кандыдат гістарычных навук, дацэнт Беларускага дзяржаўнага педагогічнага ўніверсітэта працуе над праграмай курса па гісторыі і культуры татар Беларусі. У наступным нумары "Байрама" будзе надрукавана каля 50 пытанняў пра татараў-мусульман. Некаторыя нашы чытачы могуць запытаць: а што дасць чалавеку гэта "мерапрыемства"? Амаль нічога, калі не лічыць, што ён яшчэ можа нешта зразумець, вывучыць, раскажаць сваім родным, блізкім, знаёмым, што ён не камень, не пеня ці калода, якая ... дзяліць сабе і ўсё.

Эмір Крыніцы са Шчучынскага раёна даслаў у рэдакцыю "Байрама" лісты, якія мы друкуем у гэтым нумары хвортальніка пад

назвай "Лісты = Сандыкаўшчыны". Чытачы могуць падзяліцца сваімі думкамі непасрэдна з Э.Крыніцкім, ці праз редакцыю "Байрама".

Толькі друкаваць, ці друкаваць і перадрукоўваць. Мы атрымалі два лісты, у якіх выказваліся аўтары, ці трэба кварталніку, які і так малы па аб'ёму, займаць плошчу на тое, што ўжо даўно ўсім вядома. Але мы пачынаем, каб больш людзей выказалася на гэту тэму, а тады ўжо і надрукуем аргументы дыспутантаў.

Спадзіемся, што рубрыка, азначаная ў гэтым нумары, стане пастаяннай і можа будзе і цікавай.

АНАЛІЗ ГЭТЫХ ЛІЧБАЎ ВЫКЛІКАЕ Ў ТАТАРАЎ ТРывОГУ

Паводле дадзеных перапісу насельніцтва 1989 года на Беларусі жыло 12436 татар. З агульнай колькасці занятае насельніцтва складае 7808 чалавек. У горадзе жыло 10618 татар, у сельскай мясцовасці – 1818 чалавек. Мужчын было 6363 чалавек, жанчын – 6073 чалавек. У горадзе мужчын татар – 5426, жанчын – 5192. У сельскай мясцовасці мужчын – 937, жанчын – 881. (Дадзеныя дзяржаўнага камітэта па статыстыцы. Вынікі Усесаюзнага перапісу насельніцтва 1989 года. Размеркаванне насельніцтва па нацыянальнасці, роднай мове і другой мове народаў СССР па Беларускай ССР. Табліцы 9.10 (абсалютныя дадзеныя) М., 1989 г.)

Урбанізацыя насельніцтва прывяла да рэзкага скарачэння татарскай сям'і. Калі да другой сусветнай вайны (паводле перапісу 1926 года) сярэдняя статыстычная татарская сям'я складала 8–10 чалавек, то сёння – 3,2 (у горадзе) і 3,9 (у сельскай мясцовасці). Наўраецца агульная тэндэнцыя зніжэння натуральнага прыросту, выкліканая з аднаго боку зніжэннем нараджальнасці, з другога – высокай смертнасцю сярод беларускіх татар. Шмат змешаных сямей (70% ад агульнай колькасці). Калі не будуць прыняты дзяржаўныя праграмы па захаванню гэтага рэліктавага этнаса беларускіх татар чаканне лёс караімаў, якіх ужо засталася толькі 256 чалавек. Усё гэта вынік той палітыкі, што праводзілася ў папярэднія гады, якая па задумцы кіраўнікоў савецкай дзяржавы павінна была прывесці да ўтварэння адзінай супольнасці – "савецкага народа".

І.Каніпацкі

Рэдакцыя квартальніка "Байрам" атрымала лісты ад Э.Крыніцкага з Сандыкоўшчыны Васілішкаўскага сельсавета Шчучынскага раёна Гродзенскай вобл. (памтомы індэкс 231522). Мы друкуем гэты матэрыял без усялякіх заўваг, толькі тое, што аўтар напісаў чырвоным колерам, мы падкрэсліваем простаю лініяй.

Папярэдняя і кароткая заўвага рэдакцыі "Байрама".
Э.Крыніцкі ў сваіх лістах закранае некалькі пытанняў. Пра тое, дзе, хто і калі ўпершыню ўпамінае пра татараў і іх знаходжанне

ў Вялікім Княстве Літоўскім. Думаю, што ўпершыню яны сталі вядомымі тут у пачатку 1240-х гадах. Пра пасяленне татараў на землях Вялікага Княства Літоўскага, пра татарскія мізары (могілкі), мяцежі можна гаварыць толькі пасля афіцыйнага надання зямлі татарам у 1397 г.

Другое важнае пытанне — па сваёй ахвоты ці як палонныя былі паселены ў ВКЛ татары — адназначнага адказу няма. Ёсць розныя меркаванні і яны, спадзяюся, будуць надрукаваны ў "Байраме".

Пра гэтыя і іншыя бакі жыцця татараў Беларусі, закранутыя ў лістах Э.Крыніцкага, просім чытачоў нашага квартальніка пісаць у рэдакцыю, толькі пішыце вельмі чытальна і не абражайце сваіх апанентаў непарламенцкімі словамі (нахиталт "дзікун").

з энцыклапедыі

ШУРАП (Шурап) Ян (1415 г. Бжэзніца — 19.8.1480), польскі гісторык і дыпламат: кракаўскі канонік (з 1436), архіепіскап львоўскі (1480). Асн. твор Д. "Гісторыя Польшчы" (12 кніг на лац. мове), дзе апісаў падзеі з даўніх часоў да 1480 (дзе звесткі пра Беларусь). Вырніныя польскай сярэднявечнай гістарыяграфіі, першая у Польшчы навук. гістар. праца, напісаная на аснове крыніц (хронік, летапісаў); упамінае крывых сведак падзей. Значны літ. помнік свайго часу.

Тв.: Рус. пер. — Гродзельская біблія, М.—Л., 1962.

Татары 1397. Католическо-белорусская сказка

И было это в 1397 г. от Р.Х. И пошел князь Витовт в поход на татар. А впереди всех ксёндз Ян Длугош. В левой руке его була папская, а правой – крест железный в рост человеческий. Ворвались они в самую середину Орды. Размахнулся Ян Длугош крестом – засвистел ветер, огласилась була папская и попадали татары в коней, а рать Витовтова давай их вязать да в плен угонять аж в Литву, под Вильно под город, на речку на Ваку. А Ян Длугош достал книгу костельную, заострил перо чудотворное и давай всё писать, что видел и слышал. И стал он хронистом главным польским и католическим. И жил он долго. А при князе Казимире (1427–1492) стал он с 1440 Казимиру наставником и личным ксёндзом.

А сказка его о пленении татарском дошла и до наших дней. И ссылаются на нее школьные учебники истории, отражающие официальную точку зрения Республики Беларусь:

1. "Гісторыя Беларусі" 5-6 кл. стр. 216, Мінск "Народная асвета" 1993 г.

"1397 – ... пасляховы паход супраць Арды"

2. "Беларусь – мая радзіма" 4 кл., стр. 76, Мінск, 1993 г.

"... у рукі Вітаўта трапіла шмат палонных татар".

И верят этой сказке некоторые татары. Собираются даже "святкаваць" своё (сказочное) пленение. ("Ал-Ислам, № 2, 1994 г., стр. 29). Вероятно, от посвиста креста Яна Длугоша, отбило им память и начали путаться они в своей собственной истории. А Ян Длугош сделался им непоколебимым историческим авторитетом и главным свидетелем-очевидцем, хотя к тому времени (события 1395–1399 г.г.) он еще на свет не родился. И пишут татары исторические книги. И для большей убедительности ссылаются на показания очевидцев первых поселений татар в Литве. Например, на Жильбера де Ланноя, который в январе 1414 г. ехал из Вильно в Пруссию через Троки и записал в своём дневнике: "Живет также в упомянутом городе Троки и вокруг него в нескольких деревнях, очень большое количество татар, которых уже несколько поколений, но на самом деле они обычные сарацины, не знающие веры Иисуса

Христа, с особым языком, называемым татарский". (Подлинный французский текст и польский перевод донесения королевского посла Ж. де Ланноа опубли. в работе " *Rozbiory dzieł J. Lelewel* ", 1844 г. Познань; стр. 382). Понимая, что доказательную силу в любом споре (суде) имеют лишь показания свидетелей, тем более что сообщения Ж. де Ланноа согласуются с показаниями "братьев" францисканцев от 1324 г. (" *Annales ordinis Minorum ab anno 1208 ab an 1540* ", Londoni, 1672, t. I стр. 459) о наличии в Литве "пришельцев из края какого-то хана", С.У.Думин в книге "Беларусія татары", Мінск "Полымя", 1993 г. на стр. 18 вместо слов "которых уже несколько поколений" ставит "...", а уже на стр. 19, хоть и не и слову, но выпячивает "(поселенные в 1397 г. на реке Ваца палонных)". Так хочется Дрогомам всех мастей сделать татар потомками пленных. Нет! Много раз повторенная ложь не станет правдой: не охотятся концы в концы и торчат уши. Вылезла ложь наружу через почти 400 лет, не стала сказка о первом поселении татар в 1397 г. явью. Татары свою историю знают. 12 сентября 1399 г. на р.Ворская Витовт был разгромлен Золотой Ордой (Эдигей). Эта битва стала судьбоносной для татар из свиты хана Тохтамыша, которым после неудачной попытки вернуть власть в Орде, ничего не осталось как остаться на службе в Литве, где в силу различных обстоятельств татары служили уже начиная с 1312 г.

Член правления ТОКО "Китаб" татар Приемаля Эмир Криницкий.

31.03.1995

15 апреля 1395 года на р. Терек произошла крупнейшая битва того времени, предопределившая судьбу нашей исторической Родины — Золотой Орды и нашу личную судьбу. 15 апреля 1995 г. — 600 летие этого трагического для татар события. В течение 1395 года и первых месяцев 1396 года происходили разгром и уничтожение городов и населения Золотой Орды армией гур-эмира Тимура (Тамурлана). После 1395 года Золотая Орда уже окончательно восстановиться не смогла.

Журналы "Ах-Нолам" и "Вайрам" по теме: "1395 — Золотая Орда" — ни одного слова.

Прицепились к каким-то "пленим" 1397 г., были они или не были, для 600-летнего периода истории это абсолютно безразлично, просто это говорит об отсутствии стратегического мышления у тех, кто привязывается к подобным датам в таких масштабах времени или с злым умыслом.

Даже по Т (БТ) "Шматгалоссе" (начало 1993 г.) отец Каналацкого И.Б., из Смилович, на всю Беларусь заявил, что татары и плен попали.

2 октября 1552 была взята Казань. 2 октября 1994 г. Казанские татары молились за души павших татар при защите Казани, хоть и дата не круглая.

Что наш председатель всех МРО РБ - ничего, к 600 летию битвы на Тереке, не организует.

Хоть бы помолились за души убитых татар, чем беларусам в квартиранты набиваться.

16.04.1995

Журнал "Байрам", анонимно перепечатан из журнала "Ал-Ислам" № 2, 1995 г., стр. 41, "Открытое письмо президенту РТ М.Шаймиеву" Абу-Бакира Шабановича, вслед за ним, на стр 30 "Гістарычная даведка" (№ 4, 1994 г) ошибочно утверждает, что якобы в 1997 году исполняется 600 лет со дня первого поселения татар в ВКЛ.

Это не так! Первое упоминание о татар в Литве - "братьев францисканцев" от 1324 г.

Ему соответствует упоминание посла английского короля Жильбера де Ланноа от 1414 г, который говорит о татарах вблизи Трок "живут они поселениями". Если брать местные хроники, то первое упоминание относится не к 1397 г, а к 1386 г. Хроника Мартина Бельского говорит о татарах, которые в виде вооруженной стражи (конный отряд уланов), сопровождали литовского князя Ягайло из Литвы в Краков. Этот исторический факт (12 февраля 1386 г.) г. Краков, коронация Ягайло, опровергнуть не возможно.

Ян Длугош, который писал о, якобы, пленении татар в 1397 г и последующем расселении их на Волге, просто врал. Он желаемое выдавал за действительное. А писал он о том, что пленных татар окрестили, потом они вступили в брак с христианками и стали поляками (это что касается татар Ягайло).

Удивительно, как образованные люди конца XX века, татары "Аль-Китаба", не могут раскусить дикаря XV в.!

Ведь здесь же явно просматривается современная проблема, ассимиляции татар посредством межнациональных браков! Далее. Какой из Яна Длугоша может быть свидетель поселения татар, тем более их пленения, в котором он писал более 80 лет спустя после 1397 г.

Моя бабушка, при жизни, мне рассказывала, как в 1915-1921 гг. они были в беженцах, в Оренбурге. Если бы я, сегодня, начал писать об этом со всеми подробностями, то я был бы такой же свидетель, как Ян Длугош событий 1397 г. Кстати, тот же Длугош, указывая: что в 1410 г на Гринвальдской битве, татары выставили "300 коней", хотя немецкие хроники и литовские указывают "тысячи".

К чему стремятся члены "Аль-Китаба"? То они поддерживают межнациональные браки в сомнительного направления журналах - (А-Б.Шабанович), то набиваются в квартиранты к белорусам - "Татары на зямлі Беларусі!", то теперь с этими пленными увязались "официально". Учебники истории РФ надо читать и не быть такими официальными. Там сказано - татары 1397 - попали в плен к Витовту.

! От 31.03.95. Ошибочно, в программе "Шматгалоссе" Т. РФ, нач. 1993 г, выступал не отец, а дядя И.Б. Эмир Криницкий

День Памяти

День памяти татар, погибших в битве на р. Терек, 15 апреля 1995 г. День памяти проводила семья Криницкого Эмира Алиевича.

Утром 15 апреля 1995 г., в своём доме, в чисто убранном центре был разостлан ковер. На стуку повесили семейный герб Криницких и зелёный флаг, в центре которого *Ulan* — вооружённый конный воин-татарин, стреляющий из лука. Конь белый, в стойке "на дыбы". Справа сверху серебряный полумесяц со звёздочкой.

После омовения, я - Криницкий Эмир, мои сыновья - Эльдар (11 лет) и Рустам (10 лет) приступили к молитве, за души всех убитых в этой битве (15.IV.1395 г) татар:

Азан. 7 такбиров (1+6). Фатиха. Сура 109 "нафисун". Руку. Кям (2). 6 такбиров. Сура 114 "нас". Руку. Кям (2). Ат-тахият (1 и 2 часть). Ат-таслим: 6 такбиров (4+2).

После молитвы поехали на машине всей семьёй на мизар. Для символического отведывания могил воинов-татар, павших в битве на Терек, подобрали старые, без памятников, уходящие в землю могилы. Принесли хлеб, соль, воду. Приложились к одной из них и прочли соответств. молитву из Хамаила.

По возвращении домой детям был прочитан отрывок из книги А.Д.Якубовского "Золотая Орда и её падение", Москва-Ленинград, 1950 г, "Академия наук СССР", стр. 365-373.

"... в среду, 15 апреля 1395 г, началось одно из крупнейших сражений того времени, решившее судьбу не только Тохтамыша, но и Золотой Орды..."

После чтения отрывка и просмотра карты была проведена беседа: еще раз доведено детям, что мы сегодня отмечали; что послужило причиной ухода татар 600 лет назад из Золотой Орды в Прикамье.

---

12 августа 1999 г, аналогично, будем отмечать битву татар с Витовтом на Ворскле, 1399 г.

Так надо проводить мероприятие 600 - с пользой, перспективной, верными историческими ориентирами, касающимися Истории татар, и без лишних материальных затрат.

Эмир Криницкий

15 апреля 1396	Битва при Тереке, между ханом Тохтамышем и Тамерланом.
1396	Разгром Золотой Орды Тамерланом.
1396-1398	Восстановление власти Тохтамышем в Золотой Орде.
1398	"Того же лета в радости велице бышу царю Тохтамышу Большая Орды, от съпротивных свободишуся и послы своя посылашю ко всем странам, имя своё прославляшю". В разгар успехов по восстановлению власти в Золотой Орде на Тохтамыша "внезапу" напал "некий царь, именем Темир-Кутлуй и бысть им бой велик и сеча зла. И одоле царь Темир царя Тохтамыша и прогна, и сяде сам на царство Волжском Большая Орды, а Тохтамыш царь побега к Литовским странам" (ПСРЛ, 7, XI, Никоновская летопись, стр. 167).
12 VII 1399	Битва на Ворскле. Поражение Витовта от Едигея.

Витовт: Тохтамыш и немцы бежали. С Киева татары взяли выкуп - 3000 руб. (по Дугину).

Если бы Витовт держал пленных с 1397 г., тем более негатайя, то их бы затребовали в первую очередь (Едигей - эмир из племен мангыт - ногай), своих родичей он в плену бы не оставил, т.к. в то время авторитет рода был очень высок и по Закону Чингис-хана-Яса, в первую очередь татары д.б. освободить пленных, а не требовать выкуп.

1399! (Вайрам № 3, 1933 стр 20). Ошибочно, от 25.03.93, август-"сентябрь", "IX" - VII.

Эмир Криницкий

З М Е С Т

УСТУПАЕ СЛОВА	3
КУР"АН. З рускай мовы перакладу Я.Гучок	5
НЕВЯДОМАЯ ВАЙНА. А.Груздзіловіч	12
ТРАГЕДІЯ В БУДЕННОВСКЕ	21
ДОБРАЯ ТРАДЫЦЫЯ. І.Александровіч	23
НА ЛОУЧЫЦКІМ МІЗАРЫ	25
ДРУГАЯ МІЖНАРОДНАЯ НАВУКОВА-ПРАКТЫЧНАЯ КАНФЕРЭНЦЫЯ. І.Канапацкі	28
"ДАЙ БОГ, КАБ КОЖНЫ БЕЛАРУС ТАК МОЦНА ЛЮБІў БЕЛАРУСЬ, ЯК ГЭТЫ ТАТАРЫН. ДАЙ БОГ !". Э.Іофе	31
МЫНІ НА ТАТАРСКАЙ СЛАБАДЗЕ ў МЕНСКУ. В.Кіпель	33
ДЛЯ НАС ВАЙНА ПАЧАЛАСЯ ў ВЕРАСНІ 1939 ГОДА:	35
Х.Александровіч	38
ТАТАРЫ ў ВЯЛІКІМ КНЯЗТВЕ ЛІТОВСКИМ. А.Т.Кіркор	39, 50
ВАНОЧНЫ ўПРЫГОЖАННІ КАЗАНСКИХ ТАТАР	
МАТЕРІАЛЫ ПО ІСТОРЫІ ЛІТОВСКО-ТАТАРСКИХ РОДАВ.	
ВОРОНОВІЧ ГІРБА ЛІС. С.В.Думін	40
РЭДАКЦЫЯ КВАРТАЛЬНІКА "БАЙРАМ" ПРОСІЦЬ ПРАБАЧЭННЯ	
ў АўТАРАў ЭНЦЫКЛАПЕДЫЧНЫХ АРТЫКУЛАў. Я.Якубоўскі	42
ГЕНЕРАЛ-ЛЕЙТЭНАНТ ЯКУБ ЦЕЗОВІЧ. А.Крынскі	43
СЯБРА БЕЛАРУСКИХ ТАТАРАў ЖЫВЕ ў БАРАНАВІЧАХ	44
МАНУІ ГАСЦЯ	46
ДА ПЫТАННЯ ПРА ЛАНДШАФТНА-ПЛАНІРОВАЧНУЮ СТРУКТУРУ	
ЗАБUDОВЫ ТАТАРСКАЙ СЛАБАДЫ ў г.МЕНСКУ кан. XIX —	
пач. XX стст. А.Лакотка	47
ДЛУЧЫСЬМІЕ ДІРХЕМЫ В ВЕЛИКОМ КНЯЖЕСТВЕ ЛИТОВСКОМ.	
Ш.Бакланев	57
ВОСТОЧНЫЕ ОРНАМЕНТАЛЬНЫЕ МОТИВЫ В АРХИТЕКТУРНО-	
ДЕКОРАТИВНОЙ КЕРАМИКЕ XVII в. ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ.	
Х.Т.Паничева	62

КРЫМСКАТАТАРСКА-БЕЛАРУСКІ СЛОВАЊІК. 1500 СЛОВАЊ І СЛОВАЗНАЧЭННЭУ АД ДЗЯДЗЫКІ ІСМАІЛА МЕМЕТАВА	71
"ТАТАРЫ БЕЛАРУСІ, ЛІТВЫ І ПОЛІСЬСЯ": ПРΟΒНЫЯ АРТЫКУЛЫ ЭНЦЫКЛАПЕДЫЧНАГА ДАВЕДНІКА	76
АГІ АЗ-ЗІММА: Асу Аля ал-Маудудзі	85
АКІДА. А.-Б.Амар, пераклад з арабскай мовы А.Аскаль-Джафар	86
АНАМ. В.Бяляўскі	86
БАДА. З розных даведнікаў	87
ВІШНЯ. З розных даведнікаў	88
ГАЛЕЕВА МІЧЭЦЬ: Н.Халітаў	89
ГУСАЊЕ. З розных даведнікаў	90
ДУНГАНЕ: А.Раматаў	91
КЕРБЕЛА. А.Кушаў	92
КІРКОР А.Т. А.Мальдзіс	93
КРАШЭНЫ: І.Юзакцаў	95
КРЫНІЦКІ А. А.Тырадзеўскі	100
ЛІБЕДЗЬ С.	100
МАІДА. Б.Бяляўскі	101
СЕРПЕНІНА: З розных даведнікаў	101
СМОЛЬСКІ Б.	102
ТАТАРАЊ	102
ТАТАРСКІ ПЕРАВАЊ	103
ЦЫБУЛІ-ТАТАРКА. З розных даведнікаў	103
ЧУМАР. Д.Ахметамцаў	103
У НАС ПЫТАЦЬ, З НАМІ РАДЦА, НАМ ДАЦЬ ПАРАДЫ	104
АНАЛІЗ ГЭТЫХ ЛІТЭРАТУРНЫХ ПРАЦЬ	106
І.Кавалевскі	106
ЛІСТЫ З СЛОВАЊАМІ: З.Круніцкі	107